Reetta Uusikulku

Sensitiivisen kielen sanasto ja moninainen termistö

Museoiden tallennus- ja kokoelmayhteistyöverkosto TAKO ry 2026

© Reetta Uusikulku
ISBN 978-952-88-2761-0
Toimittaja: Reetta Uusikulku
Taitto: Alasin Media Oy, Manu Pärssinen
Julkaisija: Museoiden tallennus- ja kokoelmayhteistyöverkosto TAKO ry
Tampere 2026

Reetta Uusikulku

Sensitiivisen kielen sanasto ja moninainen termistö

TAKO

Sisällys

Lukijalle **8**
Sanastotyön taustaa 8
Termien lähteistä 8
Näin käytät sanastoa 11

Aistiystävällisyys ja neuromoninaisuus **12**
A **12**
D **15**
E **16**
H **16**
I **17**
K **18**
L **19**
M **20**
N **21**
O **24**
R **24**
S **25**
T **25**
V **26**
Y **26**
Ä **26**
Lähteet 27

Erilainen oppijuus **28**
E **28**
H **28**
L **28**
M **29**
O **29**
Lähteet 29

Kommunikaatiotavat **30**
A **30**
B **30**
K **31**
S **32**
T **33**
V **33**
Lähteet 34

Kulttuurinen moninaisuus ja kulttuurisensitiivisyys **35**
A **35**
B **35**
E **35**
H **36**
I **36**
K **37**
M **38**
P **39**
R **39**
S **40**
T **40**
U **40**
V **41**
Lähteet 42

Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus **44**
A **44**
B **45**
C **46**
D **47**
E **47**
F **48**
G **48**
H **49**
I **50**

J **51**
K **51**
L **52**
M **53**
N **54**
O **54**
P **54**
Q **55**
R **55**
S **56**
T **62**
U **63**
V **64**
Y **64**
Ä **64**
Lähteet 65

Toimintakyky ja vammaisuus **66**
A **66**
C **67**
E **68**
F **68**
H **69**
K **69**
L **70**
M **71**
N **72**
P **72**
S **73**
T **73**
V **74**
Lähteet 76

Yhdenvertaisuus ja intersektionaalisuus **77**
A **77**
D **79**
E **79**
H **80**
I **81**
K **82**
L **84**
M **84**
N **86**
O **86**
P **87**
R **88**
S **89**
T **93**
V **95**
Y **97**
Lähteet 99

Muita sanastoja ja oppaita **103**

Sanaston termit **104**

Lukijalle

Sanastotyön taustaa

Huomasin omassa organisaatiossani nostaessani esiin saavutettavuuteen, yhdenvertaisuuteen ja moninaisuuteen liittyviä asioita, että moninainen termistö ja sensitiivinen kieli ovat monille vieraita. Emme myöskään aina huomaa, kuinka helposti uusinnamme normeja käyttämällämme kielellä. Kieli ja sen käsitteet muokkaavat ajatteluamme ja luovat todellisuuttamme: ihminen käsittelee maailmaa kielen avulla nimeämällä ja luokittelemalla ilmiöitä.

Museotyössä tarvitsemme sanoja yleisön, sidosryhmien ja yhteistyökumppanien kohtaamisissa, asiasanoituksessa sekä työyhteisön arjessa. Tämän vuoksi lähdin kokoamaan sensitiivisen kielen koontia. Kun avasin ajatustani sanaston laatimisesta TAKO-moninaisuustyöryhmän ja Trafiikki-museot ry:n tilaisuuksissa, minulta pyydettiin teoksen saattamista yleiseen jakeluun. Olen koonnut tätä aineistoa syksystä 2023 lähtien. Samoihin aikoihin aloitin Postimuseon edustajana Tampereen historiallisten museoiden yhdenvertaisuustyöryhmässä, joka myöhemmin sai nimekseen TARMO. Tämänkin työryhmän toiminta on vaikuttanut siihen, mitä kaikkia termejä sanastossa on hyvä olla museotyön tukena.

Termien lähteistä

Sensitiivinen kieli on Suomessa vielä melko tuore ilmiö, eikä se ole saavuttanut pysyvää asemaa. Kieli hakee jatkuvasti muotoaan, minkä vuoksi tämäkään teos ei ole kaikenkattava ja saattaa joiltain osin vanhentua nopeasti. Ilmiön alle kuuluvat muun muassa antiableistinen, antirasistinen, monikulttuurinen, neurovahvistava, sateenkaari-, tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustermistö.

Tämä julkaisu kokoaa yhteen kulttuurisensitiivisyyteen, monikulttuurisuuteen, neuromoninaisuuteen, tasa-arvoon, sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen, vammaisuuteen sekä yhdenvertaisuuteen liittyviä termejä määritelmineen. Käsitteet ovat käytössä lainsäädännössä, tutkimuksessa, julkisessa keskustelussa sekä DEIA&B-työssä, joka toimii organisaatiokulttuurin ja henkilöstöhallinnon kehityksen viitekehyksenä. Lyhenne DEIA&B tulee sanoista *diversity*, moninaisuus, *equity*, yhdenvertaisuus, *inclusion*, osallisuus, *accessibility*, saavutettavuus, ja *belonging*, yhteenkuuluvuus.

Sanasto antaa alkuymmärryksen moninaisesta ja sensitiivisestä kielestä, jolla otetaan kaikki mukaan. Jotta ymmärtäisimme paremmin asiakkaiden, sidosryhmien ja työyhteisöjemme jäsenten maailmaa, yhdistin aineistoon laajan ja monipuolisen moninaisuuden termistön. Tarvitsemme sitä myös asiasanoituksessa. Erilaisten vammojen ja sairauksien kuvailuista olen ottanut mukaan ne, jotka ovat hyödyksi museotyössä.

Olen koonnut aineiston useista eri verkkolähteistä. Lähteillä on paljon yhtäläisyyksiä, sillä kaikissa on kyse moninaisuudesta sekä ihmisten erilaisuuteen liittyvien haitallisten normien ja stereotypioiden purkamisesta. Ne kertovat erilaisten ominaisuuksien kanssa elämisestä ja tuovat esiin vähemmistöjen näkökulmia. Tätä työtä tukevat tasa-arvo- ja

yhdenvertaisuussanastot auttaen ymmärtämään, miksi moninaisuuden huomioiminen on tärkeää. Vaikka kaikissa sanaston teemoissa ei ole termejä jokaisesta aakkosen kirjaimesta, kokonaisuudet ovat silti sisällöllisesti kattavat.

Kiitän lämpimästi kaikkia järjestöjä ja toimijoita, jotka ovat julkaisseet erikoisalansa sanastoja ja selittäneet auki termistöjä. Nämä arvokkaat sisällöt ovat saaneet suurilta osin yhteiset kuoret tässä julkaisussa.

Haluan kiittää erityisesti:

Aistiystävällisyys ja neuromoninaisuus

- **ADHD-liitto**
- **Kaiao** – Y*hdenvertainen neurovähemmistösanasto*
- **Neuromoninaiset** – *Neurovahvistava sanasto*
- **Suomen Autismikirjon yhdistys (AAVA-hanke)** – *Autismin syrjimätön sanasto*
- **Terapiapalvelut Emootio** – *Nepsy, neurokirjo vai neuroepätyypillinen?*

Erilainen oppijuus

- **Erilaisten oppijoiden liitto** – *Oppimisvaikeussanasto*

Kommunikaatiotavat

- **Kehitysvammaliitto / Selkokeskus** – *Selkokieli*
- **Kainulainen, Mira, Ketola, Anne ja Ollanketo, Niina** – *Kuvailutulkkauksen käsikirja*
- **Kehitysvammaliitto / Papunet**

Kulttuurinen moninaisuus ja kulttuurisensitiivisyys

- **Hiltunen, Anna Kaisa / Kehys** – *Sanasto monikulttuurisuudesta*
- **MIELI ry** – *Eri kieli- ja kulttuuritaustaisten kanssa työskenteleminen*
- **STTK ry / Monikulttuurinen.fi** – *Sanasto*
- **Umma-hanke** – *Kulttuurisensitiivisyys*

Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus

- **Seta ry** – *Sateenkaarisanasto* ja Sateenkaarisanasto suomalaisella viittomakielellä
- **Polyamoria.fi** – *Sanasto*

Toimintakyky ja vammaisuus

- **Aivosäätiö** – *Mikä on aivovamma?*
- **Suomen CP-liitto**
- **Invalidiliitto**
- **Kynnys ry** – *Vammaisuus ja journalismi – opas toimittajille*
- **Terveyskylä**
- **Kokemustoimintaverkosto** – *Kokemustoiminta*

Yhdenvertaisuus ja intersektionaalisuus

- **Kuntaliitto** – *Kuntien saavutettavuusopas*
- **Kulttuuria kaikille -palvelu**
- **Väestöliiton Et ole yksin -palvelu, Finlands Svenska Idrott, Salibandyliitto sekä Suomen Työväen Urheiluliitto** – *Häirintäyhdyshenkilön opas*

Lisäksi olen hyödyntänyt sanaston kokoamisessa yksittäisiä artikkeleita sekä viranomaistoimijoiden verkkosivuja.

Kun olen hyödyntänyt eri lähteiden laajaa tietoa, olen tiivistänyt sitä. Tässä työssä olen käyttänyt apunani Copilot- ja ChatGPT-tekoälyohjelmia kehotteella: ”Tiivistä teksti olennaisemmat kohdat säilyttäen.” Olen pyrkinyt välittämään tiedon muuttamatta eri tahojen käyttämää kieltä tai ilmaisutapoja. Siksi osa sanastosta on esitetty diagnostisessa muodossa, eli tavalla, jolla terveydentila tai vamma tunnistetaan ja määritetään. Joissakin termeissä voi olla havaittavissa alkuperäisen lähteen mukainen painotus tai katsantokanta. Vastuu lähteiden käytöstä ja julkaisun sisällöstä on kuitenkin ollut minulla.

Kiitän tuesta ja avusta tämän julkaisun laatimisessa TAKO ry:n verkostokoordinaattori Valtteri Korvaa sekä Tampereen historiallisten museoiden tutkija Asla Heikkaria, jotka ovat antaneet arvokkaita näkemyksiään. Ilman teitä tämä julkaisu ei olisi saanut tarvittavia viimeistelyjä.

Näin käytät sanastoa

Tavoitteenani on ollut tehdä tästä sanastosta helppolukuinen työkalu, joka purkaa moninaisuuteen liittyviä normeja ja stereotypioita. Tuon esille myös yhdenvertaisuuteen liittyvää lainsäädäntöä, sillä yhdenvertaisuuden turvaaminen ja edistäminen on perusoikeuksista nouseva velvoite. Yhdenvertaisuus ja sukupuolten tasa-arvo ovat perusoikeuksia, joista säädetään Suomen perustuslaissa (731/1999) sekä tarkemmin erityislainsäädännöllä. Myös museolaissa mainitaan yhdenvertaisuus, moninaisuus ja saavutettavuus.

Selkeyden vuoksi olen jakanut sanaston teemoihin, jotka muodostavat lukujen otsikot. Nämä ovat:

- Aistiystävällisyys ja neuromoninaisuus
- Erilainen oppijuus
- Kommunikaatiotavat
- Kulttuurinen moninaisuus ja kulttuurisensitiivisyys
- Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus
- Toimintakyky ja vammaisuus
- Yhdenvertaisuus ja intersektionaalisuus

Kunkin osion lopussa on teeman oma lähdeluettelo. Kaikki sanaston termit löytyvät lisäksi yhtenäisenä aakkosellisena luettelona teoksen lopusta, josta löydät myös vinkkejä muista sanastoista syventävää tietoa varten. Tämän sanaston ensisijaisena näkökulmana on museotyö.

Tätä sanastokoontia voi hyödyntää yhdenvertaisuussuunnittelussa, asiakas- ja sidosryhmätyön tukena, asiasanoituksessa, museopedagogiikassa sekä työyhteisön sisäisessä kehityksessä. Voit käyttää sanastoa monin tavoin: tarkistaa termien merkityksiä, poimia työssäsi tarvittavia käsitteitä, hyödyntää sanoja asiasanoituksessa tai pohtia, miten huomioit eri vähemmistöt sensitiivisen kielen avulla. Kun otat uudet käsitteet rohkeasti osaksi arkea, niitä on helpompi käyttää luontevasti myös yhteistyökumppaneiden, sidosryhmien ja asiakkaiden kanssa.

Aistiystävällisyys ja neuromoninaisuus

A

ADHD *(Attention Deficit Hyperactive Disorder)*
ADHD on neurokehityksellinen oireyhtymä, joka johtuu aivojen tarkkaavuutta ja vireystilaa säätelevien hermoverkkojen häiriöistä. Se aiheuttaa haasteita keskittymisessä, toiminnanohjauksessa sekä aktiivisuuden ja impulssien säätelyssä, mikä voi vaikeuttaa oppimista.

Oireyhtymällä on kolme ilmenemismuotoa:

- Yhdistetty, tarkkaamattomuus, yliaktiivisuus ja impulsiivisuus;
- Tarkkaamaton, ilman merkittävää yliaktiivisuutta;
- Yliaktiivis-impulsiivinen, ilman merkittävää tarkkaamattomuutta.

Näitä piirteitä voi esiintyä monilla ihmisillä myös yksittäisinä ominaisuuksina ilman diagnoosia.

ADHD-lamaantuminen *(ADHD paralysis)*
ADHD-lamaantuminen on tilapäinen kyvyttömyys aloittaa tai saattaa loppuun tehtäviä. Vaikeuksien syy voi olla tarkkaavuudessa, keskittymisessä ja organisoinnissa. Tämä voi joskus johtaa niin sanottuun “halvaantumisen” tunteeseen tai kyvyttömyyteen toimia haluamallaan tavalla.

ADHD-vero *(ADHD tax)*
ADHD-verolla tarkoitetaan tilanteita, joissa ADHD-henkilö saa maksumuistuksia tai muita ylimääräisiä taloudellisia kuluja ADHD-piirteiden seurauksena.

Aistieste, aistiesteellisyys *(sensory barrier, sensory inaccessibility)*
Aistieste on aistiärsyke, joka voi aiheuttaa aistiherkälle kipua ja tehdä tilasta aistiesteellisen. Aistiesteellisyys on tila, jossa on aistiesteitä, aistiystävällisyyden vastakohta.

Aistialiherkkä, aistialiherkkyys *(sensory under-responsivity)*
Aistialiherkkyys on liian vähäistä havainnointia tai reagointia johonkin aistiin liittyen. Kyseinen aisti on siis turta. Aistialiherkkyys voi ilmetä hitautena, passiivisuutena tai aistihakuisuutena eli pyrkimyksenä aktivoida kyseistä aistia.

Aistihakuisuus, aistimushakuisuus *(sensory seeking, sensory craving)*
Aistihakuisuus tarkoittaa tarvetta hakea voimakkaita tai selkeitä aistimuksia aktivoimalla aisteja erilaisilla ärsykkeillä. Se voi tuottaa mielihyvää, rauhoittaa tai tukea keskittymistä. Se on tavallista erityisesti aistialiherkkyyden yhteydessä, mutta voi esiintyä myös muilla. Äärimmillään se voi ilmetä itseä kuormittavana tai vahingoittavana toimintana.

Aistiherkkyys *(sensory responsivity)*
Aistiherkkyys on tavanomaisesta poikkeava tapa havaita ja käsitellä aistiärsykkeitä, joka voi haastaa arkea. Erityisen yleistä autistisilla ja monilla muilla neuroerityisillä. Aistiherkkyys kattaa sekä yliherkkyyden että aliherkkyyden. Ihmisellä voi olla samaan aikaan sekä yli- että aliherkkyyttä esimerkiksi eri aistien osalta tai tilanteen mukaan.

Aistirauha *(sensory calm)*
Aistirauha tarkoittaa sisäistä tai ulkoista tilaa, jossa aistit eivät ylikuormitu.

Aistitiedon jäsentyminen, aistiymmärrys, sensorinen integraatio *(sensory integration)*
Aistitiedon jäsentyminen eli sensorinen integraatio tarkoittaa aivojen kehosta ja ympäristöstä välittämän tiedon vastaanottamista, käsittelyä ja yhdistämistä kokonaisuudeksi, jota yksilö voi hyödyntää toiminnassaan ja tavoitteidensa saavuttamisessa.

Aistitoiminnan poikkeavuudet
Aistitoiminnan poikkeavuuksia esiintyy noin 90 prosentilla henkilöistä, joilla on poikkeavuutta kosketustunnossa sekä asento- ja liikeaistissa oleva cp-vamma. Näön ja kuulon kautta saatu havaintotieto voi myös poiketa tavanomaisesta. Tällä voi olla vaikutusta vireystilaan, keskittymiseen, mielialaan, käyttäytymiseen ja toiminnan suunnitteluun. Näin ajatellen aistitoiminnan poikkeavuudet esimerkiksi CP-vammassa luokitellaan neuroerityisyydeksi.

Aistiyliherkkyys *(sensory hypersensitivity, sensory over-responsivity)*
Aistiyliherkkyys tarkoittaa poikkeavan herkkää tapaa käsitellä aistitietoa, jolloin henkilö reagoi tavallista voimakkaammin esimerkiksi ääniin, hajuihin tai kosketukseen. Se voi ilmetä ahdistuneisuutena, ärtyneisyytenä tai ärsykkeiden välttelynä.

Aistiystävällisyys *(sensory accessibility)*
Aistiystävällisyys tarkoittaa aistiystävällisiä tiloja, joista on poistettu yleiset aistiylikuormituksen aiheuttajat.

Aistiärsyke *(sensory stimulus)*
Aistiärsyke on ympäristöstä ja/tai kehon sisältä tuleva tekijä, jonka jokin aistielin, esimerkiksi silmä, korva tai iho, havaitsee ja käynnistää hermostossa reaktion.

Allisti/allistinen henkilö, Ei-autistinen henkilö *(allistic)*
Allistinen henkilö voi olla neurotyypillinen tai neurovähemmistöön kuuluva henkilö, joka ei kuitenkaan ole autistinen.

Ajatuksiin katoaminen *(zone out)*
Ajatuksiin katoaminen on mielentila, jossa henkilö katoaa omiin ajatuksiinsa ja menettää hetkellisesti yhteyden nykyhetkeen ja ympäristöönsä.

Aleksitymia *(alexithymia)*
Aleksitymia tarkoittaa vaikeutta tunnistaa, ymmärtää ja sanallistaa omia ja toisten tunteita sekä erottaa tunteita kehon tuntemuksista. Se voi vaikeuttaa tunnesäätelyä ja ilmetä esimerkiksi ulospäinsuuntautuneena ajatteluna, heikompana mielikuvituksena sekä poikkeavina empaattisina reagointitapoina.

Alhaisen kuormittumisen menetelmä *(low arousal approach)*
Menetelmä, jossa pyritään vähentämään aisti- ja tunnekuormitusta. Käytetään erityisesti autististen ja herkästi kuormittuvien henkilöiden kanssa vuorovaikutuksen helpottamiseksi.

Autismi *(autism)*
Autismi on synnynnäinen, pysyvä, mutta muuttuva ominaisuus, joka vaikuttaa ihmisen käyttäytymiseen. Se on luonnollinen neuromoninaisuus, jossa aivojen erilainen kehitys tuottaa erilaista tapaa käsitellä tietoa, aistia ja kokea ympäröivä maailma sekä kommunikoida ja olla vuorovaikutuksessa muiden kanssa.

Autismikirjo *(autism spectrum)*
Autismikirjo tarkoittaa autismin moninaisuutta ja yksilöllistä ilmenemistä neurokirjon piirteenä. Se kuvaa tapaa, jolla henkilö havainnoi, käsittelee tietoa ja on vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Siihen liittyy yhteisiä piirteitä, kuten aistien kuormittuminen, vuorovaikutuksen haasteet ja toiminnanohjauksen erot, jotka ilmenevät eri tavoin eri yksilöillä.

Autismiystävälliset ohjeet
Autismiystävälliset ohjeet tarkoittavat ennakkoon annettavaa kuvausta palvelun, tapahtuman tai vierailun kulusta, joka auttaa erityisesti autismikirjon ihmisiä valmistautumaan tilanteeseen. Ne ovat osa Autismiystävällinen-sertifikaattia ja tukevat yhdenvertaista osallistumista tarjoamalla selkeää ja yksityiskohtaista tietoa. Sertifikaattia voi hakea sitä hallinnoivalta Suomen Autismikirjon Yhdistykseltä.

Autistinen henkilö *(autistic)*
Autistinen henkilö on identiteettilähtöinen nimitys ihmiselle, jolla on autismikirjon piirre. Termi korostaa autistisuutta osana henkilön identiteettiä ja kokemusta maailmasta, kuten tapaa havainnoida, viestiä ja olla vuorovaikutuksessa; käytössä on myös ilmaus autismikirjon henkilö, ja tuen tarve vaihtelee yksilöllisesti.

Autistinen inertia, autistinen jähmeys *(autistic inertia)*
Autistinen inertia, autistinen jähmeys kuvaa vaikeuksia aloittaa, lopettaa tai vaihtaa toimintaa. Se voi ilmentyä vaikeutena siirtymissä, tehtävien jatkamisessa keskeytyksen jälkeen, vaikeutena tehdä päätöksiä, ahdistuneisuutena tai muina toiminnanohjauksen haasteina, vaikka henkilö haluaisi toimia toisin. Taustalla on usein toiminnanohjaukseen ja kognitiiviseen säätelyyn liittyviä haasteita.

Autististen henkilöiden johtama *(autistic-led)*
Autististen henkilöiden johtama on toimintamalli, jossa autismiin liittyvän toiminnan johtorooleissa on autistisia henkilöitä.

Autististen henkilöiden oikeuksien päivä *(Autistic Pride)*
Autististen henkilöiden oikeuksien päivä eli Autistinen Pride on autististen henkilöiden oikeuksien päivä, jolloin juhlistetaan autistista identiteettiä ja henkilöitä, joilla on autismi. Autistista Pridea vietetään kesäkuussa, mutta uskomme, että autistista ylpeyttä tulisi juhlistaa ympäri vuoden.

Autistinen aksentti *(autistic accent)*
Autistinen aksentti on autistisille henkilöille tyypillisiä puhetapoja, kuten monotonisuus (tasainen puheääni), käsillä puhuminen, poikkeava puhenopeus, murteiden matkiminen tai puhetavan muuttaminen seuran tai tilanteen mukaan.

Autistinen kulttuuri *(autistic culture)*
Autistinen kulttuuri on autististen henkilöiden muodostamien ihmisryhmien ja -yhteisöjen toiminta ja vuorovaikutus, joka perustuu sen jäsenten autistisiin piirteisiin ja huomioi ne. Se rakentaa sosiaalisen yhteenkuuluvuuden tunnetta ja mahdollistaa autistiselle henkilölle kokemuksen, että tulee hyväksytyksi omana itsenään.

Autistinen uupumus *(autistic burnout)*
Autistinen uupumus on poikkeuksellista väsymystä, joka johtuu pitkäaikaisesta altistumisesta haastaviin tilanteisiin, joista ei ole ollut riittävästi aikaa toipua. Autistiset henkilöt, kuten monet muutkin neuroepätyypilliset, ovat alttiimpia uupumukselle kuormitusherkkyyden ja maskauksen seurauksena.

D

Dopamiini *(dopamine)*
Dopamiini on yksi hermoston lukuisista välittäjäaineista. Dopamiinilla on useita eri tehtäviä hermostossa. Aivot tarvitsevat sitä tahdonalaisen liikkumisen, asennon ja tasapainon säätelyyn. Lisäksi dopamiini vaikuttaa toiminnanohjaukseen ja motivoitumiseen. Dopamiinin toiminnan eroavaisuudet ovat yksi keskeisistä ADHD:n oireiden aiheuttajista. Dopamiinin erityksellä on vaikutusta myös Parkinsonin taudissa, aivojen dopamiinituotanto vähenee merkittävästi. Tämä johtuu keskiaivojen tyviosissa sijaitsevan mustatumakkeen dopamiinia tuottavien hermosolujen asteittaisesta tuhoutumisesta.

Dopamiinivajarit
Dopamiinivajarit on ADHD-slangia. Se tarkoittaa alhaista dopamiinitasoa, joka tuottaa hyvin alakuloisen ja/tai lamaantuneen olon. Dopamiinivajarit voi olla seuraus esimerkiksi dopamiiniövereistä.

Dopamiiniöverit
Dopamiiniöverit on ADHD-slangia. Se tarkoittaa korkeaa dopamiinitasoa, joka aiheuttaa kiihtyneen ja innostuneen mielialan. Dopamiiniövereistä voi seurata dopamiinivajarit.

Dysforia *(dysphoria)*
Dysforia on kokonaisvaltainen, mutta epämääräinen henkinen ja/tai tunteellinen paha olo. Kumpuaa usein omaan identiteettiin liittyvistä tunteista tai ristiriidoista, esimerkiksi siitä, ettei pysty täyttämään omia tai muiden odotuksia. Dysforian epämiellyttävyys saa monet välttämään sitä laukaisevia tilanteita, joka voi johtaa vetäytymiseen, muiden miellyttämiseen, omien tarpeiden ohittamiseen ja jopa valehteluun tai huijaamiseen.

E

Empatiakuilu, myötätuntokuilu *(double empathy problem)*
Empatiakuilu tai myötätuntokuilu on eri neurotyyppien välistä vaikeutta ymmärtää toisiaan muun muassa erilaisesta hahmottamisesta ja vuorovaikutustavoista johtuen.

Erityiskiinnostuksenkohde, erityismielenkiinnonkohde, ekko *(special interest, SI)*
Erityiskiinnostuksenkohde tarkoittaa voimakasta ja usein pitkäkestoista kiinnostusta tiettyyn aiheeseen, mikä on yksi autismin ydinpiirteistä. Sen parissa toimiminen voi olla tärkeä ja palauttava osa arkea, ja kiinnostuksen kohteet vaihtelevat yksilöllisesti.

H

Hajuaisti *(smell, sense of smell, olfactory system)*
Hajuaisti tarkoittaa aistia, jonka avulla ihminen havaitsee ilmassa olevia hajuja. Se on yhteydessä tunteisiin, muistiin ja makukokemuksiin. Hajuaistin aliherkkyys voi heikentää hajujen tunnistamista, kun taas yliherkkyys voi aiheuttaa voimakkaita reaktioita, kuten epämukavuutta tai päänsärkyä.

Hyperempatia *(hyperempathy)*
Hyperempatia on poikkeuksellisen vahva kyky aistia ja samaistua toisen ihmisen tuntemuksiin. Voi olla hallitsematonta eli on vaikea erottaa muiden tunteet omista tunteista.

Hyperfiksaatio *(hyperfixation)*
Hyperfiksaatio on hallitsematon kiinnostus tai uppoutuminen päiviksi tai viikoiksi johonkin aiheeseen tai tekemiseen. Hyperfiksaatiossa ei halua tai kokee kuormittavaksi käyttää aikaa muuhun kuin hyperfiksaation kohteeseen.

Hyperfokus *(hyperfocus)*
Hyperfokus on hallitsematon huomion suuntautuminen johonkin asiaan tai tekemiseen tunneiksi tai jopa päiviksi. Hyperfokuksessa henkilö ei välttämättä huomaa ulkoisia ärsykkeitä, ärtyy keskeytyksistä sekä pahimmillaan ohittaa oman kehon viestejä ja tarpeita.

I

Infodumppaaminen *(infodumping)*
Infodumppaaminen on suuren tietomäärän jakamista yksityiskohtaisesti, innostuneesti ja/tai pitkään tietystä aiheesta, usein erityismielenkiinnonkohteesta.

Inhibitio *(inhibition)*
Inhibitio on toiminnanohjauksen yksi keskeinen osa-alue, joka vastaa käyttäytymisen ja reaktioiden säätelystä automaattisesti tai tietoisesti. Inhibitiotaitoihin kuuluu esimerkiksi epäolennaisten ärsykkeiden huomiotta jättäminen ja häiritsevien sisäisten impulssien vastustaminen. Inhibition haasteet näkyvät esimerkiksi häiriöherkkyytenä, tunnesäätelyn vaikeutena ja tarkkaamattomuutena.

Intensiivinen maailma
Intensiivinen maailma viittaa autistisille henkilöille tyypilliseen tapaan kokea aistimukset, tunteet ja ympäröivä maailma poikkeuksellisen voimakkaina ja herkkinä. Käsite pohjautuu *Intense World Theory* -teoriaan, jonka ovat kehittäneet Markram ja Markram vuonna 2010.

Itsetuki *(self-support)*
Itsetuki on itsesäätelyä ja aikaansaamista tukevat toimintamallit, työkalut ja muut ratkaisut. Itsetuki on itsemyötätuntoisempi ja ratkaisukeskeisempi vaihtoehto itsekurille.

Itsetunnistaminen *(self-recognition)*
Itsetunnistaminen on itseymmärryksen syventämiseen pyrkivä pohdintaa, jonka tavoitteena on tunnistaa omia piirteitä ja tarpeita. Itsetunnistaminen mahdollistaa itselle sopivien toimintamallien ja ratkaisujen löytämisen sekä vahvistaa itsetuntoa ja mielenterveyttä. Itsetunnistaminen on parempi vaihtoehto sanalle itsediagnosointi, koska diagnosointi on lääketieteellistä asiantuntemusta vaativa prosessi.

Itsesäätelyn epätasapainotila *(dysregulation, dysregulated)*
Itsesäätelyn epätasapainotila on ylikuormittumisesta johtuva mielentila, jossa henkilön on vaikea säädellä ja hallita tunteitaan, ajatteluaan ja/tai käytöstään. Se voi ilmetä lamaantumisena tai väkivaltaisena käytöksenä itseä tai muita kohtaan. Itsesäätelyn epätasapainotila vaatii usein yhteissäätelyä toisen ihmisen kanssa.

K

Kaikupuhe, ekolalia *(echolalia)*
Kaikupuhe on sanojen, lauseiden ja äänien toistaminen ääneen tai mielessä välittömästi niiden kuulemisen jälkeen.

Kaksoisempatiateoria myötätuntokuilu, empatiakuilu *(double empathy theory)*
Kaksoisempatiateoria, myötätuntokuilu tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan autististen ja neurotyypillisten ihmisten väliset vuorovaikutusvaikeudet johtuvat molemminpuolisista eroista kokemuksissa, viestintätavoissa ja maailman hahmottamisessa. Myötätuntokuilu viittaa vaikeuteen ymmärtää toisen kokemusmaailmaa eri neurotyyppien välillä. Teoria korostaa, että vuorovaikutus on yhteinen prosessi, jossa ymmärtämisen haasteet eivät ole yksipuolisia, vaan syntyvät erilaisten tapojen kohdata ja tulkita toisia.

Kehitysvammainen henkilö
Kehitysvammainen henkilö tarkoittaa henkilöä, jolla on älyllisen kehityksen tai henkisen toimintakyvyn rajoite, joka voi ilmetä oppimisessa, ymmärtämisessä sekä sosiaalisissa, kielellisissä tai motorisissa taidoissa. Toimintakyky ja tuen tarve vaihtelevat yksilöllisesti lievästä tuesta jatkuvaan ja laaja-alaiseen avun tarpeeseen.

Kehitysvammaisuus *(intellectual disability)*
Kehitysvammaisuus tarkoittaa synnynnäistä tai varhaislapsuudessa alkanutta älylliseen kehitykseen liittyvää elinikäistä vammaa, joka vaikuttaa oppimiseen, ymmärtämiseen ja arjessa selviytymiseen. Sen ilmeneminen ja vaikeusaste vaihtelevat yksilöllisesti lievästä syvään, ja taustalla voivat olla esimerkiksi perinnölliset tekijät tai varhaiset vauriot.

Kehoaisti, interoseptio *(interoception)*
Kehoaisti tarkoittaa kehotietoisuuteen liittyvää aistia, jonka avulla ihminen havaitsee ja tulkitsee kehon sisäisiä viestejä, kuten nälkää, janoa, vessahätää, väsymystä, kipua, vireystilan muutoksia sekä tunnesignaaleja, kuten stressiä. Kehoaistin toiminta vaihtelee yksilöllisesti: aliherkkyys voi vaikeuttaa omien tarpeiden tunnistamista ja niistä huolehtimista, kun taas yliherkkyys voi lisätä ahdistuneisuutta ja haastaa tunnesäätelyä.

Kehollinen pakkotoiminto *(BFRB, Body Focused Repetitive Behavior)*
Kehollinen pakkotoiminto on kehoon kohdistuva ja itseä vahingoittava stimmaus tai pakko-oire, joka liittyy usein ahdistuksen säätelyyn tai stimulaation hakuun. Voi ilmetä esimerkiksi ihon, hiusten tai muiden ihokarvojen nyppimisenä, poskien tai huulten pureskeluna tai nenän ja korvien kaivamisena.

Kehontuplaus *(body doubling)*
Kehontuplaus on toisen henkilön läsnäolon hyödyntäminen oman toiminnanohjauksen tukena. Auttaa saattamaan monivaiheisia ja/tai epämieluisia tehtäviä, kuten siivousta tai paperihommia loppuun. Toinen henkilö ei tee puolesta vaan enintään osallistuu tekemiseen. Usein kuitenkin riittää, että toinen on vain läsnä samassa tilassa tekemässä jotain omaa tehtävää.

Kiinnostusperusteinen hermosto

Kiinnostusperusteinen hermosto tarkoittaa tapaa, jolla motivaatio ja tarkkaavuus ohjautuvat ensisijaisesti kiinnostuksen, uutuuden, haasteiden tai tunnepitoisten tekijöiden kautta, eikä pelkästään ulkoisten vaatimusten mukaan. Se liittyy erityisesti vaihtelevan tarkkaavuuden neurotyyppiin ja voi tukea toimintakykyä, kun toiminta vastaa yksilön kiinnostuksen kohteita.

Kolonepsy, nenttisosiaalistettu, neurotyypillisesti sosiaalistunut neuroerityinen henkilö

Kolonepsy, eli nenttisosiaalistettu, tarkoittaa henkilöä, joka ei ole tunnistanut neuroepätyypillisyyttään, mutta on omaksunut neuronormatiiviset arvot osaksi arvojaan, käyttäytymistään ja vuorovaikutustaan. Suhtautuu usein hyökkäävästi tai torjuvasti neuromoninaisuusaiheisiin. Kolonepsy kokee kuitenkin epämääräisyyttä ulkopuolisuutta yhteiskunnasta ja yhteisöstään.

Koprolalia *(coprolalia)*

Koprolalia on Tourettessa tahaton äänellinen tic, joka saa sanomaan sopimattomia sanoja tai lauseita esimerkiksi kirosanoja.

Käsikirjoittaminen, skriptaaminen *(scripting)*

Käsikirjoittaminen on oman vuorovaikutuksen suunnittelua ja harjoittelua etukäteen sosiaalisia tilanteita varten. Käsikirjoittaminen voi olla yksittäiseen tilanteeseen liittyvää tai abstraktilla tasolla kaikkiin vuorovaikutustilanteisiin varautumista.

L

Laukaiseva tekijä *(trigger)*

Laukaiseva tekijä on ajatus, ele, näkymä tai tilanne, joka laukaisee aiempiin, useimmiten epämiellyttäviin tai traumaattisiin kokemuksiin kiinnittyvän ja voimakkaan tunnereaktion. Laukaisevan tekijän synnyttämällä tunteella ei välttämättä ole juurikaan tekemistä sen tilanteen kanssa, jossa tunnereaktio laukeaa.

Leima, leimaaminen, stigma *(stigma, stigmatisation)*

Leimaaminen on ihmisen taustaan, olemukseen, toimintaan tai sairauteen perustuva kielteinen mielikuva. Se voi ilmetä muun muassa herjaavana sanana, ennakkoluuloina, syyllistämisenä tai epäoikeudenmukaisena ja syrjivänä kohteluna.

Luottoruoka, samaruoka, turvaruoka *(samefood, safefood)*

Luottoruoka on ruokalaji, joka koetaan turvalliseksi ja miellyttäväksi tai josta saadaan lohtua. Luottoruoka liittyy erityisesti autismiin, mutta myös muihin neurotyyppeihin, joissa ruoka voi tuoda ennakoitavuutta, ylläpitää rutiinia tai tukea itsesäätelyä.

Lämpötila-aisti *(sense of temperature)*
Lämpötila-aisti on aisti, joka havainnoi ja tulkitsee kehon ulkoista ja sisäistä lämpötilaa. Lämpötila-aistin aliherkkyys voi aiheuttaa esimerkiksi sitä, ettei huomaa palelua tai ylikuumenemista ennen kuin se vaikuttaa toimintakykyyn. Lämpötila-aistin yliherkkyys voi aiheuttaa esimerkiksi vaikeutta toimia itselle liian lämpimässä tai viileässä tilassa.

M

Maailmatietoisuus
Maailmatietoisuus kuvaa autistisille henkilöille tyypillistä kokonaisvaltaista tapaa havainnoida ympäristöä, jossa huomio kohdistuu ihmisiin ja vahvasti tiloihin, esineisiin ja luontoon. Tämä eroaa neurotyypillisestä tiedostamisesta, joka painottuu usein sosiaalisen ympäristön hahmottamiseen.

Makuaisti *(taste, sense of taste, gustatory system)*
Makuaisti tarkoittaa aistia, jonka avulla ihminen havaitsee ja tulkitsee makuja, kuten makeaa, suolaista, hapanta, karvasta ja umamia. Se muodostaa kokonaiskuvan mausta yhdessä muiden aistien, erityisesti hajuaistin, kanssa. Makuaistin aliherkkyys voi näkyä voimakkaiden makujen hakemisena, ja yliherkkyys tiettyjen makujen välttelynä.

Maskaaminen, mukautuminen, naamioituminen *(masking, camouflaging)*
Maskaaminen tarkoittaa neurokirjoon kuuluvan henkilön tietoista tai tiedostamatonta pyrkimystä peittää tai muokata omia piirteitään sopeutuakseen ympäristön normeihin. Se voi toimia selviytymiskeinona, mutta on usein kuormittavaa ja voi pitkäkestoisena heikentää hyvinvointia.

Misofonia *(misophony)*
Misofonia on ääniyliherkkyyden muoto, jossa tietyt äänet aiheuttavat voimakasta ahdistusta, ärtymystä, pakokauhua tai muita kielteisiä tunteita. Tyypillisiä misofoniaa aiheuttavat ääniä ovat muun muassa maiskutus, köhiminen, kovaääninen hengitys tai moottoriäänet.

Monotropismi *(monotropism)*
Monotropismi tarkoittaa autismiin liittyvää tiedonkäsittelyn tapaa, jossa huomio kohdistuu voimakkaasti yhteen tai muutamaan asiaan kerrallaan. Se mahdollistaa syvän keskittymisen ja merkitykselliset kiinnostuksenkohteet, mutta voi vaikeuttaa huomion jakamista ja siirtymistä tehtävästä toiseen. Teorian ovat kehittäneet Wendy Lawson, Mike Lesser ja Dinah Murray vuonna 2005.

N

Neurogender henkilö

Neurogender tarkoittaa, että henkilö on neurokirjolla ja tämä vaikuttaa hänellä sukupuoleen olennaisesti, eikä jaottelu mies-nais-akselilla ole kuvaava. Kaikki neurokirjolla olevat eivät ole neurogendereitä.

Neurodivergentti, neuroepätyypillinen, neuroerityinen, neuropoikkeava henkilö *(neurodivergent)*

Neurodivergentti tai neuroepätyypillinen tarkoittaa henkilöä, jonka neurokognitiivinen toiminta poikkeaa valtaväestön neurotyypillisestä toiminnasta. Käsite ei ole diagnoosi, vaan se viittaa neurovähemmistöön kuulumiseen sekä siihen liittyvään yhteiskunnalliseen asemaan. Käsitteen *neurodivergent* kehitti Kassiane Asasumasu vuonna 2000.

Suositeltavimmat termit ovat neurodivergentti ja neuroepätyypillinen. Kasvatus- ja opetusaloilla käytettyä termiä neuroerityinen ei suositella aikuisten yhteydessä, sillä sana ”erityinen” voidaan kokea holhoavana tai ulkopuolisena. Termiä neuropoikkeava pidetään vanhentuneena.

Neurodiversiteetin viitekehys *(Neurodiversity Paradigm)*

Neurodiversiteetin viitekehys on filosofinen viitekehys, joka näkee erilaiset neurotyypit luonnollisena, arvokkaana osana ihmiskunnan neuromoninaisuutta. Samaa tarkoittavia käsitteitä ovat neurodiversiteetti- ja neuromoninaisuusparadigma.

Neurodiversiteetti *(neurodiversity)*

Neurodiversiteetti merkitsee aivojen ja tiedonkäsittelyn luonnollista moninaisuutta, jossa ihmiset havaitsevat, ajattelevat ja toimivat eri tavoin. Käsite toimii kattotermeinä kaikille neurotyypeille. Se korostaa valtavirrasta poikkeavien piirteiden luonnollisuutta osana ihmisyyttä. Englanninkielinen termi neurodiversity syntyi 1990 luvun lopulla autismiyhteisön keskustelusta. Tutkimuspuolella käsitettä käytti sosiaalitieteilijä Judy Singer.

Neuroenemmistö *(neuromajority)*

Neuroenemmistö on samaan tai samoihin neurotyypillisiin neurotyyppeihin kuuluvien ihmisten ryhmä, joka hyötyy neurotyypillisestä asemastaan. Neuroenemmistöllä on neuronormatiivisessa yhteiskunnassa etuoikeutettu asema suhteessa neurovähemmistöihin.

Neuroesteettömyys

Neuroesteettömyys tarkoittaa ympäristöjen, palvelujen ja toimintatapojen suunnittelua niin, että ne huomioivat erilaisten neurotyyppien tarpeet ja poistavat osallistumisen esteitä. Se sisältää esimerkiksi selkeän tiedon, aisti- ja kommunikaatioesteettömyyden, kuormituksen huomioimisen sekä psyykkisesti ja fyysisesti turvalliset ja kunnioittavat tilat.

Neuroinkluusio *(neuroinclusion, neuroinclusivity)*

Neuroinkluusio on pyrkimys luoda osallistavia ja mukautettuja työ- ja oppimisympäristöjä neuroepätyypillisille henkilöille. Termi yhdistää sanat ”neuro”, hermosto ja aivot, ja ”inkluusio”, osallisuus. Neuroinklusiiviset käytännöt huomioivat erilaisten ihmisten tarpeet työpaikalla, kuten hiljaisen työtilan, selkeän viestinnän ja etätyöskentelyn.

Neurokirjo
Yhden merkityksen mukaan neurokirjo on yhteinen termi autismille, vaihtelevan tarkkaavuuden neurotyypille, Tourettelle sekä EDA/PDA-neurotyypille. Se on tässä merkityksessä laajennettu termi käsitteestä autismikirjo. Toisen merkityksen mukaan se on käytössä arkikielisenä kattokäsitteenä neurokehityksellisille piirteille ja diagnooseille. Sitä käytetään siis synonyymina neurodiversiteetille, jolloin se kattaa kaikki erilaiset neurotyypit eli koko ihmiskunnan. Tämä termin merkitys korostaa jatkumoa ja yksilöllisyyttä, jolloin sama nimike voi tarkoittaa hyvin eri arkea eri ihmisille.

Neurokvääri *(neuroqueer)*
Neurokvääri tarkoittaa käsitettä ja identiteettiä, jossa neurovähemmistöön kuuluminen kietoutuu yhteen seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen kanssa. Sitä käytetään myös toimintatapana, joka kyseenalaistaa ja purkaa neuronormatiivisia ja heteronormatiivisia oletuksia sekä luo vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää identiteettiä ja toimijuutta. Termin kehitti Nick Walker vuonna 2008.

Neuromoninaisuus *(neurodiverse)*
Neuromoninaisuus tarkoittaa useista eri neurotyypeistä muodostuvan ryhmän ominaisuutta, jossa ihmisillä on erilaisia tapoja hahmottaa, ajatella ja toimia. Termi kuvaa yhteisöjä ja kattaa sekä neurotyypilliset että neurovähemmistöihin kuuluvat henkilöt. Neuromoninaisuus-termiä ei siis pidä käyttää henkilöstä, vaan silloin suositellaan käytettävän termiä neurodivergentti, neuroepätyypillinen tai neuroerityinen henkilö. Puhekielinen termi nepsy viittaa neuropsykiatrisiin piirteisiin tai diagnooseihin, mutta sitä ei suositella käytettäväksi asiayhteyksissä, joissa käytetään kunnioittavaa kieltä.

Neuromoninaisuusliike *(neurodiversity movement)*
Neuromoninaisuusliike on 1990-luvulla syntynyt yhteiskunnallinen ihmisoikeusliike, joka tavoittelee yhdenmukaisia oikeuksia, yhdenvertaisuutta, kunnioitusta ja täyttä yhteiskunnallista osallisuutta neurovähemmistöön kuuluville ihmisille. Neuromoninaisuusliike on lähtenyt liikkeelle autistiaktivistien toiminnasta, jonka vuoksi autismi on yhä neuromoninaisuusliikkeen keskiössä.

Neuromoninaisuusmalli, neurodiversiteettiparadigma *(neurodiversity paradigm)*
Neuromoninaisuusmalli tarkoittaa näkökulmaa, jonka mukaan ihmisten neurologinen erilaisuus on luonnollista ja arvokasta. Se korostaa neurovähemmistöjen asemaa vähemmistö- ja ihmisoikeuskysymyksenä sekä edistää yhdenvertaisuutta ja osallistumista, mukaan lukien heidän roolinsa itseään koskevassa tiedontuotannossa ja päätöksenteossa.

Neuronormatiivinen, neuronormatiivisuus *(neuronormative)*
Neuronormatiivisuus tarkoittaa normeja ja odotuksia, jotka määrittelevät neurotyypilliset tavat ajatella, tuntea, toimia ja olla vuorovaikutuksessa “normaaleiksi” ja toivottaviksi. Se perustuu kulttuurisiin oletuksiin ja voi asettaa neuroepätyypilliset tavat poikkeaviksi, mikä ylläpitää eriarvoisuutta eri neurotyyppien välillä.

Neuropelastaja, neuropelastajuus *(neurosaviorism)*
Neuropelastaja tarkoittaa tilannetta, jossa neuroenemmistöön kuuluva henkilö pyrkii auttamaan neurovähemmistöön kuuluvaa ilman tämän toiveiden kuuntelemista tai osallisuutta. Toiminta voi näyttäytyä hyväntahtoisena, mutta se on usein holhoavaa ja ylläpitää valta-asetelmia sen sijaan, että edistäisi aitoa yhdenvertaisuutta ja osallisuutta.

Neurotyypillinen henkilö, nentti *(neurotypical)*
Neurotyypillinen henkilö tarkoittaa henkilöä, jonka ajattelu, käyttäytyminen ja vuorovaikutus vastaavat yleisesti vallitsevia neuronormatiivisia odotuksia. Neurotyypillisyyttä pidetään yhteiskunnassa tavallisimpana, ja siihen voi liittyä etuoikeuksia suhteessa neuroepätyypillisiin henkilöihin. Neurotyypillisyyttä voidaan kuvata myös käsitteellä *hallitseva neurotyyppi*, englanniksi *predominant neurotype, PT*. Puhekielessä ja slangissa neurotyypillisestä henkilöstä käytetään toisinaan termiä *nentti*. Se tulee kansainvälisestä lyhenteestä NT, joka on lausuttu suomalaisittain auki ”än-tee”, siitä sitten muodostunut helpommin taivutettavaksi ja ihmistä tarkoittavaksi substantiiviksi nentti.

Neurotyypillisestä käyvä/menevä *(passing as neurotypical, neurotypical-passing, NT-passing)*
Neurotyypillisestä käyvä/menevä on arkikielinen kuvaus neuroepätyypillistä henkilöstä, joka ulkopuolisen silmin vaikuttaa tai näyttäytyy neurotyypillisenä. Termi viittaa siihen, että henkilön neuroepätyypillisyys ei ole helposti havaittavissa ja hänet saatetaan tämän vuoksi olettaa neurotyypilliseksi. Käsitettä voidaan verrata ilmaisuun *valkoisesta menevä* (white passing).

Neurotyyppi *(neurotype)*
Neurotyyppi tarkoittaa yksilön aivojen ja hermoston toimintatapaa, joka vaikuttaa ajatteluun, vuorovaikutukseen, aistimiseen ja tiedonkäsittelyyn. Kyseessä voi olla synnynnäinen kehityksellinen piirre, kuten autismikirjo tai ADHD. Neurotyyppi voi myös muuttua tai muodostua elämän aikana oppimisvaikeuden, kuten lukivaikeuden, tai neurologisen sairauden, kuten epilepsian, vuoksi. Myös traumaperäiset oireyhtymät ja krooniset tilat, kuten aivovamma, voivat muovata sitä. Neurotyyppi voi siis olla synnynnäinen tai hankinnainen. Se ilmenee tilanteen mukaan sekä vahvuuksina että kuormitustekijöinä.

Neurovahvistava lähestymistapa *(neuroaffirming, Neurodiversity Affirming Practices, NAP)*
Neurovahvistava lähestymistapa tarkoittaa neurodiversiteettiä arvostavaa näkökulmaa ja toimintatapaa, joka korostaa yksilön vahvuuksia, itsemääräämisoikeutta ja elettyä kokemusta sekä painottaa ympäristön ja rakenteiden muokkaamista yksilön muuttamisen sijaan. Määritelmän on kehittänyt Salla Hewitt vuonna 2024. Lähestymistapa sisältää periaatteet, jotka tukevat neurovähemmistöjen hyvinvointia, turvallisuutta ja yhdenvertaisuutta.

Neurovahvistava on toimija, toimintatapa tai käytäntö, joka perustuu neurovahvistavaan lähestymistapaan ja on sitoutunut sen periaatteisiin. Neurovahvistava toiminta työskentelee ihmisen neurotyypin kanssa, ei sitä vastaan, ja luo turvallista tilaa erityisesti neurovähemmistöihin kuuluville.

Neurovähemmistö *(neurominority)*
Neurovähemmistö tarkoittaa ryhmää, johon kuuluvat ihmiset, joiden neurotyyppi poikkeaa neurotyypillisestä enemmistöstä ja jotka voivat jakaa yhteisiä kokemuksia, identiteettiä ja tarpeita. Neurovähemmistöihin kuuluvat esimerkiksi autismikirjon, ADHD:n tai oppimisvaikeuksiin liittyvät neurotyypit. Ryhmät kohtaavat usein eriarvoisuutta ja syrjintää.

Neuroystävälliset ohjeet
Neuroystävälliset ohjeet tarkoittavat selkeitä ja ennakoivia kuvauksia tapahtumista ja tiloista, joiden avulla osallistujat voivat valmistautua ja toimia tilanteessa. Niissä kuvataan esimerkiksi sijainti, saapuminen, tilat, aikataulut ja toiminnan kulku sekä hyödynnetään kuvia ja visuaalisia keinoja ymmärtämisen tukena.

O

Omamaailmaisuus
Omamaailmaisuus kuvaa autististen henkilöiden rikasta ja merkityksellistä sisäistä maailmaa sekä yksilöllistä tapaa kokea aika, rytmi ja tekeminen. Autistinen ja neurotyypillinen tapa kokea maailma eroavat toisistaan.

R

RSD, äärimmäinen herkkyys hylkäämiselle *(Rejection Sensitive Dysforia)*
RSD, äärimmäinen herkkyys hylkäämiselle tarkoittaa voimakasta ja usein tuskallista tunne- ja stressireaktiota, joka liittyy koettuun tai pelättyyn hylkäämiseen, torjuntaan tai arvosteluun. Reaktio perustuu usein tilanteen tulkintaan eikä välttämättä todelliseen torjuntaan. Ilmiö liitetään erityisesti neurovähemmistöihin, kuten vaihtelevan tarkkaavuuden neurotyyppiin, mutta sitä esiintyy myös muilla, erityisesti syrjintää kokeneilla henkilöillä.

S

Sovellettu käyttäytymisanalyysi *(Applied Behaviour Analysis)*
Sovellettu käyttäytymisanalyysi on menetelmä, jossa käyttäytymistä muokataan systemaattisesti vahvistamalla toivottuja ja vähentämällä ei-toivottuja toimintatapoja. Sitä käytetään erityisesti autismikirjon henkilöiden opetuksessa ja kuntoutuksessa, mutta siihen kohdistuu myös kritiikkiä normien korostamisesta yksilön hyvinvoinnin kustannuksella.

Stimmi, stimmata, stimmaaminen, aistirauhoittaminen *(stimming)*
Stimmaaminen tarkoittaa kehon ja aistien kautta tapahtuvaa itsesäätelyä, jossa käytetään toistuvia liikkeitä, ääniä tai muita aistimuksia vireystilan ja tunteiden säätelyyn. Se voi rauhoittaa, tuottaa mielihyvää tai helpottaa kuormitusta. Se on yleistä kaikilla ihmisillä, mutta korostuu usein neuroepätyypillisillä henkilöillä.

Sulkeutuminen, suttari *(shutdown)*
Sulkeutuminen tarkoittaa ylikuormituksesta johtuvaa tilaa, jossa henkilö vetäytyy ja reagoi sisäänpäin. Se voi ilmetä esimerkiksi puheen vähentymisenä, lamaantumisena tai vetäytymisenä, ja on tahdosta riippumaton kehon reaktio stressiin tai kuormitukseen.

Sävyindikaattorit, sävytägit *(tone tags)*
Sävyindikaattorit ovat tekstiviestiin lisättäviä merkintöjä, jotka ilmaisevat viestin tarkoitetun sävyn ja helpottavat sen tulkintaa, vähentäen väärinymmärryksiä ja parantaen saavutettavuutta.

Sävykyttääminen *(tone policing)*
Sävykyttäminen tarkoittaa keskustelutapaa, jossa huomio siirretään viestin sisällöstä sen sävyyn, jolloin varsinainen asia ohitetaan tai vähätellään, ja se voi kohdistua erityisesti normeista poikkeavaan viestintään sekä ylläpitää eriarvoisuutta.

T

Tic-oire *(tic)*
Tic-oire tarkoittaa tahdosta riippumatonta liikettä tai äänteläyä, kuten silmien räpyttelyä tai huudahduksia. Oireita voi edeltää kehon tuntemus, kuten paine tai kutina. Ne ovat yleisiä erityisesti lapsilla sekä joissakin neurotyypeissä, kuten ADHD- ja OCD-neurotyypeillä. Pitkäkestoisina ne liittyvät esimerkiksi Touretten oireyhtymään.

Tunneromahdus, hermoromahdus, melttari *(meltdown)*
Tunneromahdus tarkoittaa ylikuormituksesta johtuvaa tilaa, jossa tunteiden ja kehon säätely purkautuu hallitsemattomasti ulospäin, esimerkiksi itkuna, huutamisena tai toiminnanohjauksen vaikeuksina. Se on tahdosta riippumaton hermoston reaktio, jota voi esiintyä eri neurotyypeillä sekä neurologisesti vammaisilla henkilöillä.

Tuntoaisti, kosketusaisti *(touch, tactile sense, somatic system)*
Tuntoaisti on aisti, jonka avulla ihminen havaitsee kosketusta, painetta ja ihon liikettä. Se voi vaihdella yksilöllisesti: aliherkkyys voi heikentää hienomotoriikkaa tai vääristää tuntoaistimuksia, kun taas yliherkkyys voi aiheuttaa epämiellyttävyyttä tai kivuliaisuutta.

V

Viivytellä, viivyttely, prokrastinaatio, prokrastinoida *(procrastination)*
Viivytellä ja viivyttely on asioiden tekemisen välttely. Se ei johdu laiskuudesta, vaan kumpuaa yleensä asian tekemiseen liittyvästä epäselkeydestä ja/tai vaikeista tunteista. Viivyttely on yksi ADHD:n ydinpiirteistä.

Y

Yhteissäätely, kanssasäätely *(coregulation)*
Yhteissäätely, kanssasäätely tarkoittaa toisen ihmisen tunnesäätelyn tukemista läsnäolon, rauhallisuuden ja turvallisen vuorovaikutuksen avulla kuormittavassa tilanteessa. Tavoitteena on auttaa henkilöä palauttamaan oma tasapainonsa ja toimintakykynsä ilman, että tilannetta ratkaistaan hänen puolestaan.

Ä

Ärsyketulva *(deluge of stimuli, flood of stimuli)*
Ärsyketulva on tila, jossa aivot ylikuormittuvat liiallisesta aistiärsykkeiden määrästä.

Lähteet

Kaiao. *Yhdenvertainen neurovähemmistösanasto*. https://kaiao.fi/sanasto, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Neuromoninaiset 2024. *Neurovahvistava sanasto*. https://neuromoninaiset.fi/sanasto.

Rosenlöf, A-M. & Tähti, T. (toim.)/ Turun ammattikorkeakoulu 2026. *Kulttuurihyvinvoinnin ABC – ableismista yleisötyöhön.* PDF. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 168. Taikusydän-yhteyspiste. https://www.theseus.fi/server/api/core/bitstreams/50e54fca-4c00-4193-a71e-f9f90ef1b6e8/content, viitattu 8. lokakuuta 2026.

STUDIO decoFeast/ Vihinen, E. *Aistiesteettömyys*. https://decofeast.fi/aistiesteettomyys/, sivusto muutosvaiheessa syksyllä 2026, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Suomen Autismikirjon yhdistys (AAVA hanke). *Autismin syrjimätön sanasto.* PDF. https://asy.fi/wp-content/uploads/2023/10/AAVA-hankkeessa-tuotettu-sanasto.pdf, , viitattu 20. toukokuuta 2026.

Terapiapalvelut Emootio. N*epsy, neurokirjo vai neuroepätyypillinen?*. https://www.emootioterapiat.fi/blogi/nepsy-neurokirjo-vai-neuroepatyypillinen-opas/. Artikkeli päivitetty 12. toukokuuta 2026, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Erilainen oppijuus

E

Erilainen oppijuus, epätyypillinen oppiminen
Erilainen oppijuus tarkoittaa synnynnäisestä ja pysyvästä ominaisuudesta johtuvaa oppimiskyvyn erilaisuutta. Taustalla voi olla esimerkiksi oppimisvaikeus, autismikirjo tai ADHD. Ominaisuus on ollut syntymästä.

H

Hahmotusvaikeus, hahmottamisvaikeus *(Difficulty with visuospatial processing, Developmental agnosi, Perceptual difficulty)*
Hahmotusvaikeus on vaikeutta jäsentää ja ymmärtää visuaalista tietoa ja ympäristön rakenteita, kuten esineitä ja etäisyyksiä. Se voi vaikeuttaa arjessa toimimista ja liittyy usein neurokirjon tai neurologisiin ominaisuuksiin, minkä takia joissain ajattelumalleissa neurologisien diagnoosien katsotaan kuuluvan neuromoninaisuuteen.

L

Laaja-alainen oppimisvaikeus
Laaja-alainen oppimisvaikeus tarkoittaa yleisen kykytason heikkoudesta johtuvia laajoja ja yksilöllisesti vaihtelevia oppimisen vaikeuksia, jotka eivät painotu yksittäiselle taitoalueelle.

Lukivaikeus
Vaikeus oppia lukemaan ja/tai kirjoittamaan sujuvasti, vaikka muu oppiminen sujuu. Se voi ilmetä lukemisen tai kirjoittamisen hitautena, virheinä tai vaikeutena ymmärtää luettua tai oppia vieraita kieliä.

M

Matematiikan vaikeus, matematiikan oppimis/erityisvaikeus

Matematiikan vaikeus on vaikeutta oppia ja käyttää matemaattisia taitoja, vaikka muu oppiminen sujuu. Se voi olla lukumäärien hahmottamisen, laskusääntöjen oppimisen tai matematiikan soveltamisen vaikeutta.

Moninainen oppijuus

Moninainen oppijuus on oppimisen kattokäsite. Se sisältää kaikki oppimisen tavat ja erilaiset, monista eri syistä johtuvat oppimisen vaikeudet.

O

Oppimisen vaikeus

Oppimisen vaikeus on oppimiseen liittyvien hankaluuksien kattokäsite. Se kattaa kaikista eri syistä johtuvat vaikeudet oppimisessa. Oppimisen vaikeudet voivat olla tilapäisiä tai pitkäkestoisia. Niiden syyt saattavat olla synnynnäisiä tai muun muassa sairaudesta, onnettomuudesta, ympäristöstä tai kuormittuneisuudesta johtuvia. Muita tekijöitä ovat esimerkiksi sosiaaliset ongelmat, univaje tai kieli- ja kulttuurierot.

Oppimisvaikeus, oppimisen erityisvaikeus, kehityksellinen oppimisvaikeus

(Developmental) learning disability, learning difficulty

Oppimisvaikeus tarkoittaa tietyn taidon, kuten lukemisen, kirjoittamisen tai laskemisen, omaksumisen hankaluutta, joka ei ole yhteydessä henkilön yleiseen oppimiskykyyn tai älykkyyteen. Oppimisvaikeuden taustalla on hermoston kehitykseen liittyvä synnynnäinen ja pysyvä poikkeavuus.

Lähteet

Erilaisten oppijoiden liitto 2026. *Oppimisvaikeussanasto*. https://www.eoliitto.fi/oppimisvaikeudet/oppimisvaikeussanasto/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kommunikaatiotavat

A

AAC-menetelmät, esine- ja kuvakommunikaatio *(Augmentative and Alternative Communication)*

AAC-menetelmät on puhetta tukevaa ja korvaavaa kommunikointia. Se tarkoittaa viestintää, kuten tukiviittomia, kuvia tai blisskieltä. Puhetta korvaava kommunikointia kutsutaan ACC-viestinnäksi.

Alt-teksti

Alt-teksti eli vaihtoehtoinen teksti tai kuvavastike, on kuvan lyhyt kuvaus. Se kertoo kuvan oleellisemman sisällön ihmisille, jotka eivät voi nähdä kuvaa. Ruudunlukija lukee alt-tekstin ääneen, joten käyttäjä saa tiedon, mitä kuva sisältää. Hyvä alt-teksti on selkeä, lyhyt ja sopii asiayhteyteen.

B

Blisskieli

Blisskieli on symbolipohjainen graafinen kieli, jota käytetään puhetta tukevana tai korvaavana kommunikoinnin keinona. Sanoja ja käsitteitä vastaavat symbolit, mikä mahdollistaa ilmaisun ilman puhetta. Blisskieli tukee oppimista sekä lukemisen ja kirjoittamisen kehittymistä. Sen kehitti 1940-luvulla Charles Bliss yhteiseksi kansainväliseksi kieleksi.

Braillekirjoitus, pistekirjoitus

Braille- eli pistekirjoitus on sormin luettava kohokirjoitusjärjestelmä, jota käytetään näkövammaisten henkilöiden luku- ja kirjoitustaitona. Se perustuu kohopisteisiin ja toimii yhtenä tiedonsaannin tapana muiden saavutettavien ratkaisujen rinnalla.

K

Kommunikaatio-opetus ja -ohjaus

Kommunikaatio-opetuksella ja -ohjauksella tarkoitetaan uuden kielen opetusta tai kommunikointikeinon käytön ohjausta puhevammaisen perheelle ja lähiympäristölle.

Kommunikointitaulu, -kansio, -tabletti

Kommunikointitaulut ja -ohjelmat tarkoittavat puhetta tukevia ja korvaavia kommunikoinnin välineitä, kuten kuvasymbolien avulla toimivia sanastokokonaisuuksia tai digitaalisia sovelluksia. Niiden avulla käyttäjä voi muodostaa viestejä ja ilmaista itseään, ja ne voidaan yksilöidä tarpeiden mukaan sekä varustaa esimerkiksi puhesynteesillä.

Kuvailutulkkaus

Kuvailutulkkaus tarkoittaa visuaalisen tiedon sanallistamista siten, että esimerkiksi esineet, tapahtumat ja ympäristö kuvataan selkeästi ja neutraalisti. Sen avulla näkövammainen henkilö saa kokonaiskuvan tilanteesta ja voi osallistua yhdenvertaisesti erilaisiin toimintoihin.

Kuvailutulkkauskonsultti

Kuvailutulkkauskonsultti on näkövammainen asiantuntija, joka osallistuu kuvailutulkkauksen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin. Hän varmistaa, että kuvailu on selkeää, ymmärrettävää ja käyttäjien tarpeisiin sopivaa. Hän tuo prosessiin käyttäjän näkökulman, auttaa kehittämään kuvailua ja tunnistamaan puutteita.

Kuvailutulkkauskäsikirjoitus

Kuvailutulkkauskäsikirjoitus on ennakkoon laadittu teksti, jossa kuvataan valittu kohde, kuten elokuva, teos tai näyttelykokonaisuus. Se voi olla kokonaan valmis ja tarkka teksti tai vaihtoehtoisesti joustavampi runko, jota tulkki täydentää tilanteen ja tarpeen mukaan.

Kuvailutulkkausäänite

Kuvailutulkkausäänite on nauhoitettu kuvailu, jota voi kuunnella paikan päällä tai etänä omalta laitteelta. Tallennettu muoto mahdollistaa kuvailun kuuntelun ajasta ja paikasta riippumatta. Myös videoihin voidaan liittää erillinen kuvailuääniraita, joka kulkee alkuperäisen äänen rinnalla.

Kuvailutulke

Kuvailutulke tarkoittaa valmista kuvailutulkkauksen tuotosta eli sanallistettua esitystä, joka välittää visuaalisen sisällön kuulijalle. Se on kuvailutulkkauksen prosessin lopputulos, jossa visuaalinen tieto on muunnettu ymmärrettävään kielelliseen muotoon.

Kuvailutulkki

Kuvailutulkki on ammattilainen, joka tuottaa kuvailutulkkauksen sisällön. Hän voi myös itse lukea laatimansa kuvailun joko suoraan yleisölle tai äänityksessä, mutta näin ei aina ole. Joissakin tapauksissa tekstin lukijana toimii toinen henkilö, kuten ääninäyttelijä, joten kuvailija ja esittäjä voivat olla eri henkilöitä.

S

Sanakartta, äänireittikartta

Sanakartta eli äänireittikartta on teksti- tai äänimuotoista kuvausta reiteistä ja ympäristöistä, joka sisältää liikkumisen kannalta keskeiset tiedot, kuten kulkureitit, esteet ja ympäristön piirteet. Se tukee erityisesti näkövammaisten henkilöiden suunnistautumista tarjoamalla selkeää ja käytännönläheistä tietoa turvalliseen liikkumiseen.

Selkeä kieli

Selkeä kieli on kielenhuollon suositusten mukaista yleiskieltä, joka ei sisällä erikoiskielten sanastoa. Selkokieli menee vielä pidemmälle.

Selkeäkielinen kuvailutulkkaus

Selkeäkielinen kuvailutulkkaus tarkoittaa kuvailun esittämistä helposti ymmärrettävässä muodossa käyttämällä selkeää kieltä, yksinkertaisia rakenteita ja rauhallista esitystapaa. Sen tavoitteena on tehdä visuaalinen tieto saavutettavaksi mahdollisimman monille käyttäjille.

Selkokieli

Selkokieli on yksi suomen kielen muoto. Siinä kieltä on mukautettu sisällöltään, sanoilla ja rakenteeltaan niin, että sitä on helpompi lukea ja ymmärtää kuin yleiskieltä. Selkokieli voi palvella monia ryhmiä, kuten kieltä opettelevia, muistisairaita tai kehitysvammaisia henkilöitä. Selkokielestä hyötyvät monet muutkin kuin henkilöt, joilla on vaikeuksia lukea tai ymmärtää yleiskieltä.

Sosiaalinen (kuva)tarina

Sosiaalinen (kuva)tarina on kuvin ja tekstein esitettyä kuvausta sosiaalisesta tilanteesta, sen kulusta ja odotetusta toiminnasta. Sen avulla ennakoidaan tilanteita, jäsennetään tapahtumia ja vähennetään epävarmuutta. Sitä käytetään erityisesti tukemaan autismikirjon ja kehitysvammaisten henkilöiden arjessa toimimista.

T

Tukiviittomat
Tukiviittomat soveltuvat varhaiseksi kommunikointikeinoksi eriasteisissa puheen ja kielenkehityksen häiriöissä. Tukiviittomat ovat viittomakielen viittomia. Kommunikoinnissa voidaan käyttää myös kuvia, esitteitä ja erilaisia graafisia merkkijärjestelmiä.

Tulkkauspalvelu
Tulkkauspalvelun avulla puhevammainen henkilö voi olla kanssakäymisessä toisten ihmisten kanssa ja tulla kuulluksi ja ymmärretyksi. Tulkkausta voi tarvita työssä, opiskelussa, harrastamisessa, asioimisessa, osallistumisessa tai muussa arjen toiminnassa.

Tulkki
Tulkki avustaa ja mahdollistaa puhevammaisen henkilön kommunikoinnin ja ymmärryksen. Hän on perehtynyt puhevammaisen henkilön kommunikointitapaan.

V

Viittomakieli
Viittomakieli on itsenäinen, luonnollinen kieli. Usein se on myös käyttäjänsä äidinkieli. Viittomakieli ei ole siis vain tapa esittää puhuttua kieltä. Viittomakieli kuuluu Suomessa kymmenen suurimman äidinkielen joukkoon. Suomessa käytetyt viittomakielet ovat suomalainen ja suomenruotsalainen viittomakieli. Viittomakielen ilmaisuja käytetään myös eritasoisesti puhetta tukevassa ja korvaavassa kommunikaatiossa.

Viittomakommunikointi ja merkkijärjestelmät
Viittomakommunikointi ja merkkijärjestelmät ovat kommunikoinnin tapoja, joissa hyödynnetään viittomia ja muita visuaalisia keinoja, kuten tukiviittomia ja erilaisia merkkijärjestelmiä. Ne tukevat puhetta ja viestintää, kuten blisskieli. Viittomakommunikaatiolla tarkoitetaan erityisesti viitottua puhetta ja tukiviittomia. Viitottu puhe on huuliolukua tukeva menetelmä, joka on kehitetty kuuroutuneiden ja huonokuuloisten henkilöiden kommunikoinnin tueksi.

Lähteet

Finlex 2015. *Viittomakielilaki 359/2015*. https://finlex.fi/fi/lainsaadanto/2015/359, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kehitysvammaliitto/ Selkokeskus. *Selkokieli*. https://www.kehitysvammaliitto.fi/selkokieli/. viitattu 20. toukokuuta 2026.

Ketola, A. ym. 2026. *Kuvailutulkkauksen käsikirja.* PDF. https://sites.tuni.fi/app/uploads/sites/1113/2026/06/kuvailutulkkauksen-kasikirja.pdf.

Kotimaisten kielten keskus/ Pyhälahti, Minna. 2016. *Selkokieli ei ole sama asia kuin selkeä kieli*. https://www.kotus.fi/selkokieli-ei-ole-sama-asia-kuin-selkea-kieli/.

Kulttuuria kaikille -palvelu. *Symbolipankki*. https://www.kulttuuriakaikille.fi/index.php?k=13060, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kulttuuria kaikille -palvelu. *Sosiaaliset tarinat ja autismiystävälliset ohjeet*. https://www.kulttuuriakaikille.fi/saavutettavuus_esimerkit_ja_kokemukset_kaikki_esimerkit_ja_kokemukset, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kuurojen Liitto. *Viittomakielinen työelämässä.* Videosarja. https://viittomakielinenkirjasto.fi/sarja/viittomakielinen-tyoelamassa/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kuvailutulkkaus 2022. *Kuvailutulkkaussanasto tutuksi*. https://www.kuvailutulkkaus.com/blogi/2022/10/30/kuvailutulkkaussanasto-tutuksi.

Näkövammaisten liitto. *Kuvailu ja kuvailutulkkaus*. https://www.nakovammaistenliitto.fi/fi/kuvailu-ja-kuvailutulkkaus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Papunet. *Kommunikoinnin apuvälineet*. https://papunet.net/tietoa/kommunikoinnin-apuvalineet/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Papunet. *Lisätietoa blisskielestä*. https://papunet.net/?s=blisskieli, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Peda.net. *Sosiaaliset tarinat*. https://peda.net/id/6150d1ee9fd, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Sainio, A. 2002. *Mitä on selkokieli?*. https://www.kielikello.fi/-/mita-on-selkokieli-.

Selkokeskus. *Selkokieli*. https://selkokeskus.fi/selkokieli/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kulttuurinen moninaisuus ja kulttuurisensitiivisyys

A

Afrofobia

Afrofobia on rasismin muoto, joka kohdistuu afrikkalaistaustaisiin henkilöihin, ryhmiin ja yhteisöihin. Afrofobian perimmäinen tarkoitus on epäinhimillistää. Siihen linkittyy mustien ihmisten kokemat historialliset vääryydet, kuten kolonialismi sekä heihin liitetyt negatiiviset stereotypiat.

B

BIPOC *(Black, Indigenous and People of Colour)*

BIPOC on englanninkielinen termi, jolla viitataan mustiin, muihin rodullistettuihin ja alkuperäiskansoihin kuuluviin ihmisiin. Se korostaa erityisesti mustiin ihmisiin ja alkuperäiskansoihin kohdistuvan rasismin historiallisia ja rakenteellisia piirteitä. Käsite on peräisin Yhdysvalloista. Kaikki termiin määritelmän mukaan siihen kuuluvat ihmiset eivät samaistu siihen tai miellä sen kuvaavan itseään. Suomessa käytetään yleensä termiä rodullistetut ihmiset.

E

Eksoottinen, eksotisointi *(Exotic)*

Eksoottinen tarkoittaa tapaa kuvata vähemmistöön kuuluvaa henkilöä tai ryhmää vieraaksi, poikkeavaksi tai kiehtovan erilaiseksi jonkin yksittäisen ominaisuuden perusteella. Eksotisointi yksinkertaistaa ja rajaa yksilön moninaisuutta sekä vahvistaa vastakkainasettelua enemmistön ja vähemmistöjen välillä.

Etninen profilointi

Etninen profilointi tarkoittaa kontrollitoimien kohdistamista yksilöön etnisyyden, ihonvärin, uskonnon tai kielen perusteella.

Etninen ryhmä

Ihmisryhmä, jonka jäseniä yhdistää esimerkiksi kulttuuriperintö, uskonto, kieli, alkuperä tai ulkonäkö.

H

Hyvät väestösuhteet

Hyvät väestösuhteet tarkoittavat eri väestöryhmien välistä myönteistä vuorovaikutusta ja suhdetta, jotka perustuvat keskinäiseen kunnioitukseen, luottamukseen, turvallisuuden tunteeseen, vuorovaikutukseen ja mahdollisuuteen osallistua yhteiskuntaan. Väestöryhmiä voivat olla esimerkiksi eri kieli-, etniset, uskonto- ja vammaryhmät, ja jokainen ihminen kuuluu useisiin väestöryhmiin muun muassa ikänsä, sukupuolensa ja elämäntilanteensa mukaan.

I

Ikoni kulttuurisessa moninaisuudessa *(Icon)*

Ikoni on enemmistön eksotisoima yksilö, joka mielletään ryhmänsä, usein vähemmistön, symboliksi. Hänet määritellään usein vain yhden tai muutaman ominaisuuden perusteella koko ryhmänsä symbolina; ikoniksi nostettua ei nähdä yksilönä, vaan erilaisuuden ja eksoottisuuden edustajana, mikä toiseuttaa hänet ja asettaa eriarvoiseen asemaan romantisoituna ja alistettuna hahmona, kuten Pocahontas. Valtakulttuuri ikonosoidessaan rahastaa kuvalla ja kulttuurilla. Modernina esimerkkinä Frida Kahlo. Henkilö voi joutua asemaan, jossa hänen odotetaan alati tuovansa esiin kulttuuriaan enemmistön viihteenä eli performatiivisena moninaisuutena. Kuitenkin ikoni voi toimia sekä valtaväestön että vähemmistön identiteettien peilinä. Useat eksotoidut ikonit ovat oppineet kääntämään katseen ja hyödyntämään asemaansa.

Islamofobia

Islamofobia on erityinen rasismin muoto, jolla tarkoitetaan muslimeihin tai muslimiksi oletettuihin henkilöihin, ryhmiin tai yhteisöihin kohdistuvia väkivallan tekoja, syrjintää ja rasistista vihapuhetta. Islamofobian taustalla vaikuttavat muun muassa negatiiviset stereotypiat ja erityispiirteet, joita muslimeihin ryhmänä sekä islaminuskoon liitetään. Islamofobia johtaa muslimeiden ulossulkemiseen ja epäinhimillistämiseen.

K

Kiintiöpakolainen

Kiintiöpakolainen on YK:n pakolaisjärjestön, UNHCR, pakolaiseksi katsoma henkilö, jolle on myönnetty oleskelulupa Suomeen pakolaiskiintiön puitteissa. Suomessa eduskunta päättää vuosittain valtion talousarvioesityksen yhteydessä, kuinka monta kiintiöpakolaista Suomi sitoutuu ottamaan.

Kulttuuri *(Culture)*

Kulttuuri eli alkujaan latinan viljelyä tarkoittavaan sanaan juurtuva käsite tarkoittaa ihmisten arvoja, uskomuksia, perinteitä ja toimintatapoja, joiden avulla he ymmärtävät maailmaa ja jäsentävät arkeaan. Unescon laajan määritelmän mukaan se kattaa yhteiskunnalle ominaiset henkiset, aineelliset, älylliset ja tunne-elämän piirteet, jotka muuttuvat ja kerrostuvat jatkuvasti historian saatossa yksilöiden ja yhteisöjen toiminnan myötä. Käsitteelle ei ole yhtä yksiselitteistä määritelmää, ja esimerkiksi kulttuurihyvinvoinnin kontekstissa se ymmärretään usein suppeammin. Tällöin se viittaa eri taiteen muotoihin, luovaan toimintaan, kulttuuriperintöön, kulttuurikohteisiin ja harrastuksiin sekä arjen kulttuuriin, kuten leikkiin ja luontotoimintaan.

Kulttuuri-identiteetti *(Cultural identity)*

Kulttuuri-identiteetti on identiteetin osa-alue, joka perustuu yksilön tai ryhmän kulttuuriseen taustaan. Identiteeteistä puhuttaessa kulttuuri käsitetään useimmiten etnisyyden tai kansallisuuden kanssa käsi kädessä kulkevaksi kategoriaksi.

Kulttuurinen kompetenssi eli kulttuurinen osaaminen

Kulttuurinen kompetenssi eli kulttuurikompetenssi tarkoittaa yksilön kykyä omaksua, käyttää ja muuttaa kulttuuria sekä taitoa arvostaa, kunnioittaa ja kohdata eri kulttuuritaustoista tulevia ihmisiä yhdenvertaisesti ja syrjimättömästi. Kokemusten ja oppimisen kautta läpi elämän karttuva osaaminen muodostuu tiedoista, taidoista, asenteista ja motivaatiosta huomioida erilaiset tarpeet sekä tunnistaa omien arvojen vaikutus vuorovaikutuksessa. Pohja tälle kehitykselle luodaan jo lapsuudessa taide- ja kulttuuriperintökokemusten myötä, ja yksilöllisen kulttuurisen kompetenssin vahvistuminen onkin avainasemassa suvaitsevaisuuden, osallisuuden ja kulttuurisen moninaisuuden edistämisessä.

Kulttuurinen moninaisuus *(Cultural diversity)*

Kulttuurinen moninaisuus tarkoittaa ihmisten ja ryhmien erilaisia tapoja elää, ajatella, toimia ja ilmaista itseään, ja se on ihmiskunnalle yhtä välttämätön piirre kuin luonnon moninaisuus luonnolle. Yhteiskunnat ja myös suomalainen kulttuuriperintö koostuvat monenlaisten, alati muuttuvien kulttuurien vuorovaikutuksesta, johon vaikuttavat niin alkuperäiskansa saamelaiset, perinteiset vähemmistöt, kuten romanit ja suomenruotsalaiset, kuin muutkin maahan muuttaneet. Kulttuurisen moninaisuuden edistäminen vaatii eri taustoista tulevien ihmisten yhdenvertaista arvostamista, heidän ottamistaan mukaan toiminnan suunnitteluun sekä kulttuurien välisen vuoropuhelun vahvistamista. Kulttuuri- ja museoalalla onkin keskeistä huomioida, että eri kulttuureista nousevat erilaiset käsitykset taiteesta ja hyvinvoinnista vaikuttavat suoraan siihen, miten yleisöt hakeutuvat palveluiden pariin ja millaisia merkityksiä he toiminnalle antavat.

Kulttuurinen omiminen

Kulttuurinen omiminen tarkoittaa tilannetta, jossa valtakulttuuriin kuuluva henkilö käyttää vähemmistökulttuurin elementtejä ilman niiden merkitysten ymmärtämistä tai yhteisön suostumusta. Tämä voi irrottaa elementit alkuperäisestä kontekstistaan ja vähätellä tai vahingoittaa vähemmistökulttuuria.

Kulttuuriset oikeudet

Kulttuuriset oikeudet tarkoittavat kaikille kuuluvia ihmisoikeuksia omaan kieleen ja kulttuuriin sekä mahdollisuuteen osallistua kulttuurielämään. Kulttuuriset oikeudet on turvattu laissa, mutta vähemmistöön kuuluminen ja ihmisten moninaiset taustat voivat kuitenkin vaikuttaa, miten ne toteutuvat käytännössä.

Kulttuurisensitiivisyys, kulttuurisensitiivinen työote

Kulttuurisensitiivisyys ja kulttuurisensitiivinen työote tarkoittaa halua ja kykyä kohdata eri taustoista tulevat ihmiset yksilöinä sekä ymmärtää omien kulttuuristen lähtökohtien ja ennakkoluulojen vaikutus omaan toimintaan. Se näkyy arvostavana vuorovaikutuksena, viestintänä ja palveluina, jotka huomioivat ihmisten erilaiset tarpeet ilman stereotypioita tai oletuksia. Tavoitteena on luoda ympäristö, jossa jokainen voi tulla kuulluksi, hyväksytyksi ja kohdatuksi omana itsenään. Kulttuurisensitiivisesti toimiva ammattilainen tunnistaa oman kulttuuritaustansa vaikutukset ajattelussaan ja päätöksenteossaan, mikä auttaa mukauttamaan palveluita asiakkaiden tarpeisiin ja luomaan ympäristön, jossa jokaisella on oikeus tulla kuulluksi omana itsenään.

M

Maahanmuuttaja, maahanmuuttanut

Maahanmuuttaja tai maahanmuuttanut tarkoittaa ulkomailla syntynyttä Suomessa asuvaa henkilöä, joka ei ole Suomen kansalainen. Termiä kannattaa käyttää vain silloin, kun se on asiayhteyden kannalta olennainen, esimerkiksi tilastoissa. Kenenkään ei pitäisi olettaa olevan maahanmuuttaja nimen, ulkonäön tai äidinkielen perusteella.

Monikulttuurisuus *(multiculturalism)*

Monikulttuurisuus tarkoittaa eri kulttuurien rinnakkaiseloa ja vuorovaikutusta yhteiskunnassa sekä erilaisten taustojen hyväksymistä ja arvostamista. Se edellyttää rakenteiden ja toimintatapojen kehittämistä niin, että kaikki voivat osallistua yhdenvertaisesti.

Monimuotoinen työyhteisö

Monimuotoinen työyhteisö on työyhteisö, jossa työntekijät edustavat erilaisia taustoja ja ominaisuuksia, kuten ikää, sukupuolta, kulttuuria tai toimintakykyä. Osa monimuotoisuudesta on näkyvää, osa näkymätöntä. Monimuotoinen työyhteisö edistää yhdenvertaisuutta ja mukauttaa toimintatapoja, jotta kaikkien osaaminen ja työkyky voivat tulla käyttöön.

P

Pakolainen
Pakolainen on henkilö, joka on joutunut pakenemaan kotimaastaan vainon tai sen uhan vuoksi. Pakolaisaseman saa henkilö, jolle on myönnetty turvapaikka tai, jonka YK:n pakolaisjärjestö UNHCR on tunnustanut pakolaiseksi.

Paluumuuttaja
Paluumuuttaja on maahanmuuttaja, joka on saanut oleskeluoikeuden Suomeen. Hän voi olla entinen Suomen kansalainen, syntyperäisen Suomen kansalaisen jälkeläinen tai on kuulunut Inkerin siirtoväkeen tai palvellut Suomen armeijassa vuosina 1939–1945.

R

Rodullistaminen
Rodullistaminen on prosessi, jossa ihmisiin liitetään esimerkiksi ihonvärin tai oletetun etnisen taustan perusteella stereotypioita, ennakkoluuloja ja hierarkkisia käsityksiä. Se ylläpitää erottelua ja valtasuhteita suhteessa valtaväestöön sekä voi johtaa rasistisiin käytäntöihin ja eriarvoisuuteen.

Rodun käsite
Rodun käsitteellä ei viitata ihmisen biologisiin ominaisuuksiin, kuten ihonväri, vaan sosiaalisesti tuotettuun luokittelujärjestelmään, joka perustuu fyysisiin piirteisiin sekä kulttuurillisiin tekijöihin, kuten vaatetukseen ja kieleen.

Ruskea
Ruskea on Koko Hubaran tunnetuksi tekemä termi, jota käytetään synonyyminä rodullistettu-sanalle sen negatiivisten mielikuvien takia.

S

Segregaatio *(segregation)*

Segregaatio tarkoittaa yksilöiden tai ryhmien erottumista tai erottamista valtaväestöstä esimerkiksi asumisessa, usein etnisen tai kulttuurisen taustan perusteella. Se voi vahvistaa ryhmien sisäistä yhteyttä, mutta samalla lisätä eriytymistä muusta yhteiskunnasta, vaikka yhteyksiä säilyy esimerkiksi työn ja palveluiden kautta.

T

Turvapaikanhakija

Turvapaikanhakija on henkilö, joka hakee suojelua ja oleskeluoikeutta vieraasta valtiosta. Turvapaikanhakija saa pakolaisaseman, jos hänelle myönnetään turvapaikka.

U

Ulkomaan kansalainen

Ulkomaan kansalainen on henkilö, joka on jonkun muun valtion kuin Suomen kansalainen. Käsitettä käytetään esimerkiksi tilastoinnissa, mutta joissakin yhteyksissä käyttö voi olla toiseuttavaa tai syrjivää.

V

Valkoisuus
Valkoisuus on yhteiskunnallinen rakenne, joka suosii valkoiseen normiin meneviä rodullistettujen kustannuksella. Rasismin tutkimuksessa sillä ei viitata siis ihonväriin, vaan valtarakenteeseen.

Valkoisuusnormi
Valkoisuusnormilla viitataan näkymättömiin sosiaalisiin hierarkioihin ja valtasuhteisiin, jossa länsimaalaisuus ja eurooppalaisuus nähdään yhteiskunnallisia rakenteita määrittelevänä normina. Normatiivisuus tulee esiin vasta, kun siitä poiketaan.

Valkoinen etuoikeus
Valkoiseen normiin kuuluu näkymätön paketti varoja ja etuoikeuksia, mutta jotka helpottavat elämää huomattavasti. Rasismin perimmäisenä tarkoituksena on vahvistaa valkoisten valta-asemaa, jota valkoinen etuoikeus tukee.

Valkoinen hauraus
Valkoinen hauraus on puolustusreaktio, joka ilmenee rasismin yhteydessä. Usein toisen henkilön tunteiden, kokemusten tai mielipiteiden kieltämistä ja mitätöintiä. Valkoisen haurauden takana on usein rasismin yksinkertaistettu kaksijakoinen ja ongelmallinen ajattelutapa, jonka mukaan rasisti on paha ja ei-rasisti on hyvä. Puolustusreaktion laukaisee tunne siitä, että valkoisen henkilön hyvyyttä loukataan.

Vieraskielinen
Vieraskielinen on Suomessa asuva henkilö, joka on rekisteröinyt äidinkielekseen jonkin muun kielen kuin suomen, ruotsin tai saamen. Käsitettä käytetään esimerkiksi tilastoinnissa, mutta joissakin yhteyksissä käyttö voi olla toiseuttavaa tai syrjivää.

Lähteet

Balzer, H. 2024. PDF. *Understanding cultural sensitivity in communication practices.* https://www.hilarispublisher.com/open-access/understanding-cultural-sensitivity-in-communication-practices.pdf, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Hiltunen, Anna Kaisa/ Kehys. *Sanasto monikulttuurisuudesta.* PDF. https://www.kulttuuriakaikille.fi/doc/sanasto_monikulttuurisuudesta.pdf, viitattu 20. toukokuuta 2026.

KEHA-keskus/ Kotoutuminen.fi. 2021. *Keskeiset kotoutumiseen liittyvät käsitteet*. https://kotoutuminen.fi/keskeiset-kasitteet, viitattu 12. lokakuuta 2026.

Mannerheimin Lastensuojeluliitto 2022. *Vuorovaikutus ja sensitiivisyys*. https://www.mll.fi/vanhemmille/lapsen-kasvu-ja-kehitys/vuorovaikutus-ja-sensitiivisyys/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

MIELI ry. *Eri kieli- ja kulttuuritaustaisten kanssa työskenteleminen*. https://mieli.fi/materiaalit-ja-koulutukset/tietoa-mielenterveyden-vahvistamisesta/maahanmuuttaneet/eri-kieli-ja-kulttuuritaustaisten-kanssa-tyoskenteleminen/, viitattu 27. toukokuuta 2022.

Mediakasvatuskeskus Metka. *Mediasiltoja rakentamassa – Kulttuurisensitiivisyys ja antirasismi*. https://mediametka.fi/oppimateriaali/kulttuurisensitiivisyys-ja-antirasismi/, viitattu 8. lokakuuta 2022.

Opetushallitus. *Kieli- ja kulttuurivähemmistöt*. https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/kieli-ja-kulttuurivahemmistot, viitattu 27. toukokuuta 2022.

Opetus- ja kulttuuriministeriö. 2021. *Taide, kulttuuri ja moninainen Suomi*. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/server/api/core/bitstreams/4928b3b7-068d-4681-a417-7e81cc465851/content.

Rosenlöf, A-M. & Tähti, T. (toim.)/ Turun ammattikorkeakoulu 2026. *Kulttuurihyvinvoinnin ABC – ableismista yleisötyöhön.* PDF. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 168. Taikusydän-yhteyspiste. https://www.theseus.fi/server/api/core/bitstreams/50e54fca-4c00-4193-a71e-f9f90ef1b6e8/content.

Setlementtiliitto 2025. *Kulttuurisensitiivisyys setlementtiliikkeessä.* PDF. https://setlementti.fi/wp-content/uploads/2025/06/Kulttuurisensitiivisyys_setlementtiliike2025.pdf.

STTK ry / Monikulttuurinen.fi. *Sanasto*. https://monikulttuurinen.fi/sanasto/, viitattu 27. toukokuuta 2022.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) 2023. *Cultural competence and cultural sensitivity*. https://thl.fi/en/topics/migration-and-cultural-diversity/support-material/good-practices/cultural-competence-and-cultural-sensitivity, sivu poistunut käytöstä verkkosivu-uudistuksen jälkeen toukokuussa 2026.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). *Kulttuurisensitiivinen työote*. https://thl.fi/aiheet/maahanmuutto-ja-kulttuurinen-moninaisuus/tyon-tueksi/hyvia-kaytantoja/kulttuurisensitiivinen-tyoote, sivu poistunut käytöstä verkkosivu-uudistuksen jälkeen toukokuussa 2026.

Umma-hanke 2024. *Kulttuurisensitiivisyys*. https://umma.fi/ammattilaiset/sensitiivisyys/kulttuurisensitiivisyys/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus

A

Afobia/Aphobia
Afobia tai Aphobia -termi kuvaa aseksuaaleihin ja aromanttisiin ihmisiin kohdistuvaa syrjintää ja ennakkoluuloja.

Allonormi
Allonormi tarkoittaa oletusta, että kaikki ihmiset kokevat romanttista ja seksuaalista vetoa.

Amatonormi
Amatormi on oletus siitä, että jokainen automaattisesti hakee romanttista rakkautta ja pitkäaikaista parisuhdetta. Amatonormatiivisen ajattelun mukaan romanttiset suhteet ovat muita ihmissuhteita arvokkaampia eikä ilman niitä voi olla onnellinen

Ambiamoria *(ambiamorous)*
Ambiamorinen henkilö voi olla onnellinen sekä monogaamisissa että polyamorisissa suhteissa ilman ennakko-odotusta suhteiden muodosta, ja jonka sitoutuminen riippuu elämäntilanteesta ja seurustelukumppaneista.

Androgynia
Androgynialla tarkoitetaan maskuliinisten ja feminiinisten piirteiden ja ominaisuuksien yhdistymistä samassa henkilössä. Sillä voidaan myös tarkoittaa tyyliä, jossa yhdistellään maskuliinisuutta ja feminiinisyyttä esimerkiksi pukeutumisessa. Joidenkin henkilöiden sukupuoli-identiteetti on androgyyni.

Androseksuaalisuus
Androseksuaalisuus tarkoittaa viehätystä maskuliinisuutta kohtaan riippumatta vetovoiman kokijan tai kohteen sukupuolesta.

Antigender-liike
Antigender-liike kokoaa yhteen erilaisia toimijoita, jotka vastustavat sukupuolen moninaisuutta ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia sekä esimerkiksi naisten oikeutta päättää omasta kehostaan. Mukana on muun muassa äärioikeistolaisia ja uskonnollisia konservatiiveja sekä TERF-toimijoita, jotka vetoavat feminismiin tai tasa-arvoon, mutta suhtautuvat transihmisiin poissulkevasti.

Apilaperhe
Apilaperhe tarkoittaa kumppanuusperhettä, jossa lapsella on enemmän kuin kaksi vanhempaa, esimerkiksi kolmesta tai neljästä vanhemmasta koostuva perhe. Kaikki vanhemmat voivat toimia sosiaalisina vanhempina, mutta nykyinen lainsäädäntö tunnistaa yleensä enintään kaksi juridista vanhempaa.

B

Binäärinen eli kaksijakoinen sukupuolikäsitys *(binary/non-binary)*
Binäärinen eli kaksijakoinen sukupuolikäsitys tarkoittaa ajattelutapaa, jossa sukupuolia nähdään olevan vain kaksi, nainen ja mies, ja binäärinen sukupuoli-identiteetti viittaa siihen, että henkilö samaistuu jompaankumpaan näistä kategorioista. Ei-binäärinen puolestaan kuvaa sukupuoli-identiteettiä, joka ei asetu tähän kaksijakoiseen malliin, vaan voi ilmetä esimerkiksi muunsukupuolisuutena, sukupuolettomuutena tai sukupuolen kokemuksen vaihteluna.

Binäärinormi
Binäärinormi on ajatusmalli, jossa sukupuolia on vain kaksi: nainen ja mies. Normin mukaan sukupuoli muodostuu kahdesta yksiselitteisestä ja toisensa poissulkevasta lokerosta. Normin mukaan mies- ja naissukupuolten välillä tai ulkopuolella ei ole muita sukupuolia.

Biseksuaalisuus
Biseksuaali on henkilö, joka kokee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetovoimaa sekä samaa että eri sukupuolta oleviin ihmisiin. Vetovoiman kohteen sukupuolella voi olla vaihteleva merkitys, ja joillekin sillä ei ole merkitystä lainkaan.

Butch
Butch on erityisesti lesboyhteisössä jo pitkään käytössä ollut sana. Henkilöt, joille maskuliinisuus on hyvin tärkeä osa omaa sukupuoli-identiteettiä tai ilmaisua, voivat määritellä itsensä butcheiksi. Butchius voi olla sukupuoli-identiteetti, sen tarkempi kuvaus tai sitten kuvaus omasta tyylistä. Nykyään käytössä on myös termi masc, jolla myös viitataan henkilöihin, joille maskuliinisuus on tärkeä osa identiteettiä. Termiä masc käyttävät myös muunsukupuoliset ja transsukupuoliset.

C

Cis, cissukupuolinen *(cis gender)*

Cissukupuolinen tarkoittaa henkilöä, jonka sukupuoli-identiteetti vastaa syntymässä määriteltyä sukupuolta eikä näiden välillä ole ristiriitaa. Termi kuvaa sukupuolen kokemuksen ja määrittelyn yhteneväisyyttä, ja se on vastakohta trans-käsitteelle. Myös cissukupuoliset voivat ilmaista sukupuoltaan monin eri tavoin.

Cisnormatiivisuus, cisoletus

Cisnormatiivisuus tarkoittaa ajattelutapaa tai normia, jonka mukaan ihminen on tai hänen tulisi olla jompaa kumpaa kahdesta sukupuolesta. Ajattelutapa voi sisältää oletuksen siitä, että kaikki ympärillä olevat ihmiset ovat cissukupuolisia.

Cisnormi

Cisnormi on yhteiskuntamme ja kulttuurimme ajatusmalli ja kirjoittamaton sääntö, jonka mukaan kaikki ihmiset kokevat heille syntymässä määritellyn sukupuolen omakseen ja ilmentävät sitä yksiselitteisesti.

Cisseksismi

Cisseksismi on ajattelutapa, jota jotkut cissukupuoliset kohdistavat transihmisiin, ei-binäärisiin tai intersukupuolisiin ihmisiin. Cisseksismi ylläpitää asenteita ja uskomuksia, että cissukupuoliset naiset ja miehet ja näihin liittyvä sukupuolinormatiivinen sukupuolen ilmaisu ja kehollisuus ovat ainoita ja oikeita.

Crossdresser

Crossdresser tarkoittaa henkilöä, joka ilmaisee itseään pukeutumalla sukupuolinormien mukaisesti toiseen sukupuoleen liitettäviin vaatteisiin. Termi kuvaa toimintaa eikä oletusta henkilön sukupuoli-identiteetistä, ja ristiinpukeutuminen voi olla esimerkiksi itseilmaisua tai eri puolien tutkimista.

Curious, utelias tai uteliaisuus

Curious tarkoittaa henkilön halua ja avoimuutta tutkia omaa seksuaalista tai romanttista suuntautumistaan tai sukupuoltaan ilman, että hänen tarvitsee määritellä identiteettiään pysyvästi tai tarkasti.

D

Demiseksuaalisuus

Demiseksuaalisuus puolestaan on seksuaalisen suuntautumisen muoto, jossa seksuaalinen vetovoima syntyy vain vahvan tunnesiteen pohjalta.

Demisukupuolisuus

Demisukupuolisuus tarkoittaa sukupuoli-identiteettiä, jossa henkilö kokee kuuluvansa osittain tiettyyn sukupuoleen, mutta ei täysin.

Drag

Drag on taidemuoto, jossa henkilö muun muassa pukeutumisen avulla leikittelee sukupuolilla ja sukupuolirooleilla. Drag ei ole sama asia kuin transvestisuus, johon se usein sekoitetaan. Drag queen -esitykseen kuuluu usein feminiinisyyteen tai naiseuteen liittyvien elementtien käsittelyä taiteen keinoin, drag king -esitykseen taas maskuliinisuuteen tai mieheyteen liittyvien elementtien käsittelyä.

E

Endosukupuolinen

Endosukupuolinen tarkoittaa, että ihminen ei ole intersukupuolinen eli hänen kehonsa sopii lääketieteen kriteereihin ja raja-arvoihin binäärisestä ajatuksesta nais- tai mieskehosta. Endosukupuolinen voi olla sukupuoli-identiteetiltään tai sukupuolen ilmaisultaan mitä sukupuolta vain.

Ei-monogamia

Ei-monogamia on suora käännös englannin kielen monisuhteisuutta tarkoittavasta käsitteestä non-monogamy. Koska käsite on määritelty sen kautta, mitä se ei tarkoita, se vahvistaa monogamiaa normina, josta monisuhteisuus poikkeaa ja asettaa näin suhdemuodot lähtökohtaisesti eriarvoiseen asemaan. Tämän käsitteen käyttöä ei suositella missään yhteydessä.

F

Feminiininen
Feminiininen tarkoittaa ominaisuuksia tai ilmaisutapoja, joita eri kulttuureissa ja aikakausina on pidetty naisellisina. Käsitys feminiinisyydestä vaihtelee, eikä se ole sidottu tiettyyn sukupuoleen, vaan kuka tahansa voi ilmaista feminiinisiä piirteitä.

Feminiinisyys
Feminiinisyys tarkoittaa käyttäytymiseen, ilmaisutapoihin ja ominaisuuksiin liittyvää kokonaisuutta, jota eri kulttuureissa liitetään naisellisuuteen. Sen merkitys vaihtelee kulttuurisesti ja yksilöllisesti, eikä se ole sidottu sukupuoleen. Feminiinisyys voi ilmetä rinnakkain muiden ilmaisutapojen kanssa.

Feminismi
Feminismi tarkoittaa ajattelutapaa ja yhteiskunnallista analyysia, joka tarkastelee sukupuolittuneita valtasuhteita ja pyrkii purkamaan sukupuoleen perustuvaa syrjintää ja eriarvoisuutta. Feminismin muodot vaihtelevat, ja siinä huomioidaan usein myös muiden valtasuhteiden risteävyys.

Fluidi, genderfluidi, liukuva sukupuoli-identiteetti
Liukuva sukupuoli-identiteetti tarkoittaa sukupuolen kokemusta, joka vaihtelee ajan myötä. Vaihtelu voi olla säännöllistä tai ennakoimatonta ja kestää lyhyestä pitkäaikaiseen, ja se kuuluu ei-binäärisiin sukupuoli-identiteetteihin.

G

Gendereuforia/sukupuolieuforia
Gendereuforia/sukupuolieuforia tarkoittaa sitä, kun omassa sukupuolessa ja kehossa on hyvä olla. Se voi tarkoittaa myös sukupuolen ilmaisuun liittyvää mielihyvää, iloa ja hyvinvointia. Kun näkee itsensä identiteettinsä mukaisesti ja/tai kun tulee nähdyksi ja sukupuolitetuksi itselleen oikealla tavalla, siitä seuraa sukupuolieuforiaa.

Gender-ideologia
Gender-ideologia on sukupuolivähemmistöihin vihamielisesti suhtautuvien tahojen käyttämä käsite, joka kuvaa leimaavasti sukupuolen moninaisuutta ja siihen liittyvää ihmisoikeustyötä. Ajatusta sukupuolesta moninaisena niin sosiaalisesti, kulttuurisesti, biologisesti kuin geneettisesti pidetään keksittynä, ideologisena.

Genderqueer
Genderqueer-käsitteellä viitataan englannin kielessä binäärin ulkopuolelle jääviin identiteetteihin. Genderqueer voi olla ei-binääri, muunsukupuolinen, sukupuolinormit ylittävä, sukupuoleton, kaksi- tai monisukupuolinen, fluidi/genderfluidi tai jotain muuta.

Gyne-/femiseksuaalisuus

Gyne-/femiseksuaalisuus tarkoittaa viehätystä feminiinisyyttä tai naisia kohtaan. Termi kuvaa vetovoimaa, jossa on kyse siitä, millaisista henkilöistä joku on kiinnostunut, pikemminkin kuin vetovoiman kohteiden sukupuolista. Gyne-/femiseksuaalinen vetovoima sisältää myös feminiinit miehet ja feminiinit muunsukupuoliset. Termi ei määrittele vetovoiman kokijan omaa tai viehätyksen kohteen sukupuolta.

H

Heteronormatiivisuus *(heteronormativity)*

Heteronormatiivisuus tarkoittaa ajattelutapaa, jossa ihmiset oletetaan jakautuvan kahteen sukupuoleen, naisiin ja miehiin, ja jossa heteroseksuaalisuutta pidetään normaalina ja toivottavana. Siihen sisältyy oletus, että sukupuoli-identiteetti vastaa syntymässä määriteltyä sukupuolta ja että ihmiset tuntevat vetoa niin sanottuun vastakkaiseen sukupuoleen, mikä voi sulkea ulkopuolelle muita sukupuoli-identiteettejä ja seksuaalisia suuntautumisia.

Hetero-oletus

Hetero-oletus tarkoittaa tilannetta, jossa henkilö oletetaan heteroseksuaaliseksi ilman erillistä tietoa. Hetero-oletus ilmenee esimerkiksi arkipäivän puheessa, kysymyksissä ja käytännöissä, joissa oletetaan miehen tuntevan vetovoimaa naisiin ja naisen miehiin. Hetero-oletus on heteronormatiivisuuden arkipäiväinen ja konkreettinen ilmenemismuoto.

Heteroseksismi

Heteroseksismi on ajattelutapa, jota jotkut heterot kohdistavat ei-heteroseksuaalisiin ihmisiin. Heteroseksismi ylläpitää asenteita ja uskomuksia, että heterous on ainoa ja oikea seksuaalinen suuntautuminen. Heteroseksismi on toimintaa, joka pohjaa heteronormatiivisuuteen.

Heterous, heteroseksuaalisuus *(heterosexuality)*

Heterous tarkoittaa seksuaalista suuntautumista, jossa henkilö kokee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetovoimaa eri sukupuolta olevia kohtaan. Se viittaa yleisimmin miesten ja naisten väliseen vetovoimaan, mutta myös ei-binääriset ihmiset voivat määritellä itsensä heteroiksi omista lähtökohdistaan.

HLBTQ, HLBTIQA+ *(englanniksi LGBTQ, LGBTIQA+)*

HLBTQ on kirjainlyhenne, joka viittaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin ja muodostuu sanoista homo, lesbo, bi, trans ja queer. Lyhenteestä on useita laajempia versioita, jotka kattavat eri ryhmiä, ja sitä käytetään yleisesti puhumaan sateenkaariyhteisöstä kokonaisuutena. Englanninkielinen LGBTQ vastaa tätä suomenkielistä lyhennettä ja on jopa tunnetumpi.

HLBTIQA+ tai LHBTIQA+ tarkoittaa kirjainlyhennettä, jolla viitataan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin, kuten lesboihin, homoihin, biseksuaaleihin, transihmisiin, intersukupuolisiin, queer- ja aseksuaaleihin sekä muihin sateenkaari-identiteetteihin. Plussamerkki (+) kattaa identiteetit, joita ei ole erikseen nimetty.

Homous, homoseksuaalisuus, homo, homoromanttisuus

Homous tarkoittaa seksuaalista suuntautumista, jossa henkilö kokee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetovoimaa samaa sukupuolta olevia kohtaan. Termiä käytetään usein erityisesti miehistä, jotka tuntevat vetoa miehiin, mutta sitä käyttävät myös jotkut ei-binääriset henkilöt. Lisäksi on lesboja, jotka kutsuvat itseään homoiksi.

Homofobia

Homofobia on kielteisiä asenteita, pelkoa, inhoa tai vihaa samaan sukupuoleen kohdistuvaa vetovoimaa ja sitä kokevia ihmisiä kohtaan, joka voi ilmetä yksilötasolla, rakenteissa, palveluissa tai lainsäädännössä, esimerkiksi mitätöintinä, syrjintänä, häirintänä tai vihapuheena; homofobia voi myös olla sisäistettyä, ja se rinnastuu seksismin ja rasismin kaltaisiin syrjiviin ilmiöihin.

I

Intersukupuolinen, intersukupuolisuus

Intersukupuolinen tarkoittaa henkilöä, jolla on synnynnäisiä fyysisiä sukupuoliominaisuuksia, kuten sukuelimiä, hormoneja tai kromosomeja, jotka eivät asetu binääriseen sukupuolijakaumaan. Intersukupuolisuus on luonnollista kehon moninaisuutta, ja sukupuoli-identiteetit vaihtelevat yksilöllisesti.

Inter(sukupuolisuus)fobia

Intersukupuolisuusfobia tarkoittaa intersukupuolisiin ihmisiin tai intersukupuolisuuteen kohdistuvaa vihaa, ennakkoluuloja ja syrjintää. Se voi ilmetä esimerkiksi vähättelynä, häirintänä, poissulkemisena, yksityisyyden loukkaamisena tai rakenteellisena eriarvoisuutena, kuten näkymättömyytenä ja kehoon kohdistuvina ilman suostumusta tehtävinä toimenpiteinä.

J

Juridinen tai oikeudellinen sukupuoli

Juridinen tai oikeudellinen sukupuoli tarkoittaa sitä sukupuolta, joka on henkilölle kirjattu väestörekisteriin. Sillä tarkoitetaan esimerkiksi henkilötunnuksen tai passin sukupuolimerkintää. Tällä hetkellä Suomessa on kaksi juridista sukupuolta, nainen ja mies. Ihminen voi korjata juridisen sukupuolensa.

K

Kaappi

Kaappi on metafora avoimuuskysymyksille. Henkilö on kaapissa, kun hän ei ole tuonut esille omaa seksuaalista suuntautumistaan tai sukupuoli-identiteettiään tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää identiteettiään. Jokaisella tulee olla oikeus olla kaapissa tai kaapin ulkopuolella.

Kasvurauha

Kasvurauha tarkoittaa, että lapset saavat määrittää oman sukupuolensa, sen ilmaisun tavat sekä seksuaalisen suuntautumisensa avoimessa, kunnioittavassa ja turvallisessa ympäristössä. Kasvurauha on moninaisuutta kunnioittavaa kasvatusfilosofiaa, joka tähtää avoimen ja syrjimättömän tilan luomiseen niin sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluville lapsille kuin enemmistöön kuuluville.

Kaksisukupuolinen

Kaksisukupuolisen henkilön identiteetti pitää sisällään kaksi sukupuolta. Tämä voi olla fluidia eli liukuvaa niin, että yksi sukupuoli-identiteetti on enemmän tietoisuudessa ja toinen taustalla tai kumpikin sukupuoli on itsessä yhtä aikaa läsnä yhtä voimakkaana.

Kehotuskielto

Kehotuskielto oli voimassa vuosina 1971–1999. Sen myötä julkinen kehottaminen samaa sukupuolta olevien henkilöiden väliseen haureuden harjoittamiseen oli rangaistava teko. Kehotuskielto vaikutti siihen, millä tavalla media käsitteli seksuaalivähemmistötematiikkaa. Esimerkiksi asiallisia tv-dokumentteja ei esitetty tämän lakipykälän vuoksi.

Kolmas sukupuoli

Käsitettä voidaan käyttää useammalla tavalla. Yleisessä puheessa ja esimerkiksi antropologiassa kolmannen sukupuolen käsitteellä viitataan siihen, että sukupuolia on enemmän kuin kaksi. Kattokäsitteenä se rikkoo kaksinapaista sukupuolijakoa. Juridisten sukupuolikategorioiden kohdalla kolmannella sukupuolella tarkoitetaan mahdollisuutta asettaa sukupuolimerkinnäksi jokin muu kuin mies tai nainen.

Kumppanuusvanhemmuus

Kumppanuusvanhemmuudella tarkoitetaan vanhemmuuden jakamista ilman vanhempien välistä rakkaussuhdetta. Se on sopimiseen, yhteiseen haluun ja toiveeseen perustuvaa suunnitelmallista vanhemmuutta. Kumppanuusvanhemmuudelle perustuvan perheen perhemuoto voi olla monenlainen, esimerkiksi sateenkaariperhe, apilaperhe, kahden vanhemman perhe tai polyperhe.

Kvääri *(queer)*

Sana kvääri viittaa seksuaali- ja sukupuoli-identiteettejä käsittelevissä yhteyksissä poliittiseen ja akateemiseen näkökulmaan ja ajattelumalliin, joka kyseenalaistaa yhteiskunnan vallitsevia, sukupuolta ja seksuaalista suuntautumista koskevia normeja. Sanaa käytetään myös identiteettikäsitteenä. Se on kuitenkin ennemmin kattokäsite.

L

Lesbo *(lesbian)*

Lesbo on nainen, joka tuntee seksuaalista ja/tai tunnepohjaista vetovoimaa naisia kohtaan. Lesbojen kansainvälinen kattojärjestö The Eurocentralasian Lasbian* Community – EL*C määrittelee sanan laajana ja osallistavana terminä, joka kattaa kaikki lesbot, biseksuaalit, queer-naiset, myös cis- ja transnaiset sekä ei-binääriset ja intersukupuoliset henkilöt, jotka tuntevat kuuluvansa lesboidentiteettiin ja -aktivismiin. Nimitys juontaa juurensa Egeanmerellä sijaitsevalle Lesboksen saarelle, jolla antiikin kreikkalainen naisrunoilija Sapfo eli ja kuvasi runoissaan naisten välistä rakkautta.

Lesbofobia

Lesbofobia tarkoittaa lesboihin, lesbouteen ja naisten välisiin suhteisiin kohdistuvaa vihaa, pelkoa tai syrjintää. Se voi ilmetä esimerkiksi vähättelynä, häirintänä tai rakenteellisena eriarvoisuutena, ja siinä yhdistyvät usein homofobian ja naisvihan piirteet.

Läpi menevä *(passing)*

Läpi menevä tarkoittaa tilannetta, jossa henkilö nähdään sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sellaisena sukupuolena, joka vastaa hänen omaa identiteettiään. Termiä käytetään kuvaamaan kokemusta siitä, miten muut tulkitsevat sukupuolta, ja siihen voi liittyä sekä kritiikkiä normien vahvistumisesta että myönteisiä kokemuksia, kuten sukupuolieuforia.

M

Maskuliininen, maskuliinisuus
Maskuliininen, maskuliinisuus tarkoittaa ominaisuuksia, käyttäytymistä ja ilmaisutapoja, joita pidetään miehekkäinä tietyssä kulttuurisessa kontekstissa. Se on muuttuva ja sosiaalisesti rakentunut ilmiö, joka ei ole sidottu sukupuoleen, vaan kuka tahansa voi ilmentää maskuliinisiksi miellettyjä piirteitä.

Mies
Mies on toinen juridisista sukupuolista Suomessa ja yksi sukupuoli-identiteetin muodoista. Se on sukupuolinormin mukainen toinen sukupuoli. Mies on myös yksi syntymässä määritellyistä sukupuolista. Miehiä on noin 48 prosenttia ihmisistä.

Miesoletettu ja naisoletettu
Miesoletettu, naisoletettu tarkoittavat tilanteita, joissa henkilö luokitellaan mieheksi tai naiseksi ulkonäön tai ilmaisun perusteella ilman tietoa hänen sukupuoli-identiteetistään. Termit korostavat sukupuoleen liittyviä oletuksia, jotka voivat olla virheellisiä ja vaikuttaa siihen, kokeeko henkilö tulevansa kohdatuksi oikein.

Moniavioisuus eli polygamia *(polygamy)*
Moniavioisuus eli polygamia tarkoittaa avioliiton muotoa, jossa yhdellä henkilöllä on samanaikaisesti useita aviopuolisoita. Joissakin yhteiskunnissa se on sallittua, ja yleisin muoto on polygynia, jossa yhdellä miehellä on useita vaimoja, kun taas polyandriassa yhdellä naisella on useita aviomiehiä. Moniavioisuus on eri asia kuin monisuhteisuus, jolla tarkoitetaan yhteisymmärrykseen perustuvia suhdemuotoja, joissa henkilöllä voi olla useita samanaikaisia romanttisia tai intiimejä suhteita. Yksi monisuhteisuuden muoto on polyamoria.

Monogamia, yksiavioisuus *(monogamy)*
Monogamia tarkoittaa ihmissuhdemuotoa, jossa henkilöllä on yksi kumppani ja romanttinen sekä seksuaalinen suhde rajautuu tähän suhteeseen. Sitä pidetään usein normina ja ihanteena pitkäaikaiselle parisuhteelle.

Monogaaminen normi, mononormi, mononormatiivinen *(mononormative)*
Monogaaminen normi on yhteiskuntamme ja kulttuurimme ajatusmalli ja kirjoittamaton sääntö, jonka mukaan ihmiset ovat romanttisseksuaalisessa suhteessa vain yhden toisen ihmisen kanssa. Ajatusmallin mukaan vain monogaamiset suhteet ovat “normaaleja”, “luonnollisia” ja “hyviä” ihmissuhteita. Mononormatiivinen -ilmaisua käytetään nostamaan esiin, että jokin tai joku on tämän normin mukainen.

Mono-polysuhde *(mono/poly relationship)*
Mono-polysuhde on ihmissuhde sellaisten ihmisten välillä, joista toinen identifioituu monogaamiseksi ja toinen polyamoriseksi.

Muunsukupuolinen

Muunsukupuolinen on henkilö, jonka sukupuoli-identiteetti ei ole yksiselitteisesti nainen tai mies. Muunsukupuolinen voi kokea olevansa jotakin mieheyden ja naiseuden väliltä, molempia tai kokonaan binäärisen sukupuolijaon ulkopuolella, esimerkiksi sukupuoleton. Termiä käytetään usein kattokäsitteenä ei-binäärisille sukupuoli-identiteeteille, mutta kaikki binäärisen jaon ulkopuolella olevat eivät käytä sitä itsestään.

N

Nainen

Nainen on toinen juridisista sukupuolista Suomessa ja yksi sukupuoli-identiteetin muodoista. Se on sukupuolinormin mukainen toinen sukupuoli. Nainen on myös yksi syntymässä määritellyistä sukupuolista. Naisia on noin 48 prosenttia ihmisistä.

O

Omniseksuaalisuus

Omniseksuaali tuntee seksuaalista vetovoimaa kaikkia mahdollisia sukupuolia olevia ihmisiä kohtaan. Vetovoiman kohteen sukupuolella on hänelle merkitystä. Omniseksuaali voi kokea erilaista ja eri vahvuudessa vetovoimaa eri sukupuoliin.

P

Panseksuaalisuus

Panseksuaali kokee seksuaalista ja/tai emotionaalista vetovoimaa ihmisiä kohtaan sukupuolesta riippumatta. Toisen ihmisen sukupuolella ei ole merkitystä vetovoiman kannalta, ja termiin liittyy usein pyrkimys irrottautua sukupuolittavista luokituksista. Biseksuaalisuus ja panseksuaalisuus tarkoittavat samaa asiaa käytännössä, mutta niissä on sävyeroja. Tämä taas liittyy itseidentifiointiin.

Perhenormi

Perhenormi tarkoittaa oletuksia siitä, millainen perhe on ja keitä siihen kuuluu, kuten ajatus kahdesta eri sukupuolta olevasta vanhemmasta ja heidän biologisista lapsistaan. Se rajaa monenlaiset perhemuodot normin ulkopuolelle ja voi leimata ne poikkeaviksi.

Polyperhe *(polyfamily)*

Polyperhe on joukko polyamorisiksi identifioituvia ihmisiä, jotka kokevat kuuluvansa osaksi samaa perhettä. Useimmiten myös perheen jäseniksi identifioituvien aikuisten lapset mielletään osaksi perhettä. Polyperheen jäsenet saattavat jakaa saman kodin tai asua erikseen.

Pride

Pride tarkoittaa maailmanlaajuista liikettä ja ajattelutapaa, joka korostaa jokaisen oikeutta omaan seksuaaliseen suuntautumiseen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun. Pride näkyy erityisesti ihmisoikeus- ja kulttuuritapahtumina, joiden juuret ovat Yhdysvaltojen New York Cityn Stonewall Inn -baarin tapahtumissa vuonna 1969.

Q

Queer

Queer tarkoittaa näkökulmaa ja ajattelutapaa, joka kyseenalaistaa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä normeja ja luokitteluja. Sitä käytetään myös identiteettinä henkilöille, jotka eivät halua määritellä itseään tarkasti, sekä yleiskäsitteenä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille, vaikka kaikki eivät koe termiä itselleen sopivaksi. Suomen kielessä queerin rinnalla käytetään myös sanaa *kvääri*.

Queerplatoninen suhde

Queerplatoninen suhde tarkoittaa suhdetyyppiä, joka ei ole luonteeltaan vain romanttinen tai seksuaalinen, vaan osapuolille syvä ja merkityksellinenn. Queerplatoninen suhde on usein sitoutumisen tasolta rinnastettavissa romanttiseen parisuhteeseen.

R

Rekisteröity parisuhde

Rekisteröity parisuhde tarkoitti Suomessa samaa sukupuolta olevien parien virallista parisuhteen muotoa. Se toi suhteelle juridisen aseman, mutta ei sisältänyt kaikkia avioliiton oikeuksia, kuten yhteistä sukunimeä ilman nimenmuutosta tai ulkoista adoptiota. Suomessa parisuhteen rekisteröinti oli mahdollista vuodesta 2002 alkaen yleisen avioliittolain voimaan astumiseen 1. maaliskuuta 2017 saakka.

Romanttinen suuntautuminen

Romanttinen suuntautuminen tarkoittaa sitä, keihin ihminen tuntee romanttista vetovoimaa ja haluaa muodostaa romanttisia suhteita. Se voi olla erillinen seksuaalisesta suuntautumisesta.

S

Sateenkaareva
Sateenkaareva on adjektiivi, jolla voi määritellä monia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyviä asioita: sateenkaarevat nuoret, sateenkaarevat musiikkikappaleet. Käyttöön ovat vakiintuneet esimerkiksi sanat sateenkaarinuori, sateenkaariperhe ja sateenkaariseniori.

Sateenkaari-ihminen
Sateenkaari-ihminen on henkilö, joka kuuluu seksuaali- ja tai sukupuolivähemmistöön.

Sateenkaarilapsi
Sateenkaarilapsi on lapsi, jonka sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu eroaa hänelle syntymässä määritettyyn sukupuoleen liitetyistä oletuksista tai jonka ikätasoiset ihastumiset kohdistuvat samaa tai samaa ja eri sukupuolta oleviin.

Sateenkaarinormatiivisuus
Sateenkaarinormit tarkoittavat sateenkaariyhteisön sisäisiä oletuksia ja odotuksia siitä, millainen ihmisen tulisi olla tai miten ilmaista sukupuoltaan ja suuntautumistaan. Ne voivat rajoittaa yksilöllistä identiteetin ilmaisua ja johtaa ulossulkemiseen myös yhteisön sisällä.

Sateenkaarinuori
Sateenkaarinuori on seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluva nuori.

Sateenkaariperhe
Sateenkaariperheeksi kutsuvat itseään monet sellaiset lapsiperheet, lasta odottavat tai perheenlisäystä suunnittelevat perheet, joissa yksi tai useampi vanhempi kuuluu seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön. Sateenkaariperhe-termiä voidaan käyttää myös perheistä, joissa ei ole lapsia, mutta joissa yksi tai useampi osapuoli kuuluu seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön.

Sateenkaariseniori
Sateenkaariseniori on seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluva ikäihminen.

Sateenkaariyhteisö
Sateenkaariyhteisöksi voidaan kuvata kaikkia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvia ihmisiä, jotka yhdessä muodostavat yhteisön. Toisaalta sateenkaariyhteisö voi myös kuvata pienempiä, esimerkiksi paikallisia tai temaattisia yhteisöjä, joita sateenkaarevuus yhdistää. Sateenkaariyhteisöä yhdistävät esimerkiksi tarve turvalliselle yhteisölle, yhteiskunnan normien haastaminen, kulttuuri sekä sateenkaarioikeuksien puolustaminen ja edistäminen.

Seksismi
Seksismi tarkoittaa sellaisia tekoja tai näkemyksiä, jotka väheksyvät, alistavat tai syrjivät henkilöä tämän sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella.

Seksuaalinen häirintä

Seksuaalinen häirintä tarkoittaa ei-toivottua sanallista, sanatonta tai fyysistä seksuaalissävytteistä käyttäytymistä, joka loukkaa henkilön koskemattomuutta tai luo uhkaavan, nöyryyttävän tai ahdistavan ilmapiirin. Se on tasa-arvolaissa kiellettyä syrjintää.

Seksuaalinen suuntautuminen

Seksuaalinen suuntautuminen kuvaa sitä, keihin ihminen tuntee seksuaalista ja/tai romanttista vetovoimaa. Se voi määrittyä esimerkiksi vetovoiman kohteen sukupuolen tai vetovoiman laadun perusteella, ja siihen kuuluvat identiteetti, mieltymykset ja kokemukset. Suuntautuminen ei ole välttämättä pysyvä, ja jokaisella on oikeus määritellä se itse tai olla määrittelemättä.

Seksuaalivähemmistö

Seksuaalivähemmistöt tarkoittavat ihmisiä, joiden seksuaalinen suuntautuminen poikkeaa heteroudesta tai jotka itse määrittelevät kuuluvansa seksuaalivähemmistöön, kuten homo-, lesbo-, bi-, pan- ja aseksuaalit. Käsite kuvaa seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta ja erottaa sen sukupuolivähemmistöistä.

Sosiaalinen transitio

Sosiaalinen transitio tarkoittaa siirtymistä elämään oman sukupuoli-identiteetin mukaisesti muun muassa ilmaisun, nimen tai roolin kautta. Se tekee identiteetin näkyväksi muille eikä sisällä lääketieteellisiä toimenpiteitä, vaikka niitä voi esiintyä samanaikaisesti.

Suhdeidentiteetti

Suhdeidentiteetti tarkoittaa, että yksilön tapa rakentaa ihmissuhteita nähdään osana hänen identiteettiään samaan tapaan kuin seksuaalisuus tai sukupuoli. Tällöin henkilö kokee tietyn suhdemallin, kuten monogaamisen, polyamorisen tai suhdeanarkistisen, itselleen luontaiseksi ja omaa identiteettiään ilmentäväksi tavaksi toimia.

Suhdenormi

Suhdenormit vaikuttavat ajatuksiimme siitä, millaisia läheisiä ihmissuhteita ihmiset voivat muodostaa keskenään. Suhdenormien mukaan kaikki tavoittelevat parisuhdetta yhteen henkilöön kerrallaan. Normit määrittelevät esimerkiksi myös, että parisuhteeseen kuuluisi aina seksi, jota tulisi olla vain oman kumppanin kanssa. Normit jättävät näkymättömiin muun muassa monisuhteisuuden ja aseksuaalisuuden.

Sisäinen ja ulkoinen adoptio

Perheen sisäisessä adoptiossa niin sanottu sosiaalinen (ei-biologinen) vanhempi adoptoi kumppaninsa lapsen. Parin tulee olla avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa, jotta sisäinen adoptio voidaan toteuttaa. Ulkoinen adoptio tarkoittaa sitä, että lapsi adoptoidaan perheen ulkopuolelta. Perheen ulkoinen adoptio on mahdollista vain aviopareille ja itsellisille ihmisille.

Sukupuoleen perustuva häirintä

Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan henkilön sukupuoleen liittyvää ei-toivottua käytöstä, joka ei ole luonteeltaan seksuaalista ja jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Sukupuoleen perustuva häirintä voi olla esimerkiksi sukupuoleen liittyvää halventavaa nimittelyä. Sukupuoleen perustuva häirintä on tasa-arvolain mukaan syrjintää.

Sukupuolen ilmaisu

Sukupuolen ilmaisu tarkoittaa tapoja, joilla ihminen tuo esiin sukupuoleensa liittyviä piirteitä esimerkiksi pukeutumisen, ulkonäön, puheen ja käyttäytymisen kautta. Se voi olla tietoista tai tiedostamatonta, vaihdella tilanteen mukaan ja noudattaa tai haastaa sukupuolinormeja, eikä siitä voi päätellä varmasti henkilön sukupuoli-identiteettiä.

Sukupuolen korjaus

Sukupuolen korjaus tarkoittaa prosessia, jossa trans- tai muunsukupuolinen henkilö sovittaa kehoaan ja/tai juridista asemaansa vastaamaan sukupuoli-identiteettiään. Se voi sisältää lääketieteellisiä hoitoja sekä sosiaalisia ja juridisia muutoksia, kuten sukupuolimerkinnän, nimen ja henkilötunnuksen päivittämisen.

Sukupuolen moninaisuus

Sukupuolen moninaisuus tarkoittaa sitä, että sukupuoli ei rajoitu vain kahteen vastakkaiseen kategoriaan, vaan se ilmenee monin eri tavoin yksilöllisinä kokemuksina, identiteetteinä ja ilmaisun muotoina. Se koskee kaikkia ihmisiä, ja sukupuolen kokemus voi vaihdella sekä yksilöiden välillä että elämän aikana.

Sukupuolen mukaan eritellyt tilastot

Sukupuolen mukaan eritellyt tilastot tarkoittavat tilastoja, joissa tiedot esitetään sukupuolen perusteella jaoteltuina. Niitä käytetään tasa-arvon edistämiseen, esimerkiksi sukupuolten aseman ja mahdollisten eriarvoisuuksien tunnistamiseen, ja tiedonkeruussa suositellaan huomioimaan myös sukupuolen moninaisuus.

Sukupuolen mukainen segregaatio

Sukupuolen mukainen segregaatio liittyy useimmiten työelämään tai koulutukseen ja tarkoittaa töiden, tehtävien ja koulutusalojen eriytymistä naisten ja miesten aloiksi ja töiksi. Työmarkkinoiden ja koulutuksen segregaatio on Suomessa erittäin jyrkkää. Horisontaalinen, aloihin liittyvä, ja vertikaalinen, asemiin liittyvä, segregaatio erotellaan usein toisistaan.

Sukupuolentutkimus

Sukupuolentutkimus on akateeminen ja monitieteinen lähestymistapa, jossa analysoidaan muun muassa sukupuoleen ja muihin eroihin liittyviä sosiaalisia ja yhteiskunnallisia suhteita. Tutkimuksen kohteena on eri sukupuolten historiallinen, kulttuurinen ja yhteiskunnallinen asema ja niille annetut merkitykset sekä valta. Sukupuolentutkimus tarjoaa tieteellisen ja tiedollisen pohjan tasa-arvotyölle sekä laajemmalle yhteiskunnallisten valtasuhteiden analyysille.

Sukupuoleton

Kaikilla ihmisillä ei ole sukupuoli-identiteettiä. Osalle taas sukupuolettomuus voi olla sukupuoli-identiteetti. Sukupuoleton voi myös määritellä itsensä termillä agender. Agenderiys kuvataan usein sukupuoli-identiteetin puuttumisena ja sukupuolettomuutena.

Sukupuoli

Sukupuoli on monitasoinen käsite, joka voi viitata juridiseen sukupuoleen, kehon sukupuolitettuihin piirteisiin, sosiaalisiin ja kulttuurisiin merkityksiin sekä yksilön sukupuoli-identiteettiin ja -ilmaisuun. Suomessa juridinen sukupuoli on nainen tai mies, mutta yksilötasolla sukupuoli määrittyy henkilön oman kokemuksen mukaan.

Sukupuolierityinen

Sukupuolierityisellä voidaan tarkoittaa esimerkiksi vain tietylle sukupuolelle suunnattua toimintaa tai tilaa. Sukupuolierityinen toiminta voi olla perusteltua esimerkiksi silloin, kun on kyse turvallisemman tilan luomisesta tai tietylle sukupuolelle ominaisten, mahdollisesti arkaluontoisten asioiden käsittelystä.

Sukupuoli-identiteetti

Sukupuoli-identiteetti tarkoittaa henkilön sisäistä kokemusta omasta sukupuolestaan. Se ei välttämättä vastaa syntymässä määriteltyä sukupuolta, ja se voi olla esimerkiksi nainen, mies, molempia, ei kumpaakaan tai muuta. Sukupuoli-identiteetti on yksilöllinen eikä sitä voi muuttaa kasvatuksella.

Sukupuolikiintiöt

Sukupuolikiintiöiden tavoitteena on vahvistaa sukupuolten tasa-arvoista edustusta. Kiintiöt voidaan määritellä eri tavoin. Suomessa tasa-arvolain kiintiösäännös koskee valtionhallinnon komiteoita, neuvottelukuntia, työryhmiä ja muita vastaavia toimielimiä sekä kunnanhallituksia, lautakuntia ja kuntien välisen yhteistoiminnan toimielimiä. Säännöksen mukaan toimielimissä on oltava vähintään 40 prosenttia sekä naisia että miehiä. Vaaleilla valittaviin toimielimiin kiintiöitä ei sovelleta.

Sukupuolineutraali

Sukupuolineutraalius tarkoittaa lähestymistapaa, jossa sukupuolta ei huomioida ja asiat pyritään suunnittelemaan kaikille sukupuolesta riippumatta sopiviksi. Se voi edistää yhdenvertaisuutta, mutta ilman sukupuolen vaikutusten tunnistamista se voi myös jättää eroja ja eriarvoisuutta huomaamatta.

Sukupuolineutraalit pronominit *they/them* ja *hen*

Sukupuolineutraalit pronominit tarkoittavat pronomineja, jotka eivät ilmaise henkilön sukupuolta ja jotka voivat korvata sukupuolittuneita pronomineja tai täydentää niitä. Niitä käytetään esimerkiksi silloin, kun henkilön toivoma pronomini ei ole tiedossa, ja keskeistä on kunnioittaa kunkin omaa pronominivalintaa. Englannin kielessä tällaisia pronomineja ovat they/them ja ruotsin kielessä hen, joita käytetään sukupuolitettujen pronominien (he/she, han/hon) rinnalla tai niiden sijaan. Suomen kielessä on hyvä käyttää sukupuolineutraaleja nimikkeitä, kuten esimiehen sijaan esihenkilö.

Sukupuolinormatiivisuus

Sukupuolinormatiivisuus tarkoittaa ajattelutapaa, jossa sukupuolia nähdään olevan vain kaksi, toisilleen vastakkaisia ja muuttumattomia. Sukupuoli ymmärretään tällöin määräytyvän kehon piirteiden perusteella, ja eri sukupuolilta odotetaan tietynlaista ulkonäköä, käyttäytymistä ja sukupuolen ilmaisua. Tällainen ajattelu sulkee pois sukupuolen moninaisuuden.

Sukupuolinormi

Sukupuolinormit ovat yhteiskunnallisia oletuksia ja odotuksia siitä, millaisiin tehtäviin, rooleihin tai asemiin eri sukupuolet sopivat sekä siitä, miten heidän tulisi toimia ja näyttää. Normit voivat rajoittaa yksilöiden toimintaa ja valintoja riippumatta heidän omista toiveistaan tai identiteetistään.

Sukupuolinäkökulma

Sukupuolinäkökulmalla tarkoitetaan sen tarkastelua, miten asia koskee eri sukupuolia. Sukupuoli on yksi ihmisiä jakava tekijä siinä missä esimerkiksi ikä, asuinpaikka tai koulutustaso, ja siksi se tulee ottaa yhtenä näkökulmana huomioon asioiden valmistelussa ja päätöksenteossa. Sukupuolinäkökulma tarkoittaa myös sukupuolen moninaisuuden huomioon ottamista.

Sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen

Sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen tarkoittaa strategiaa, jossa sukupuolinäkökulma ja tasa-arvon edistäminen sisällytetään kaikkeen toimintaan ja päätöksentekoon. Sen tavoitteena on kehittää käytäntöjä ja toimintakulttuuria siten, että tasa-arvo toteutuu systemaattisesti kaikessa toiminnassa.

Sukupuolisensitiivisyys

Sukupuolisensitiivisyys tarkoittaa ajattelutapaa, jossa huomioidaan sukupuoleen liittyvät normit ja niiden vaikutukset yksilöihin ja yhteiskuntaan. Se pyrkii luomaan tilaa jokaiselle olla oma itsensä ilman sukupuoleen liittyviä rajoittavia odotuksia.

Sukupuolistereotypia

Sukupuolistereotypiat ovat pelkistettyjä tai kaavamaisia odotuksia ja oletuksia usein etenkin binäärisiin sukupuoliin, naisiin ja miehiin tai tyttöihin ja poikiin, liitetyistä ominaisuuksista tai käyttäytymisestä. Sukupuolistereotypiat ovat pitkälti tiedostamattomia, ja ne voivat sisältää negatiivisia ennakkokäsityksiä.

Sukupuolistunut

Sukupuolistunut, sukupuolittunut tarkoittavat ilmiötä tai asiaa, joka vaikuttaa eri tavoin eri sukupuoliin. Sukupuolistunut viittaa prosessiin, jossa erot syntyvät, kun taas sukupuolittunut kuvaa lopputulosta, jossa erot ovat havaittavissa.

Sukupuolisyrjintä

Sukupuoleen perustuva syrjintä tarkoittaa henkilön asettamista eriarvoiseen asemaan sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella. Se voi ilmetä välittömänä tai välillisenä syrjintänä sekä seksuaalisena tai sukupuoleen liittyvänä häirintänä. Se on tasa-arvolaissa kiellettyä.

Sukupuolitetut kehon piirteet

Sukupuolen moninaisuus näkyy myös ihmisten kehollisuudessa. Kehon piirteet on yhteiskunnassamme sukupuolitettu, vaikka ne voitaisiin myös nähdä ensisijaisesti ihmisen piirteinä: samoja piirteitä, kuten hormonit, sukurauhaset, kromosomit, sukuelimet, voi olla kehoissa olipa ihminen mies, nainen tai esimerkiksi muunsukupuolinen.

Sukupuolitiedoton

Sukupuolitiedottomuus tarkoittaa sitä, ettei sukupuolen merkitystä tai vaikutuksia lainkaan tunneta tai havaita. Joskus sukupuolineutraali toiminta voi käytännössä olla sukupuolitiedotonta.

Sukupuolitietoinen

Sukupuolitietoisuus tai sukupuolisensitiivisyys on eri sukupuoliin kulttuurisesti ja sosiaalisesti liitettyjen oletusten, ennakkoluulojen ja käsitysten tunnistamista arkisessa toiminnassa ja puhetavoissa. Sukupuolitietoisuus on myös sukupuolistereotypioiden tunnistamista ja niiden kriittistä arviointia sekä tietoisuutta sukupuolen moninaisuudesta.

Sukupuolitietoinen budjetointi

Sukupuolitietoinen budjetointi tarkoittaa talousarvion tarkastelua sukupuolinäkökulmasta, jotta voidaan arvioida, miten varat kohdentuvat eri sukupuolille ja millaisia vaikutuksia niillä on tasa-arvoon. Se sisältää myös tasa-arvon edistämisen tarpeiden arvioinnin sekä budjetin seurannan.

Sukupuolivaikutusten arviointi

Sukupuolivaikutusten arviointi tarkoittaa toimenpiteiden, päätösten tai lainsäädännön vaikutusten arviointia sukupuolinäkökulmasta etukäteen. Sen tavoitteena on ehkäistä eriarvoisuutta, edistää tasa-arvoa ja tunnistaa sekä korjata mahdollisia haitallisia vaikutuksia.

Sukupuolivähemmistöt

Sukupuolivähemmistöt tarkoittavat henkilöitä, joiden sukupuoli-identiteetti, sukupuolen ilmaisu tai kehon sukupuolitetut piirteet poikkeavat vallitsevista normeista tai syntymässä määritellystä sukupuolesta. Käsitteeseen sisältyvät esimerkiksi trans- ja intersukupuoliset sekä muunsukupuoliset ihmiset, mutta kaikki eivät määrittele itseään siihen kuuluviksi.

Sukupuolten tasa-arvo

Sukupuolten tasa-arvo tarkoittaa sukupuolten yhtäläisiä oikeuksia ja mahdollisuuksia sekä vallan ja resurssien tasapuolista jakautumista. Se sisältää sekä muodollisen tasa-arvon, syrjimättömyys, että tosiasiallisen tasa-arvon, aidot mahdollisuudet ja lopputulokset, ja edellyttää myös muiden eriarvoisuutta lisäävien tekijöiden huomioimista.

Sukupuolten tasapuolinen edustus

Tasa-arvolaissa mainitaan muutamia toimielimiä, joiden kokoonpanoon sovelletaan tasapuolisuussääntöä. Tällaisia ovat esimerkiksi julkista valtaa käyttävät toimielimet sekä luottamushenkilöistä koostuvat johto- ja hallintoelimet kunta- ja valtioenemmistöisissä yhtiöissä. Sukupuolten tasapuolinen edustus tarkoittaa vähintään 40 prosentin tavoiteosuutta sekä naisia, että miehiä. Varsinaisista sukupuolikiintiöistä säädetään tasa-arvolaissa erikseen.

Syntymässä määritetty sukupuoli

Syntymässä määritelty sukupuoli tarkoittaa henkilölle syntymän yhteydessä juridisesti määriteltyä sukupuolta, joka perustuu yleensä kehon piirteisiin. Sitä kuvataan joskus englanninkielisillä termeillä AFAB, syntymässä naiseksi määritelty, ja AMAB, syntymässä mieheksi määritelty. Kyse on yksityisestä tiedosta, eikä sitä tule esittää esimerkiksi “oikeana” tai “alkuperäisenä” sukupuolena.

T

Trans, transihminen

Trans, transihminen tarkoittaa kattokäsitettä henkilölle, jonka sukupuoli-identiteetti ei vastaa yksiselitteisesti syntymässä määriteltyä sukupuolta. Termi kattaa monenlaisia sukupuoli-identiteettejä, eikä kaikki käytä sitä itsestään; keskeistä on kunnioittaa jokaisen omaa määrittelyä.

Transfeminiini

Transfeminiini tarkoittaa henkilöä, joka on syntymässä määritetty pojaksi ja jonka sukupuoli-identiteetti on feminiinisempi kuin maskuliinisempi. Hän voi olla nainen, muunsukupuolinen tai samaistua muuten feminiinisyyteen.

Transfobia

Transfobia tarkoittaa kielteisiä asenteita ja toimintatapoja, kuten pelkoa, vihaa tai syrjintää, jotka kohdistuvat transihmisiin tai sukupuolinormeja rikkovaan sukupuolen ilmaisuun. Se voi ilmetä yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa tai yhteiskunnan rakenteissa, ja olla myös sisäistettyä.

Transmaskuliini

Transmaskuliini tarkoittaa henkilöä, joka on syntymässä määritetty tytöksi ja jonka sukupuoli-identiteetti on maskuliinisempi kuin feminiinisempi. Hän voi olla mies, muunsukupuolinen tai samaistua muuten maskuliinisuuteen.

Transmies

Transmies on mies, joka on syntymässä määritetty tytöksi, mutta on sukupuoli-identiteetiltään mies. Syntymässä tytöksi määritelty mies voi viitata itseensä miehenä, transmiehenä tai transtaustaisena miehenä.

Transnainen

Transnainen on nainen, joka on syntymässä määritetty pojaksi, mutta on sukupuoli-identiteetiltään nainen. Syntymässä pojaksi määritelty nainen voi viitata itseensä naisena, transnaisena tai transtaustaisena naisena.

Transmisogynia ja transmisandria

Transmisogynia tarkoittaa transnaisiin ja transfeminiineihin kohdistuvaa syrjintää, jossa yhdistyvät transfobia, seksismi ja naisviha. Transmisandria tarkoittaa vastaavasti transmiehiin ja transmaskuliineihin kohdistuvaa syrjintää, jossa yhdistyvät transfobia, seksismi ja miesviha.

Transperhe

Transperhe-termille ei ole Suomessa yhtä vakiintunutta määritelmää. Henkilöstä ja tilanteesta riippuen se voi tarkoittaa joko perhettä, jossa on translapsi, perhettä, jossa vanhempi on trans tai perhettä, jossa sekä lapsi että vanhempi ovat trans. Termin käyttö on itsemäärittelykysymys.

Transsukupuolisuus

Transsukupuolinen tarkoittaa henkilöä, jonka sukupuoli-identiteetti ei vastaa hänelle syntymässä määriteltyä sukupuolta. Hän voi kokea sukupuoliristiriitaa ja haluta esimerkiksi sosiaalista, lääketieteellistä tai juridista transitiota, mutta kaikki eivät koe näitä tarpeita.

Transtaustainen

Transtaustainen on henkilö, joka sukupuolenkorjauksen jälkeen ei määrittele itseään transsukupuoliseksi, voi tarvittaessa kuvata itseään transtaustaiseksi naiseksi tai mieheksi.

Transvestisuus, Transvestiitti

Transvestiitti on henkilö, joka ilmaisee sukupuoltaan ajoittain tai pysyvämmin eri tavalla kuin hänelle syntymässä määritelty sukupuoli, esimerkiksi pukeutumisen, ulkonäön tai äänen kautta. Transvestisuus viittaa tähän sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen, ja useimmiten henkilö on silti tyytyväinen omaan sukupuoli-identiteettiinsä. Transvestisuutta ei pidä sekoittaa esittävään drag-taiteeseen, eikä transsukupuolisuuteen.

U

Ulostulo

Ulostulo tarkoittaa omasta seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä tai sukupuolen ilmaisuun liittyvästä identiteetistä kertomista tai sen esilletuomista. Ulostulot ovat eri sosiaalisissa yhteyksissä tapahtuvia toistuvia prosesseja. Toisen seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuolesta ei ole ilman henkilön lupaa asiallista kertoa muille.

V

Väärinsukupuolittaminen

Väärinsukupuolittaminen tarkoittaa tilannetta, jossa henkilöä sukupuolitetaan vastoin hänen omaa sukupuoli-identiteettiään, esimerkiksi ulkoisten piirteiden, nimen tai oletusten perusteella. Se voi ilmetä väärän sukupuolen tai nimen käyttämisenä ja perustuu usein sukupuolinormeihin, ja voi olla joko tahatonta tai tahallista.

Y

Yhteisöorientoituva, yhteisöorientoituvuus *(community-oriented)*

Yhteisöorientoituva tarkoittaa tapaa suhtautua ihmissuhteisiin niin, että kumppaneiden ja läheisten ihmisten mielipiteillä ja suhteiden yhteensopivuudella on tärkeä merkitys.

Yliseksualisointi

Yliseksualisointi tarkoittaa ajattelutapaa, jossa ihmisiä tai ihmissuhteita tarkastellaan ensisijaisesti seksuaalisuuden kautta, jolloin niiden muut ulottuvuudet, kuten läheisyys ja arki, jäävät sivuun. Sen myötä joitain ihmissuhteita pidetään vähemmän hyväksyttävinä julkiseen käsittelyyn.

Ä

Ässäfobia tai acefobia

Ässäfobia tai acefobia on vihaa tai inhoa aseksuaalisuutta tai aseksuaalisuuden kirjolla olevia ihmisiä kohtaan.

Lähteet

Seta. *Sateenkaarisanasto*. https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/, päivitetty 4. joulukuuta 2025, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Seta. *Sateenkaarisanasto suomalaisella viittomakielellä*. https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/sateenkaarisanasto-suomalaisella-viittomakielella/, viitattu 27. toukokuuta 2022.

Polyamoria.fi. *Sanasto*. https://polyamoria.fi/tietoa/sanasto/, viitattu 27. toukokuuta 2022.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). *Sukupuolen moninaisuus*. https://thl.fi/aiheet/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/sukupuolen-moninaisuus, sivu poistunut käytöstä verkkosivu-uudistuksen myötä toukokuussa 2026.

The Eurocentralasian Lesbian* Community – EL*C. *About the Term "Lesbian"*. https://lesbiangenius.org/about/ , viitattu 7. lokakuuta 2022.

Toimintakyky ja vammaisuus

A

Aivoperäinen näkövamma
Aivoperäisessä näkövammassa näköhaasteiden syy ei ole itse silmässä, vaan aivoissa sijaitsevan näköjärjestelmän osissa, jotka vastaavat näköaistin kautta saadun tiedon käsittelystä ja tulkinnasta.

Aivovamma
Aivovamma tarkoittaa ulkoisen voiman aiheuttamaa aivovauriota, joka häiritsee aivojen toimintaa ja voi vaikuttaa esimerkiksi muistiin, käyttäytymiseen, liikkeisiin tai tajuntaan. Aivovammat jaetaan vaikeusasteen mukaan kolmeen:

- **Lievä aivovamma**: yleensä ohimenevä, kuten aivotärähdys, ja toipuminen tapahtuu usein nopeasti
- **Keskivaikea aivovamma**: vaatii seurantaa ja kuntoutusta, ja voi jättää pitkäkestoisia oireita
- **Vaikea aivovamma**: vakava tila, johon liittyy merkittäviä vaurioita ja riski pysyville toimintakyvyn rajoitteille

Aivovamman jälkitila
Aivovamman jälkitila viittaa vamman jälkeen pidempään jatkuviin tai pysyviksi jääviin oireisiin ja toimintakyvyn muutoksiin. Näitä voivat olla esimerkiksi väsymys, muistivaikeudet, keskittymisen ongelmat tai tunne-elämän muutokset, jotka ilmenevät sen jälkeen, kun vamman akuutti vaihe on ohitettu.

Apraksia *(apraxia)*
Apraksia on tahdonalaisten liikkeiden poikkeavuus. Apraksia tarkoittaa kyvyttömyyttä liikkua aiemmin opituilla tavoilla, vaikka motorinen toiminta ja tuntojärjestelmä ovat kunnossa.

Arkitaidot, ADL-taidot *(Activities of Daily Living)*
Arkitaidot eli ADL-taidot ovat päivittäistä toimintakykyä tukevia arkitaitoja, kuten peseytyminen, pukeutuminen, WC-käynnit, liikkuminen kodissa, pidätyskyky ja ruokailu. Näiden taitojen tukeminen edistää itsenäistä elämää.

Asentoaisti, liikeasentoaisti, proprioseptio *(proprioception)*
Asentoaisti on aisti, joka havainnoi ja tulkitsee lihasten, luuston ja nivelten asentoa ja liikkeitä. Mahdollistaa oman kehon ja sen asennon hahmottamisen sekä tarkoituksenmukaisen liikkumisen. Asentoaistin aliherkkyys voi aiheuttaa esimerkiksi kömpelyyttä ja vaikeutta säädellä omaa voimankäyttöä. Asentoaistin yliherkkyys voi aiheuttaa esimerkiksi arkuutta liikkua tai poikkeuksellista lahjakkuutta liikunnassa.

Ataksia

Ataksia tarkoittaa motorista häiriötä, jossa lihakset eivät toimi hallitusti. Henkilöllä on tällöin vaikeuksia tasapainossa ja liikkeen kohdistamisessa. Ataksia johtuu pikkuaivovauriosta tai pikkuaivojen kehityshäiriöstä.

Atetoosi

Atetoosi tarkoittaa alhaista lihasjänteyttä, koordinaatiovaikeuksia ja jatkuvaa tahatonta lihasliikettä. Atetoosi voi olla itsenäinen vamma tai esiintyä spastisen cp-oireyhtymän lisäoireena.

Auringonkukkanauha, näkymättömien vammojen ja toimintarajoitteiden auringonkukkasymboli *(Hidden Disabilities Sunflower)*

Auringonkukkanauha on kansainvälinen vapaaehtoinen tunnus, jolla henkilö voi hienovaraisesti viestiä, että hänellä on näkymätön vamma, sairaus tai toimintarajoite ja että hän saattaa tarvita apua, ymmärrystä tai enemmän aikaa. Tunnus viestii mahdollisesta tuen tai huomioimisen tarpeesta. Se kuuluu Hidden Disabilities Sunflower -ohjelmaan, jonka tavoitteena on lisätä tietoisuutta näkymättömistä vammoista ja edistää yhdenvertaista kohtaamista. Ohjelma lanseerattiin Iso-Britanniassa 2016, ja Suomessa sitä on tarjonnut Finnair vuodesta 2024 ja IKEA Suomi vuodesta 2026.

Avustaja

Avustaja auttaa päivittäisissä toiminnoissa. Päätösvalta avustajan tehtävistä ja niiden suorittamistavasta on aina vammaisella henkilöllä.

C

CP-vamma *(cerebral palsy)*

CP-vamma tarkoittaa varhaisessa kehitysvaiheessa syntyneestä aivovauriosta johtuvaa pysyvää liikkumiseen, asentoon ja tasapainoon vaikuttavaa toimintakyvyn rajoitetta. Sen ilmeneminen ja vaikeusaste vaihtelevat yksilöllisesti, ja oireita voidaan lievittää kuntoutuksella. Se voi myös muuttua ikääntymisen seurauksena.

CP-oireyhtymä

CP-oireyhtymä on lääketieteellinen käsite, joka kuvaa CP-vammaisten henkilöiden muodostamaa laajaa ja monimuotoista oirekokonaisuutta (ICD-10: G80). Se kattaa erilaiset CP-vamman muodot ja niiden yhdistelmät, mukaan lukien spastisen, dystonisen (dyskineettisen) ja ataksisen CP:n sekä eri raajajakaumat, hemiplegia, diplegia, tetraplegia, monoplegia, triplegia. Oireyhtymä-käsite korostaa CP:n moninaisuutta ja sitä, että oireet ja toimintakyky vaihtelevat lievästä vaikeaan. Tämän takia olisikin hyvä käyttää mieluummin termiä CP-oireyhtymä kuin CP-vamma.

E

Ei mitään meistä ilman meitä *(Nothing about us without us)*
Ei mitään meistä ilman meitä on vammaisliikkeen osallisuusperiaate. Vammaisille tulee taata aina mahdollisuus osallistua heitä itseään koskevan tiedon tuottamiseen, toiminnan kehittämiseen ja heitä itseään koskevaan päätöksentekoon.

Esteellisyys, esteellinen *(inaccessibility, inaccessible)*
Esteellisyys on tila, ympäristö tai toiminta, jonka järjestelyt estävät jonkun henkilön, usein johonkin vähemmistöön kuuluvan henkilön, osallistumisen. Esteet voivat olla mm. liikkumiseen, aisteihin, vuorovaikutukseen liittyvä. Katso esteettömyys.

Esteettömyys, fyysinen saavutettavuus *(accessibility)*
Esteettömyys tarkoittaa fyysisten ympäristöjen, tuotteiden ja palvelujen suunnittelua, rakentamista ja kunnossapitoa siten, että ne ovat kaikkien käytettävissä erilaisista liikkumisen, aistimisen ja ymmärtämisen tarpeista riippumatta. Esteettömässä suunnittelussa huomioidaan vähimmäissäädöksiä laajemmin esimerkiksi rakenteet, opastus, valaistus, akustiikka ja sisäilma, jotta toimintaympäristö olisi kaikille toimiva ja miellyttävä ilman keinotekoisia esteitä. Vaikka Suomessa fyysiseen tilaan viittaava esteettömyys ja saavutettavuus usein erotetaan käsitteinä, englanninkielinen termi accessibility kattaa ne molemmat. Nykyään puhutaan fyysisestä saavutettavuudesta.

F

Fatiikki
Fatiikki on tavallisesta poikkeavaa väsymystä, joka saattaa olla hyvin voimakasta, kokonaisvaltaista ja toimintakykyä heikentävää. Fatiikki ei ole aina riippuvainen fyysisen rasituksen määrästä, vaan sitä voi esiintyä myös lyhyen ajattelutyötä vaativan fyysisen tai psyykkisen kuormituksen jälkeen.

Fyysinen inaktiivisuus *(physical inactivity)*
Fyysinen inaktiivisuus tarkoittaa lihasten vähäistä käyttöä tai täydellistä käyttämättömyyttä, mikä aiheuttaa elimistön heikkenemistä ja fyysisten toimintojen huononemista.

H

Hienomotoriikka, hienomotoriset taidot

Hienomotoriikka on pienien lihaksien aikaansaamia tarkkuutta vaativia liikkeitä ja toimintoja. Hienomotoriset taidot ovat näiden pienten lihasryhmien hallittua käyttöä, erityisesti sormien, käsien ja ranteiden koordinoituja liikkeitä.

K

Karkeamotoriikka

Karkeamotoriikka vaatii suurten lihasten koordinoitua toimintaa, mikä mahdollistaa tasapainoisen liikkumisen ja hyvin kontrolloidut asennot. Karkeamotorisia taitoja ovat esimerkiksi käveleminen ja hyppääminen.

Kasvosokeus, kasvoagnosia *(prosopasigna)*

Kasvosokeus on vaikeutta hahmottaa ja tunnistaa kasvoja ja/tai kasvojen ilmeitä. Se voi olla synnynnäistä tai aivovammasta johtuvaa.

Kehityksellinen kielihäiriö

Kehityksellinen häiriö tarkoittaa vaikeutta omaksua ja käyttää kieltä. Se voi ilmetä puheen tuottamisen tai ymmärtämisen haasteina, sanavaraston hitaana karttumisena sekä käsitteiden ja abstraktin kielen ymmärtämisen vaikeutena. Nykyään ei suositella käytettäväksi termejä dysfasia ja kielellinen erityisvaikeus.

Kipuaisti, nosiseptio *(sense of pain, nociception)*

Kipuaisti tarkoittaa aistia, joka havaitsee kehoa uhkaavat tai vahingoittavat ärsykkeet ja auttaa suojautumaan niiltä. Sen herkkyys vaihtelee yksilöllisesti: aliherkkyys voi heikentää vaarojen tunnistamista, kun taas yliherkkyys voi lisätä kipukokemusta ja varovaisuutta.

Kognitiiviset toiminnot ja niiden vaikeudet

Kognitiiviset toiminnot tarkoittavat havaitsemiseen, ajatteluun, muistiin ja kieleen liittyviä toimintoja. Niissä esiintyy yksilöllisiä eroja, ja vaikeudet voivat koskea esimerkiksi tarkkaavaisuutta, oppimista, toiminnanohjausta tai kielen käyttöä. Kognitiivisiin toimintoihin vaikuttavat muun muassa neurotyyppi sekä erilaiset vammat ja sairaudet. Kognitiivisten toimintojen vaikeuksien näkökulmasta on olemassa ajattelumalli, joka liittää neuromoninaisuuteen monia vammadiagnooseja neurokehityksellisien oireyhtymien vuoksi.

Kolmipistekeppi

Kolmipistekeppi on keppi, jonka alaosa haarautuu kolmeen osaan, ja tukipisteitä on kolme, kun tavallisessa kepissä, niitä on vain yksi. Kolmen tukipisteen ansioista keppi pysyy pystyssä myös itsekseen.

Kompensaatiotyö
Kompensaatiotyö tarkoittaa sitä, että puuttuvaa lihasvoimaa ja koordinaatiota joutuu korvaamaan muilla kehon osilla. Monet fyysisesti vammaiset henkilöt päivän aikana mukauttavat toimintaansa, jotta voi toimia fyysisesti vammattomien kanssa ja heille rakennetussa ympäristössä.

Kompensaatioväsymys
Kompensaatioväsymys syntyy, kun vammainen henkilö on joutunut pitkän aikaa kompensoimaan liiketyötään, puuttuvaa lihasvoimaansa ja koordinaatiokykyään muilla kehon osilla. Tämä ei ole vain lihasväsymystä, vaan se vaikuttaa laaja-alaisesti henkiseen ja fyysiseen toimintakykyyn heikentävästi.

Kuuloaisti *(sense of hearing, auditory system)*
Kuuloaisti tarkoittaa aistia, jonka avulla ihminen havaitsee ja tulkitsee ääniä. Sen herkkyys vaihtelee yksilöllisesti: aliherkkyys voi ilmetä heikkona reagointina ääniin, kun taas yliherkkyys voi aiheuttaa häiriöherkkyyttä tai kuormittumista meluisissa ympäristöissä.

Kuulovammainen henkilö
Kuulovammainen henkilö tarkoittaa henkilöä, jolla on jonkinasteinen tai -laatuinen kuuloalenema, lievästä huonokuuloisuudesta täydelliseen kuurouteen. Kuulovammainen ei kuule normin mukaisesti. On monia keinoja, joilla kuulovammaisen työoloja voidaan parantaa. Mukautusten järjestäminen ei ole monimutkaista ja toisaalta esimerkiksi akustiikan parantamisesta ja sisäisen tiedonkulun varmistamisesta hyötyvät myös normaalikuuloiset.

Kuurosokea henkilö
Kuurosokealla henkilöllä on sekä kuurous että sokeus. Kuulo-näkövammainen kuulee ja näkee normia heikommin.

Kyvykkyys, pystyvyys *(competence)*
Kyvykkyys tai pystyvyys tarkoittaa yksilön kokemusta omasta osaamisestaan ja sen riittävyydestä suhteessa omiin tavoitteisiin ja vastuisiin. Myös uskoa omasta pärjäämisestä.

L

Lihastonus, lihaksen perusjänteys *(tonus)*
Lihastonus tarkoittaa lihaksen perusjänteyttä eli lihasten lepovaiheen jännitystilaa, joka syntyy hermoston ylläpitämänä. Se vaihtelee yksilöllisesti ja voi olla normaali, kohonnut, eli hypertonia, tai alentunut. eli hypotonia.

Liitännäinen, komorbiditeetti *(comorbid, comorbidity)*
Liitännäinen on sairauden, mielenterveyden häiriön tai muun diagnoosin esiintyminen samaan aikaan jonkun muun sairauden, vamman tai neurotyypin kanssa. Monet neurotyypit, vammat ja sairaudet erityisesti hoitamattomana aiheuttavat uusien ongelmien puhkeamista.

Lyhytkasvuinen henkilö

Lyhytkasvuinen henkilö on normista poikkeavan lyhyt. Raja on häilyvä, mutta tyypillisesti aikuinen määritellään lyhytkasvuiseksi, jos hänen pituutensa on alle 140–150 cm.

M

Manuaalinen pyörätuoli

Manuaalisella pyörätuolilla tarkoitetaan käsin kelattavaa pyörätuolia.

Meningomyeloseele, MMC, synnynnäinen selkärangan kehityshäiriö *(spina bifida)*

Meningomyeloseele (MMC) on synnynnäinen selkärangan kehityshäiriö, jossa selkäydin ja sen kalvot työntyvät ulos selkärangan aukosta. Se aiheuttaa vaihtelevia hermoston toiminnan puutteita, usein alaraajojen liikunta- ja tuntohäiriöitä, ja siihen liittyy usein myös hydrokefalia.

Monivammainen henkilö

Monivammainen henkilö viittaa yleensä kehitysvammaiseen henkilöön, jolla on lisäksi joitain muita liitännäisvammoja. Monivammainen henkilö voi myös olla henkilö, jolla on useampi liikuntavamma tai muu vamma. Monisairas henkilö taas on henkilö, jolla on useampi sairaus. Joillakin ihmisillä voi olla sekä vamma että sairaus.

Mororefleksi

Mororefleksi tarkoittaa synnynnäistä säpsähdysrefleksiä, joka yleensä häviää varhaisessa lapsuudessa. Joillakin se voi jäädä pidemmäksi aikaa ja ilmetä esimerkiksi herkkyytenä yllättäville äänille tai tilanteille sekä lisääntyneenä stressireaktiivisuutena.

Motorinen vaikeus, motorisen oppimisen vaikeus *(DCD)*

Motorinen vaikeus tarkoittaa kehityksellistä neurobiologista ominaisuutta, jossa henkilöllä on huomattavia vaikeuksia oppia uusia motorisia taitoja ja soveltaa aiemmin opittuja taitoja uusiin tilanteisiin, vaikka muu oppiminen sujuu. Motorinen vaikeus voi ilmetä esimerkiksi kömpelyytenä liikkumisessa, kehon hallinnan haasteina sekä vaikeutena käyttää tarkkuutta ja hienomotoriikkaa vaativia esineitä ja välineitä.

N

Nelipistekeppi
Nelipistekeppi on keppi, jonka alaosa haarautuu neljään osaan, ja tukipisteitä on neljä, kun tavallisessa kepissä, niitä on vain yksi. Neljän tukipisteen ansioista keppi pysyy pystyssä myös itsekseen. Tämä keppi antaa vielä enemmän tukea kuin kolmipistekeppi.

Näkymätön vamma, salaisesti vammaiset henkilöt
Näkymätön vamma on vamma tai krooninen sairaus, joka ei näy ulospäin, mutta vaikuttaa merkittävästi jokapäiväiseen elämään. Näkymättömiä vammoja ja pitkäaikaissairauksia ovat esimerkiksi oppimisvaikeudet, neurokirjo, mielenterveyden ja kognitiivisten toimintojen haasteet, krooniset kivut ja väsymystilat, aisti-, puhe- ja liikuntavammaisuuden eri muodot sekä arkea rajoittavat sairaudet, kuten diabetes, astma tai vakavat unihäiriöt.

Salaisesti vammaisella henkilöllä tarkoitetaan ihmistä, jolla on näkymätön vamma ja joka haluaa pitää sen tietoisesti salassa muilta. Henkilön itsemäärittelyoikeutta ja valintaa pitää aina kunnioittaa.

Näköaisti *(sight, vision, sense of sight, visual system)*
Näköaisti tarkoittaa aistia, jonka avulla ihminen havaitsee valoa ja värejä ja hahmottaa ympäristöä. Sen herkkyys vaihtelee yksilöllisesti: aliherkkyys voi ilmetä kirkkaan valon tarpeena tai vaikeutena erottaa sävyjä, kun taas yliherkkyys voi aiheuttaa valon häikäisevyyttä tai kuormittumista.

Näkövammainen henkilö
Näkövammainen henkilö tarkoittaa henkilöä, jonka näkökyky on heikentynyt niin, että se vaikeuttaa arjessa selviytymistä. Näkövammaisuus jaetaan yleensä heikkonäköisyyteen ja sokeuteen. Se voi vaikuttaa esimerkiksi liikkumiseen ja ympäristön hahmottamiseen.

P

Pakkoliike
Pakkoliikkeet ovat lihasten tahattomia liikkeitä, joita ei voi itse hallita. Pakkoliikkeet voivat olla yksi cp-vamman liitännäisoire.

Palilalia *(palilalia)*
Palilalia on sanojen, fraasien ja lauseiden toistaminen ääneen tai mielessä viiveellä eli jonkin ajan kuluttua sen kuulemisesta.

Puhevamma
Puhevamma tarkoittaa, että henkilö ei pysty arjen tilanteissa käyttämään puhetta tehokkaasti kommunikoimiseen. Hänellä voi olla vaikeuksia joko puheen tuottamisessa tai sen ymmärtämisessä. Puhevammaan liittyy usein myös haasteita lukemisen ja kirjoittamisen taidoissa.

Puhevammainen henkilö

Puhevammainen henkilö on kuuleva, joka ei kommunikoi puhumalla.

Puhumattomuus, mutismi *(mutism)*

Puhumattomuus on tilapäinen tai pysyvä puhumattomuus. Sen syitä ei tunneta tarkasti, mutta sitä pidetään ennemmin ahdistukseen liittyvänä kuin puheen ja kielen kehityksen haasteena.

Päivittäinen arjen toiminto

Päivittäinen arjen toiminto yleisnimike kaikille arkeen ja elämäntilanteeseen kuuluville toiminnoille. Päivittäisten perustoimintojen, ADL-toiminnot, lisäksi näihin luetaan niin sanotut välineelliset päivittäistoiminnot, kuten kodinhoitotoimet, lapsista huolehtiminen, vaate- ja ruokahuolto, laitteiden käyttö ja kodin ulkopuolella asiointi.

S

Synnynnäinen, syntyperäinen *(inherent)*

Synnynnäinen, syntyperäinen on ominaisuus, joka ihmisellä on syntymästä kuolemaan. Ominaisuus voi kuitenkin tulla esiin eli puhjeta vasta myöhemmin esimerkiksi murrosiässä. Synnynnäisiä neurotyyppejä ovat muun muassa autismi, ADHD ja Touretten oireyhtymä. Myös vamma, kuten cp-vamma, voi olla synnynnäinen.

T

Tasapainoaisti *(balance, vestibular system)*

Tasapainoaisti tarkoittaa aistia, jonka avulla ihminen havaitsee kehon asennon ja liikkeen suhteessa ympäristöön. Sen herkkyys vaihtelee yksilöllisesti: aliherkkyys voi ilmetä kömpelyytenä tai liikkeen hakemisena, kun taas yliherkkyys voi aiheuttaa esimerkiksi matkapahoinvointia tai liikkumiseen liittyvää arkuutta.

Tilannekohtainen puhumattomuus, tilannekohtainen mutismi *(situational mutism)*

Tilannekohtainen puhumattomuus eli tilannekohtainen mutismi on ajoittainen puhumattomuus, joka voi johtua muun muassa ahdistuksesta, pelosta ja aistikuormituksesta. Se alkaa yleensä jo lapsuudessa ja esiintyy yleensä tietyissä tilanteissa, jotka voi oppia tunnistamaan jo etukäteen. Puhuminen voi esimerkiksi olla mahdollista kotona perheen kesken, mutta mahdotonta koulussa. Muotoja “valikoiva” tai “selektiivinen puhumattomuus” ei suositella, sillä henkilö ei valitse puhumattomuutta.

Toiminnallisen näönkäytön ongelmat

Toiminnallisen näönkäytön ongelmat liittyvät aivoperäiseen näkövammaan.

Toiminnanohjaus *(executive function, executive functioning)*

Toiminnanohjaus on kyky suunnitella, toteuttaa ja havainnoida omaa käyttäytymistään tarkoituksenomaisesti ja tehokkaasti. Koostuu tunnesäätelystä, aloitekyvystä, organisoinnista ja työmuistista.

Toimintakyky

Toimintakyky tarkoittaa ihmisen fyysisiä, psyykkisiä, kognitiivisia ja sosiaalisia edellytyksiä selviytyä hänelle merkityksellisistä ja välttämättömistä arjen toiminnoista omassa elinympäristössään. Se yhdistää yksilön sisäiset kyvyt sekä vuorovaikutuksen ympäristön kanssa, ja se sisältää kyvyn tyydyttää perustarpeensa, liikkua, oppia, tehdä päätöksiä, rakentaa ihmissuhteita sekä kokea olevansa hyödyksi. Yksilön yleiseen hyvinvointiin ja elämänlaatuun voimakkaasti vaikuttavaa toimintakykyä ja vamman tai sairauden heijastumia arkeen voidaan kuvata ja arvioida kansainvälisellä ICF-luokituksella, RAI-järjestelmällä tai TOIMIA-tietokannan mittareilla, ja sitä voidaan tukea asuinympäristön ratkaisuilla, muiden ihmisten avulla sekä saavutettavilla kulttuurihyvinvointipalveluilla.

V

Vaikeavammainen henkilö

Vaikeavammainen henkilö on termi, jota käytetään erityisesti lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä kuvaamaan henkilöä, joka tarvitsee paljon apua ja tukea, usein palvelujen ja etuuksien myöntämisen yhteydessä. Määritelmä vaihtelee eri lainsäädännöllisissä yhteyksissä, minkä vuoksi termi soveltuu heikosti yleiskieleen, minkä takia suositellaan kuvaamaan ensisijaisesti konkreettisia tuen ja avun tarpeita.

Vammaiskulttuuri *(disability culture)*

Vammaiskulttuuri on vammaisuuden ja toimintarajoitteisuuden lähestyminen kulttuurisena kokemuksena, jossa samankaltaisen identiteetin omaavat yksilöt jakavat ainutlaatuisen ja merkityksellisen yhteyden. Vammaiskulttuuriin voi liittyä kulttuureille ominaisesti jaettuja arvoja, uskomuksia, käytänteitä ja kieltä. Kaikki vammaiset henkilöt eivät koe vammaiskulttuuria omakseen.

Vammainen henkilö, vammaisuus

Vammainen henkilö tarkoittaa henkilöä, jonka toimintakyky poikkeaa tavanomaisista normeista. Se toimii neutraalina kattokäsitteenä erilaisille vammoille ja kokemuksille. Vammaisuutta voidaan jäsentää esimerkiksi liikunta-, aisti-, kommunikaatio- ja kehitysvammaisuuteen. Keskeistä on yksilöllinen toimintakyky sekä tuen tarve. Määrittely vaihtelee lainsäädännön ja kontekstin mukaan, ja se kattaa myös näkymättömät vammat.

Vammaisuuden mallit

Vammaisuuden mallit tarkoittavat erilaisia tapoja ymmärtää vammaisuutta ja siihen liittyviä ratkaisuja, ja ne vaikuttavat asenteisiin, käytäntöihin ja politiikkaan:

- **Sosiaalinen malli:** vammaisuus syntyy ympäristön, asenteiden ja rakenteiden luomista esteistä; painottaa esteettömyyttä ja yhdenvertaisuutta
- **Ihmisoikeusperusteinen malli:** vammaisuus tarkastellaan oikeuskysymyksenä, jossa keskiössä ovat perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen
- **Medikaalinen malli:** vammaisuus nähdään yksilön kehoon ja diagnooseihin liittyvänä asiana, ja painopiste on hoidossa, kuntoutuksessa ja sopeuttamisessa
- **Uskonnollinen tai moraalinen malli:** vammaisuus tulkitaan moraalisena tai uskonnollisena ilmiönä, esimerkiksi rangaistuksena
- **Hyväntekeväisyyden malli:** vammaiset nähdään auttamisen kohteina, ei toimijoina, ja korostuu armeliaisuus
- **Taloudellinen malli:** vammaisuutta tarkastellaan taloudellisesta näkökulmasta, kuten vaikutuksina työhön ja kustannuksiin

Vammaisuus, toimintarajoitteisuus *(disability)*

Vammaisuus, toimintarajoitteisuus tarkoittaa pitkäaikaista tai pysyvää fyysistä, kognitiivista, psyykkistä tai aisteihin liittyvää toimintarajoitetta, joka yhdessä ympäristön esteiden kanssa voi rajoittaa henkilön yhdenvertaista osallistumista yhteiskuntaan. Vammaisuus nähdään sekä yksilön ja ympäristön välisenä suhteena että eri näkökulmista tarkasteltavana ilmiönä, ja sen määrittely vaihtelee asiayhteyden mukaan.

Viittomakielinen henkilö

Viittomakielinen henkilö kommunikoi viittomakielellä. Viittomakielinen ei ole synonyymi kuurolle tai kuulovammaiselle. On myös kuuroja, jotka eivät viito, ja kuulevia, joiden äidinkieli on viittomakieli. Monesti käytetään tarkempaa termiä viittomakielinen kuuro.

Lähteet

Aivosäätiö. *Mikä on aivovamma?*. https://www.aivosaatio.fi/diagnoosi/aivovammat/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Cp-liitto. *Cp-vamma*. https://cp-liitto.fi/cpvamma/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Cp-liitto. *Hydrokefalia*. https://cp-liitto.fi/hydrokefalia/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Cp-liitto. *Mmc*. https://cp-liitto.fi/mmc/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Duodecim 2020. *Aivovammat* (Käypä hoito -suositus). https://www.kaypahoito.fi/hoi18020.

Hyviö. *Toimintakyky ja sen mittaaminen*. https://hyvio.fi/artikkelit/toimintakyky-ja-mittaaminen/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Ketola, A. ym. 2026. *Kuvailutulkkauksen käsikirja.* PDF. https://sites.tuni.fi/app/uploads/sites/1113/2026/06/kuvailutulkkauksen-kasikirja.pdf.

Kynnys ry 2022. *Vammaisuus ja journalismi – opas toimittajille.* PDF. https://kynnys.fi/wp-content/uploads/2022/12/vammaisuus-ja-journalismi-opas-toimittajille-2022.pdf.

Rosenlöf, A-M. & Tähti, T. (toim.)/ Turun ammattikorkeakoulu 2026. *Kulttuurihyvinvoinnin ABC – ableismista yleisötyöhön.* PDF. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 168. Taikusydän-yhteyspiste. https://www.theseus.fi/server/api/core/bitstreams/50e54fca-4c00-4193-a71e-f9f90ef1b6e8/content.

Terveyskylä. *Tietoa aivovammoista*. https://www.terveyskyla.fi/aivotalo/aivosairaudet/aivovammat/tietoa-aivovammoista. viitattu 20. toukokuuta 2026.

Terveyskylä. *Aivovammojen luokittelu*. https://www.terveyskyla.fi/aivotalo/aivosairaudet/aivovammat/aivovammojen-luokittelu, viitattu 20. toukokuuta 2026.

WHO 2001. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health.

Yhdenvertaisuus ja intersektionaalisuus

A

Ableismi *(ableism)*

Ableismi eli vammaissyrjintä tarkoittaa vammaisuuteen, pitkäaikaissairauteen tai neuroepätyypillisyyteen perustuvaa syrjintää ja eriarvoistamista. Se näkyy asenteissa, normeissa ja rakenteissa, jotka pitävät tietynlaista toimintakykyä tai käyttäytymistä normaalina ja voivat rajoittaa muiden osallistumista. Kulttuuri- ja museoalalla ableismi voi ilmetä esimerkiksi esteellisinä tiloina, saavutettavuuden puutteina tai oletuksena, että kaikki ihmiset toimivat samalla tavalla. Saavutettavuuden näkökulmasta toimintaympäristö tuottaa vammaisuutta silloin, kun se estää osaa ihmisistä toimimasta ja liikkumasta vapaasti. Yksilöön kohdistuvasta suorasta syrjinnästä käytetään myös termiä *disabilismi*.

Antiableism*i (antiableism)*

Antiableismi on aktiivista toimintaa ableismin vastustamiseksi ja purkamiseksi, vertaa antirasismi. Antiableismia on esimerkiksi omien ableististen käsitysten haastaminen, vammaisten kokemien esteiden poistamista, vähemmistöjen suosimien sanojen käyttäminen sekä syrjintään puuttuminen sitä havaittaessa.

Antirasismi

Antirasismi on aktiivista ja tietoista toimintaa kaikkia rasismin muotoja vastaan. Sen tavoitteena on tunnistaa ja purkaa rasistisia asenteita, syrjiviä käytäntöjä ja rakenteita sekä vähentää etnistä syrjintää ja ennakkoluuloja. Antirasismi on enemmän kuin rasismin vastustamista: se on jatkuvaa työtä yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Kulttuuri- ja museoalalla antirasismi näkyy esimerkiksi henkilöstön moninaisuuden tukemisena, vastuullisena viestintänä sekä turvallisemman tilan luomisena kaikille.

Antisemitismi

Antisemitismi-termistä käytetään suomeksi usein myös termiä juutalaisvastaisuus. Antisemitismi tarkoittaa juutalaisiin kohdistuvaa vihamielisyyttä, joka voi ilmetä toiminnassa, asenteissa tai ajattelumalleissa.

Arjen kulttuuri

Arjen kulttuuri tarkoittaa ihmisen jokapäiväisessä elämässä, tottumuksissa ja vuorovaikutussuhteissa muotoutuvaa merkityksellistä toimintaa, vastavuoroisuutta ja luovuutta. Yksilön elämänkaareen, arvomaailmaan ja muistoihin pohjautuva kulttuurisuhde kehittyy läpi elämän, ja sen merkitykselliset kokemukset vahvistavat sekä identiteettiä että lähiyhteisöjä. Termiä käytetään paljon esimerkiksi kulttuurisessa vanhustyössä kuvaamaan asukkaan itsemääräämisoikeutta omiin rutiineihinsa, juhliinsa ja elinympäristöönsä, ja museo- sekä kulttuurialalla instituutioiden tehtävänä onkin tukea ja rikastuttaa tätä ihmisten omaa aloitteellisuutta arjen kulttuurin saralla.

Artivismi

Artivismi, tai taideaktivismi, tarkoittaa taiteen ja aktivismin rajapinnassa tapahtuvaa luovaa, poliittista ja kantaaottavaa toimintaa, jolla pyritään yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, sosiaaliseen muutokseen tai valta-asetelmien murtamiseen. Termi yhdistää taiteen kyvyn koskettaa ihmisiä tunnetasolla sekä aktivismille ominaisen strategisen suunnittelun, ja se on keskeinen ilmiö muun muassa ympäristönsuojelua, sukupuolen moninaisuutta ja antirasismia edistävissä kamppailuissa. Eri yhteisöjen, taiteilijoiden ja tutkijoiden intresseistä nouseva artivismi pyrkii vaikuttamaan julkiseen mielipiteeseen käyttämällä eri medioita yllättävillä tavoilla, ja se kytkeytyy vahvasti sekä henkilökohtaisiin että poliittisiin voimaantumisen ja vastarinnan pyrkimyksiin.

Arvot

Arvot ovat periaatteita, uskomuksia ja eettisiä käsityksiä, jotka ohjaavat ihmisten sekä yhteisöjen toimintaa ja muodostavat pohjan yhteiskunnallisille ihmiskäsityksille sekä taiteen ja kulttuurin merkityksen ymmärtämiselle. Kulttuuri- ja kulttuurihyvinvointialalla yhteisen arvopohjan tunnistaminen ja määrittely eri organisaatioiden kesken on välttämätöntä toiminnan eettisen kestävyyden takaamiseksi sekä yksilöiden ja yhteisöjen hyvän elämän vahvistamiseksi. Samalla kulttuuritoiminnan arvostus, rahoitus ja resurssien kohdentaminen kytkeytyvät aina laajempiin yhteiskunnallisiin ja poliittisiin arvovalintoihin, joissa arvot konkretisoituvat käytännön tekoina ja valintoina.

Asiakaslähtöisyys

Asiakaslähtöisyys tarkoittaa toimintatapaa, jossa palvelut suunnitellaan ja toteutetaan asiakkaan tarpeista, voimavaroista ja elämäntilanteesta käsin. Asiakas nähdään aktiivisena toimijana ja tasavertaisena kumppanina, jolla on mahdollisuus osallistua palvelujensa suunnitteluun, päätöksentekoon ja arviointiin. Toiminnassa korostuvat asiakkaan ihmisarvon, yksityisyyden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sekä riittävä tiedonsaanti ja vaikuttamismahdollisuudet.

Assimilaatio, sulautuminen *(assimilation)*

Assimilaatio tarkoittaa ajattelutapaa, jossa erilaisten yksilöiden ja ryhmien odotetaan sulautuvan valtaväestöön ja omaksuvan sen kielen, kulttuurin ja identiteetin. Käsitteeseen liittyy usein kriittinen sävy, koska se voi edellyttää oman etnisen tai kulttuurisen identiteetin hylkäämistä. Kotoutumista koskevassa keskustelussa assimilaatiota käytetään toisinaan kuvaamaan myös yhteiskuntaan ja työelämään kiinnittymistä, jolloin merkitys voi olla neutraalimpi tai myönteisempi.

Autonomia *(autonomy)*

Autonomia tarkoittaa itsenäisyyttä, valinnanvapautta, itseohjautuvuutta ja oma-aloitteisuutta. Koettu autonomia tarkoittaa yksilön kokemusta toimijuudestaan ja omista mahdollisuuksista tehdä päätöksiä ja vaikuttaa omaan elämäänsä. Monesti vammaiset ja neuroepätyypilliset joutuvat ominaisuuksiensa vuoksi luopumaan autonomiasta, koska toimintatavat ja rakenteet eivät salli heidän toimia itsenäisesti.

D

Disabilismi *(disablism)*

Disabilismi on suoraa eli välitöntä toimintakykyyn perustuvaa syrjintää. Vammaiseen, toimintarajoitteiseen tai sairaaseen ihmiseen kohdistuvaa verbaalista, psykologista, fyysistä tai taloudellista väkivaltaa.

E

Edustus, representaatio *(representation)*

Edustus eli representaatio tarkoittaa ihmisryhmän näkyvyyttä, kuulluksi tulemista ja vaikutusmahdollisuuksia yhteiskunnassa, kuten mediassa, kulttuurissa ja päätöksenteossa. Se viittaa siihen, kenen näkökulmat ja kokemukset pääsevät esiin ja huomioiduiksi. Vähemmistöjen heikko representaatio voi ilmetä esimerkiksi näkymättömyytenä, stereotypioina tai äänen puuttumisena, kun taas vahva representaatio tukee yhdenvertaista osallistumista ja vaikuttamista.

Eletty kokemus, kokemusasiantuntijuus, kokemustoimija *(Lived Experience Informed Practice, LEIP)*

Eletty kokemus tarkoittaa yksilön omaa kokemusta esimerkiksi sairaudesta, vammaisuudesta tai elämäntilanteesta ja sen huomioiminen tukee asiakaslähtöistä ja osallistavaa työotetta. Kokemusasiantuntijuus on tämän kokemustiedon jäsentämistä ja hyödyntämistä ammatillisen tiedon rinnalla esimerkiksi palvelujen kehittämisessä ja koulutuksessa. Kokemustoimija on koulutettu henkilö, joka jakaa omaan tai läheisen kokemukseen perustuvaa tietoa ymmärryksen lisäämiseksi.

Ennakkoluulot *(prejudice)*

Ennakkoluulot ovat puutteellisiin tai virheellisiin tietoihin perustuvia käsityksiä ihmisistä, asioista tai ilmiöistä ennen niihin tutustumista. Ne voivat pohjautua esimerkiksi stereotypioihin ja olla tiedostamattomia, kohdistuen usein kokonaisiin ihmisryhmiin, mutta niitä voidaan vähentää hankkimalla tietoa ja kuuntelemalla kokemusasiantuntijoita.

Eriarvoisuus

Eriarvoisuus on tila, jossa ihmisten välillä on epäoikeudenmukaisia tai eettisesti vääriä, vältettävissä olevia eroja.

Etnosentrismi *(Ethnocentrism)*

Etnosentrismi tarkoittaa ajattelutapaa, jossa maailmaa tarkastellaan ja arvioidaan oman kulttuurin arvojen, normien ja tottumusten perusteella. Tämä voi johtaa toiseuttamiseen, syrjintään ja rasismiin. Vastakohtana on kulttuurien tasa-arvoa korostava pluralistinen ajattelu. Etnosentrismi voi ilmetä myös instituutioiden käytännöissä ja oletuksissa.

Etuoikeus

Etuoikeudet tarkoittavat yksilöiden tai ihmisryhmien saamia etuja ja hyötyjä, jotka perustuvat yhteiskunnassa vallitseviin normeihin, rakenteisiin ja sosiaalisiin asemiin. Ne voivat olla tiedostettuja tai tiedostamattomia sekä näkyviä tai näkymättömiä. Usein ne kytkeytyvät syntymässä määräytyviin tekijöihin. Etuoikeudet ovat intersektionaalisia ja voivat muodostua useiden tekijöiden, kuten sukupuolen, etnisyyden, vammaisuuden tai sosioekonomisen aseman, yhteisvaikutuksesta. Ihminen voi olla etuoikeutettu tietyissä konteksteissa, mutta marginalisoitu toisissa

Etuoikeuskehä *(power wheel)*

Etuoikeuskehä on työkalu, jonka avulla hahmotetaan etuoikeuksien ja eriarvoisuuden jakautumista ja risteämistä yhteiskunnassa. Se auttaa tunnistamaan eri tekijöiden vaikutuksia yksilön asemaan ja osallisuuteen, eikä ole tarkoitettu ihmisten arvottamiseen vaan rakenteiden ymmärtämiseen. Etuoikeuskehän on kehittänyt Canadian Council for Refugees, ja sen suomensi ja esitteli Suomessa yhdenvertaisuusasiantuntija Michaela Moua vuonna 2021.

H

Haavoittuvassa asemassa oleva väestöryhmä

Haavoittuvassa asemassa oleva väestöryhmä tarkoittaa ihmisryhmää, jolla on elinoloihin, terveyteen, toimeentuloon tai sosiaalisiin suhteisiin liittyviä riskejä ja muita heikommat mahdollisuudet, mikä lisää eriarvoisuuden riskiä.

Häirintä

Häirintä tarkoittaa käyttäytymistä, joka loukkaa henkilön tai ryhmän ihmisarvoa ja luo nöyryyttävän, uhkaavan, vihamielisen tai loukkaavan ilmapiirin. Se on yhdenvertaisuuslain mukaan kielletty syrjinnän muoto ja voi ilmetä esimerkiksi puheena, eleinä, kirjoituksina, kuvina, poissulkemisena tai muuna epäasiallisena kohteluna. Myös seksuaalinen sekä sukupuoleen liittyvä häirintä on erikseen kielletty.

Häirintäyhdyshenkilö

Häirintäyhdyshenkilö on tukihenkilö, joka tarjoaa neuvontaa ja keskustelutukea häirintää tai muuta epäasiallista kohtelua kokeneille. Hän ohjaa tarvittaessa eteenpäin ja edistää turvallista toimintaympäristöä.

I

Identiteetti *(identity)*
Identiteetti tarkoittaa yksilön tai ryhmän tapaa määritellä itseään ja paikkaansa suhteessa muihin. Se on tietoinen ja usein julkilausuttu käsitys siitä, keitä olemme, mihin kuulumme ja millaisia oikeuksia, velvollisuuksia ja ominaisuuksia liitämme itseemme ja muihin Se rakentuu esimerkiksi erojen, kokemusten ja sosiaalisten tekijöiden kautta. Identiteetti voi olla sekä muuttuva että tilanteen mukaan ilmenevä.

Ikäystävälliset kulttuuripalvelut
Ikäystävälliset kulttuuripalvelut tarkoittavat ikääntyneet huomioivaa tai heille kohdennettua saavutettavaa ja esteetöntä kulttuuritoimintaa, joka tarjoaa mahdollisuuksia itse tekemiseen ja kokemiseen ilman ikään perustuvia oletuksia tai syrjintää. Toimintaa kehitetään aktiivisessa vuorovaikutuksessa eri-ikäisten yleisöjen kanssa, ja tarvittaessa palvelut tuodaan suoraan sellaisten ikääntyneiden luo, jotka eivät muuten pääse osallistumaan. Ikäystävällisyyteen kuuluu myös ymmärrettävä viestintä ikäihmisten saavuttamissa kanavissa sekä kaikenikäisten ihmisten visuaalinen näkyminen osana palveluiden markkinointia.

Infantilisoida, infantilisointi *(infantalising)*
Infantilisoida on aikuisen kohtelua tai vähättelyä lapsenomaisena. Infantilisointi on alentavaa ja holhoavaa, sillä se jättää usein huomiotta henkilön kypsyyden, älykkyyden ja kyvyn tehdä päätöksiä itse.

Inkluusio, mukaan kuuluminen *(inclusion)*
Inkluusio tarkoittaa kaikkien ihmisten ihmisoikeuksiin ja tasa-arvoon perustuvaa oikeutta täysivaltaiseen, yhdenvertaiseen osallistumiseen ja mukaan kuulumiseen yhteiskunnassa ilman taustaan tai kykyihin liittyvää syrjintää. Taiteen ja kulttuurin kentällä tämä tarkoittaa rakenteiden ja käytäntöjen muokkaamista alusta alkaen sellaisiksi, että moninaisuus huomioidaan niin tilojen esteettömyydessä, sisällöissä, ohjauksessa kuin strategisessa päätöksenteossa. Inklusiivisessa toimintaympäristössä erilaisuus nähdään voimavarana, ja sen käytännön toteuttaminen nojaa kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin sekä vaatii organisaatioilta tietoista osaamista sekä riittäviä ajallisia ja taloudellisia resursseja aidon yhteisöllisyyden luomiseksi.

Integraatio, sopeutuminen *(integration)*
Integraatio tarkoittaa yksilön tai ryhmän osallistumista yhteiskuntaan tasavertaisin mahdollisuuksin siten, että oma identiteetti säilyy. Se sisältää myös yhteiskunnan sopeutumisen moninaisuuteen. Integraation käsitettä on kritisoitu siitä, että se voi korostaa eroa valtaväestön ja muiden välillä.

Intersektionaalisuus *(intersectionality)*

Intersektionaalisuus tarkoittaa näkökulmaa, jossa tarkastellaan, miten ihmisen eri identiteetit ja ominaisuudet kietoutuvat yhteen ja vaikuttavat yhdessä hänen asemaansa ja kokemuksiinsa. Siinä tarkastellaan myös, miten eriarvoisuus, syrjintä ja etuoikeudet voivat kasautua samanaikaisesti useista tekijöistä. Intersektionaalisuus on Kimberlé Crenshaw'n vuonna 1989 kehittämä. Sitä hyödynnetään esimerkiksi moniperusteisen syrjinnän tunnistamisessa ja asiakastyössä, jossa ihminen kohdataan kokonaisuutena.

Isolaatio, eristäminen *(isolation)*

Isolaatio tarkoittaa tilannetta, jossa valtaväestöön nähden erilainen yksilö tai ryhmä eristäytyy tai eristetään valtaväestöstä. Eristäytyneellä ryhmällä tai yksilöllä ei ole yhteyksiä yhteiskunnan siihen osaan, josta se eristäytyy tai eristetään. Yleensä vähemmistön tai yksilön isolaatio johtaa myös vihamieliseen suhtautumiseen valtaväestöä kohtaan. Toisaalta isolaatiolla voidaan viitata myös tilanteeseen, jossa jokin maa sulkee rajansa maahan muuttajilta.

Itsemääräämisteoria *(self-determination theory)*

Itsemääräämisteoria on laajasti tunnustettu motivaatiota selittävä psykologian teoria. Teorian mukaan yksilön motivaation taso ja hyvinvointi määräytyvät siten, kuinka hyvin hänen psykologiset perustarpeensa, kuten autonomia, kyvykkyys ja yhteenkuuluvuus, tulevat tyydytetyiksi.

Itsensä puolella olemisen taidot *(self advocacy skills)*

Itsensä puolella olemisen taidot tarkoittavat kykyä tunnistaa ja ilmaista omia tarpeita, mielipiteitä ja rajoja, kommunikoida omista oikeuksista sekä pyytää apua ja tarvittavia mukautuksia.

K

Kaikukortti

Kaikukortti on vähävaraisille vähintään 16-vuotiaille suunnattu henkilökohtainen kortti, jonka tavoitteena on edistää yhdenvertaisuutta ja parantaa mahdollisuuksia osallistua kulttuuri- ja harrastuselämään. Kortin voi saada Kaikukortti-verkostoon kuuluvan sosiaali- ja terveysalan toimijan tai järjestön asiakas, ja sillä voi hankkia maksuttomia pääsylippuja muun muassa museoihin, teattereihin, konsertteihin ja kansalaisopistojen kursseille kaikilla verkoston alueilla. Mukana olevat kulttuuri- ja liikuntakohteet tarjoavat paikat maksutta hyvän tahdon eleenä ilman rahallista korvausta, mikä mahdollistaa niille uusien yleisöjen tavoittamisen. Toimintaa hallinnoi valtakunnallisesti Kaikukeskus, Kulttuuria kaikille -palvelu, ja paikallisesti kunnat sekä hyvinvointialueet.

Kohtuulliset mukautukset *(reasonable adjustment)*

Kohtuulliset mukautukset ovat toimenpiteitä, jotka varmistavat vammaisen henkilön yhdenvertaisuuden ilman kohtuutonta rasitetta toimijalle. Ne koskevat esimerkiksi fyysistä ympäristöä, työvälineitä tai erilaisia järjestelyjä. Mukautusten toteuttaminen on velvollisuus. Niiden epääminen katsotaan syrjinnäksi.

Kulttuuriluotsi

Kulttuuriluotsi eli eri kunnissa myös kulttuurikaveri, -kummi, -ystävä tai -väärti tarkoittaa koulutettua vapaaehtoista, jonka voi pyytää tueksi ja seuraksi kulttuurikohteisiin, kuten museoon, teatteriin, konserttiin tai joillakin paikkakunnilla myös liikunnan ja luonnon pariin. Toiminnan ytimessä on ajatus vertaistuesta ja osallistumisen mahdollistamisesta heille, joille kulttuurikohteisiin lähteminen itsenäisesti on syystä tai toisesta vaikeaa. Kulttuuriluotsitoiminnan keskeisenä tavoitteena on edistää taiteen ja kulttuurin sosiaalista sekä taloudellista saavutettavuutta ja luoda kaikille tasavertaiset mahdollisuudet kokea elämyksiä.

Kulttuurinen kestävyys

Kulttuurinen kestävyys on osa laajempaa kestävää kehitystä, YK:n Agenda 2030. Se tarkoittaa vähemmistöjen ja yhteisöjen kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien kunnioittamista, taiteilijoiden ilmaisuvapautta sekä yhteistä vastuunkantoa kulttuuriperinnön säilyttämisestä tuleville sukupolville. Se kattaa myös tavoitteet rakentaa taide- ja kulttuurialasta itsestään yhdenvertaisempi, tasa-arvoisempi ja ympäristöystävällisempi. Kulttuurilla ja taiteella on keskeinen merkitys kaikkien kestävyystavoitteiden saavuttamisessa, sillä esimerkiksi saavutettava ja maksuton kulttuuritoiminta lisää osallisuutta, vähentää eriarvoisuutta ja toimii siten tulevaisuutta vauhdittavana voimana. Kansainvälisesti (Unesco 2022) tavoitteena onkin vakiinnuttaa kulttuurille oma, itsenäinen kestävyystavoitteensa seuraavaan globaaliin kehitysohjelmaan.

Kulttuuriosallistuminen

Kulttuuriosallistuminen tarkoittaa sekä kulttuurin kuluttamista, kuten museoissa, teattereissa ja tapahtumissa käymistä, että omaehtoista taiteen tekemistä ja kulttuurin harrastamista. Osallistuminen kytkeytyy vahvasti kulttuuripalveluiden saatavuuteen ja saavutettavuuteen, ja Tilastokeskuksen seuraamaan osallistumisaktiivisuuteen vaikuttavat taustatekijät kuten ikä, toimintakyky, tulotaso sekä erityisesti koulutus. Ihmiset osallistuvat kulttuuriin monipuolisesti sekä kodin ulkopuolella että kotona osana päivittäistä arkeaan, minkä vuoksi kukaan ei ole täysin kulttuuriin osallistumaton, ja tällä osallisuudella onkin tutkitusti lukuisia positiivisia terveys- ja hyvinvointivaikutuksia.

Kulttuuriset oikeudet

Kulttuuriset oikeudet ovat YK:n ihmisoikeusjulistuksessa, kansainvälisissä sopimuksissa ja Suomen perustuslaissa turvattuja ihmisoikeuksia, joihin kuuluvat oikeus osallistua taiteisiin ja kulttuuriin, kehittää itseään ja yhteisöään niiden avulla sekä vapaus ilmaista itseään. Suomessa niihin viitataan usein sivistyksellisinä oikeuksina, ja ne kytkeytyvät tiiviisti kulttuuripolitiikkaan, kulttuurisen moninaisuuden suojeluun sekä vähemmistökulttuurien, kuten romanien ja viittomakielisten, asemaan. Kulttuuriset oikeudet kattavat myös perustuslailliset alkuperäiskansaoikeudet, jotka takaavat saamelaisille oikeuden ylläpitää ja kehittää omaa kulttuuriaan sekä perinteisiä elinkeinojaan.

L

Luova ikääntyminen *(creative ag(e)ing)*

Luova ikääntyminen on asenne ja lähestymistapa, joka korostaa luovuuden ja luovan elämänasenteen merkitystä osana hyvää ikääntymistä ja läpi elämän jatkuvaa identiteettiprosessia. Se kunnioittaa ikääntyvän ihmisen potentiaalia, asiantuntijuutta ja yhteisön jäsenyyttä huomioiden yksilön henkilökohtaisen taide- ja kulttuurisuhteen. Käytännön toiminnassa termillä viitataan useimmiten eläkeikäisille suunnattuihin kulttuuri- ja taidepalveluihin sekä niiden saavutettavuuden kehittämiseen, jolloin luovan tekemisen ohella painotetaan toiminnan sosiaalista merkitystä sekä tutkittuja terveys- ja hyvinvointivaikutuksia.

M

Marginalisaatio *(marginalisation)*

Marginalisaatio tarkoittaa yksilön tai ryhmän ajautumista yhteiskunnan reunoille, mikä voi heikentää heidän mahdollisuuksiaan osallistua muun muassa koulutukseen, työelämään ja muihin yhteiskunnan toimintoihin.

Mikroaggressio *(microaggression)*

Mikroaggressio tarkoittaa usein huomaamatonta, tahallista tai tahatonta kommenttia, tekoa tai oletusta, joka ylläpitää syrjiviä asenteita ja stereotypioita ja voi aiheuttaa ulkopuolisuuden tunnetta. Yksittäiset teot voivat vaikuttaa vähäisiltä, mutta toistuessaan ne kuormittavat ja heikentävät kuulumisen kokemusta.

Monimuotoisuus, monimuotoinen *(diversity)*

Monimuotoisuus tarkoittaa erilaisuutta ja vaihtelua. Sitä voidaan käyttää sekä luonnon monimuotoisuudesta, biodiversiteetistä, että ihmisten monimuotoisuudesta. Ihmisten ominaisuuksien erilaisuudesta käytetään sanaa moninaisuus.

Moninaisuuden huomioiminen

Moninaisuuden huomioiminen tarkoittaa ihmisten välisten erojen kunnioittamista sekä turvallisen ja myönteisen ilmapiirin luomista, jossa jokainen voi olla oma itsensä ja osallistua ilman syrjinnän pelkoa. Se näkyy muun muassa saavutettavina tiloina ja palveluina, avoimina asenteina sekä yhdenvertaisena ja ennakkoluulottomana kohtaamisena.

Moninaisuus, moninainen *(diversity)*

Moninaisuus tarkoittaa ihmisten välistä erilaisuutta sekä heidän moninaisia taustojaan, identiteettejään, kokemuksiaan ja elämäntilanteitaan. Se kattaa sekä näkyviä että näkymättömiä ominaisuuksia, kuten iän, sukupuolen, seksuaalisen suuntautumisen, etnisen taustan, kielen, uskonnon, vammaisuuden, koulutuksen ja sosioekonomisen aseman. Moninaisuuden huomioiminen tarkoittaa erilaisten ihmisten ja kokemusten arvostamista sekä yhdenvertaisen, turvallisen ja syrjimättömän ympäristön rakentamista kaikille. Museo- ja kulttuurialalla laadukkaat palvelut tukevat tätä yhdenvertaisuutta ja osallisuutta tuomalla moninaisuuden tietoisesti osaksi niin henkilöstön rekrytointia kuin sisältöjen suunnittelua ja toteutusta.

Moninaisuusosaaminen

Moninaisuusosaaminen, joissain yhteyksissä puhutaan myös monimuotoisuusosaamisesta, tarkoittaa kykyä kohdata ja kohdella ihmisiä kunnioittavasti heidän taustastaan, identiteetistään tai asemastaan riippumatta. Siihen kuuluu erilaisten ihmisten tarpeiden tunnistaminen ja huomioon ottaminen sekä omien ennakkoluulojen tiedostaminen. Tavoitteena on edistää yhdenvertaisuutta ja vähentää eriarvoisuutta.

Moniperusteinen syrjintä

Moniperusteinen syrjintä tarkoittaa epäoikeudenmukaista kohtelua, joka perustuu useampaan kuin yhteen syrjintäperusteeseen, kuten sukupuoleen, etnisyyteen, vammaisuuteen tai ikään, ja jossa nämä tekijät voivat vaikuttaa erikseen tai yhdessä. Syrjintä voi muodostua useiden tekijöiden yhteisvaikutuksesta, ja sen eri muodot (moninkertainen, kumulatiivinen ja risteävä syrjintä) kuvaavat tapoja, joilla syrjintä ilmenee samanaikaisesti.

Moraalinen vaurio *(moral injury)*

Moraalinen vaurio tarkoittaa tilannetta, jossa ihminen ei pysty toimimaan omien arvojensa ja periaatteidensa mukaisesti tai joutuu todistamaan niiden loukkaamista, mikä voi aiheuttaa voimakasta psyykkistä kuormitusta. Se voi ilmetä esimerkiksi masennuksena, arvottomuuden tunteina tai vihamielisyytenä, ja sitä voidaan lievittää muun muassa terapian ja tuen avulla.

N

Normit

Normit ovat yhteiskunnallisia oletuksia ja odotuksia siitä, mitä pidetään hyväksyttävänä, normaalina tai toivottavana. Ne ohjaavat ajattelua, käyttäytymistä ja arvostuksia, sisältävät käsityksiä ihmisistä ja ryhmistä sekä voivat olla tiedostettuja tai tiedostamattomia. Normeilla on valtaa määritellä, millaisena ihmisen odotetaan olevan ja toimivan.

Normikriittisyys / normitietoisuus

Normikriittisyys ja normitietoisuus tarkoittavat lähestymistapoja, joissa yhteiskunnassa vallitsevia normeja tehdään näkyviksi ja tarkastellaan niiden vaikutuksia ihmisiin ja ryhmiin. Normitietoisuus painottaa normien tunnistamista ja ymmärtämistä. Normikriittisyys sisältää myös niiden kyseenalaistamisen ja eriarvoisuutta ylläpitävien normien purkamisen esimerkiksi koulutuksessa, työelämässä ja yhdenvertaisuustyössä.

O

Omien oikeuksien puolustaminen *(self-advocacy)*

Omien oikeuksien puolustaminen on aktivismin muoto, jonka ydinmuotoja ovat oman äänen vahvistaminen, omien tarpeiden tunnistaminen ja ilmaiseminen sekä tukitoimien vaatiminen itselle.

Onnellisuusmuuri

Onnellisuusmuuri tarkoittaa vähemmistöstressiin liittyvää ilmiötä, jossa vähemmistöön kuuluva henkilö korostaa omaa onnellisuuttaan osoittaakseen pärjäävänsä normien mukaisesti. Tämä voi vaikeuttaa avun tarpeen tunnistamista ja hakemista sekä peittää taustalla olevia kuormitustekijöitä.

Osallistaminen, sisällyttäminen, mukaan ottaminen *(inclusion)*

Osallistaminen tarkoittaa toimintaa, jolla ihmisiä kutsutaan ja tuetaan mukaan toimintaan, erityisesti sellaisia ryhmiä, jotka muuten jäisivät ulkopuolelle. Se sisältää tarpeiden kuuntelemista ja käytäntöjen kehittämistä osallistumisen mahdollistamiseksi, mutta tapahtuu usein olemassa olevien rakenteiden puitteissa.

Osallisuus

Osallisuus tarkoittaa tunnetta kuulumisesta itselle merkitykselliseen yhteisöön sekä mahdollisuutta vaikuttaa omaan elämäänsä, yhteisiin asioihin ja palveluihin. Se rakentuu kuulluksi tulemisesta, merkityksellisistä ihmissuhteista, osallistumisen mahdollisuuksista ja riittävistä voimavaroista. Osallisuus vahvistaa hyvinvointia, yhteisöllisyyttä ja yhdenvertaisuutta sekä tukee jokaisen mahdollisuuksia olla aktiivinen ja arvostettu yhteiskunnan jäsen. Laajemmassa, planetaarisessa merkityksessä osallisuus kytkee ihmisen toiminnan myös globaaliin ja ympäristön kokonaisuuteen, ja museo- sekä kulttuurikentällä tätä kokemusta ja yhteisöllisyyttä voidaan tehokkaasti vahvistaa sekä ylläpitää saavutettavan taiteen, kulttuurisen aktiivisuuden ja luovan toiminnan avulla.

P

Palkkakartoitus

Palkkakartoitus on lakisääteinen työpaikkakohtainen selvitys naisten ja miesten palkoista osana tasa-arvosuunnitelmaa. Sen avulla arvioidaan, esiintyykö samaa tai samanarvoista työtä tekevien välillä perusteettomia palkkaeroja, ja laaditaan tarvittavat toimenpiteet tasa-arvoisen palkkauksen edistämiseksi.

Palkkasyrjintä

Sukupuoleen perustuva syrjintä palkkauksessa on kielletty tasa-arvolaissa. Säädös koskee pääsääntöisesti palkkaeroja saman työnantajan palveluksessa olevien työntekijöiden välillä. Työpaikan tasa-arvosuunnitelman osana oleva palkkakartoitus on yksi väline havaita mahdollista palkkasyrjintää.

Pluralismi *(pluralism)*

Pluralismi tarkoittaa arvojärjestelmää ja yhteiskunnallista periaatetta, joka tunnistaa ja ylläpitää moninaisuutta sekä mahdollistaa erilaisten arvojen, kulttuurien ja näkemysten rinnakkaiselon yhteisten perusarvojen puitteissa. Se korostaa osallistumismahdollisuuksia ja vallan hajautumista eri ryhmien kesken.

Pois/ulos sulkeminen *(exclusion)*

Pois/ulossulkeminen on yksilön tai ryhmän sulkeminen ulos jostakin, esimerkiksi yhteiskunnasta ja sen toiminnasta. Ulos sulkeminen viittaa samankaltaiseen toimintaan kuin syrjintä, mutta sisältää vielä selvemmin ajatuksen yksilön tai ryhmän sulkemisesta kokonaan jonkin toiminnan tai esimerkiksi palvelun ulkopuolelle.

Positiivinen erityiskohtelu *(positive discrimination/action)*

Positiivinen erityiskohtelu on oikeasuhtaista ja väliaikaista erilaista kohtelua, jolla pyritään edistämään tosiasiallista yhdenvertaisuutta ja parantamaan heikommassa asemassa olevien mahdollisuuksia. Sitä käytetään, kun pelkkä samanlainen kohtelu ei riitä yhdenvertaisuuden toteutumiseen. Sen tulee olla tavoitteellista ja tilanteeseen mitoitettua.

Projisointi *(projecting)*

Projisointi tarkoittaa omien ei-toivottujen tunteiden, piirteiden tai pelkojen heijastamista toisiin ihmisiin tai ryhmiin. Se on yleinen ajattelutapa, joka voi vahvistaa stereotypioita ja syrjiviä käsityksiä, kun kielteiset ominaisuudet liitetään yksipuolisesti muihin.

Psykososiaalinen kuormitus

Psykososiaalinen kuormitus on työ- tai toimintaympäristön psyykkisiin, sosiaalisiin ja organisatorisiin tekijöihin liittyvä kuormitus, joka syntyy ympäristön vaatimusten ja yksilön voimavarojen vuorovaikutuksessa. Se voi ilmetä esimerkiksi stressinä, uupumuksena tai kognitiivisena rasituksena. Siihen vaikuttavat yksilölliset ja työn sisältöön, järjestelyihin ja työyhteisön toimivuuteen liittyvät tekijät. Vammaisten henkilöiden kohdalla kuormitus voi korostua erityisesti esteellisen ympäristön, puutteellisen tuen ja eriarvoisen kohtelun vuoksi.

R

Rakenteellinen rasismi

Rakenteellinen rasismi tarkoittaa yhteiskunnan rakenteisiin, normeihin ja käytäntöihin juurtunutta rasismia, joka suosii joitakin ryhmiä ja asettaa toisia eriarvoiseen asemaan. Se voi näkyä esimerkiksi työelämässä, koulutuksessa, asumisessa ja palveluissa toimintatapoina, jotka syrjivät suoraan tai välillisesti tiettyjä ihmisryhmiä.

Rakenteellinen syrjintä

Rakenteellinen syrjintä tarkoittaa syrjintää, joka on rakentunut yhteiskunnan rakenteisiin, käytäntöihin ja normeihin sisään ja heikentää tiettyjen ryhmien mahdollisuuksia eri elämänalueilla. Se voi olla tahallista tai tiedostamatonta ja ilmetä esimerkiksi työelämässä, koulutuksessa tai palveluissa eriarvoisina käytäntöinä ja esteellisyytenä.

Rasismi *(racism)*

Rasismi on ajattelu- ja uskomusjärjestelmä, jossa ihmisiä ja ihmisryhmiä asetetaan eriarvoiseen asemaan esimerkiksi etnisen taustan, ihonvärin, kielen, kulttuurin, uskonnon tai kansalaisuuden perusteella. Siihen liittyy usein ajatus joidenkin ryhmien paremmuudesta, ja se ilmenee sekä ihmisten välisenä syrjintänä että yhteiskunnan rakenteissa eriarvoisuutta ylläpitävinä käytäntöinä.

Rohkeampi tila *(brave space)*

Rohkeampi tila tarkoittaa vuorovaikutusympäristöä, jossa osallistujia kannustetaan käymään avoimia ja myös haastavia keskusteluja kunnioittavasti ja vastuullisesti. Se korostaa, ettei täydellistä turvallisuutta tai mukavuutta voida taata. Sen mukaan oppiminen ja yhdenvertaisuus edellyttävät valmiutta kohdata erimielisyys, epämukavuus ja omien käsitysten haastaminen samalla, kun toimitaan yhteisten periaatteiden mukaisesti, kuten toisia kunnioittaen, vastuuta kantaen ja eri näkökulmat sallien.

Romanivastaisuus
Romanivastaisuus tarkoittaa romaneihin kohdistuvaa syrjivää ja rasistista suhtautumista sekä toimintaa, joka pohjautuu ennakkoluuloisiin ja stereotyyppisiin käsityksiin romaneista. Romanivastaisuus johtaa romanien ulossulkemiseen yhteiskunnasta ja epäinhimillistämiseen, mikä vaikeuttaa muun muassa romanien työllisyyttä ja asunnonhakua.

S

Saavutettavuus *(access, accessibility)*
Saavutettavuus tarkoittaa ympäristöjen, palvelujen, viestinnän ja toiminnan helppoa käytettävyyttä kaikille ihmisille heidän ominaisuuksistaan, taustastaan tai elämäntilanteestaan riippumatta. Sen tavoitteena on edistää yhdenvertaisuutta, osallisuutta ja mahdollisuuksia osallistua yhteiskuntaan sekä taide- ja kulttuurielämään kokijoina, tekijöinä ja ammattilaisina.

Kulttuurin saavutettavuutta vahvistetaan poistamalla osallistumisen esteitä, huomioimalla ihmisten moninaisuus toiminnan suunnittelussa, rekrytoinnissa ja palveluiden toteutuksessa sekä tukemalla osallisuuden kokemusta. Pelkkä palvelujen saatavuus ei kuitenkaan riitä, vaan niiden tulee olla aidosti saavutettavia erilaisille ihmisille.

Saavutettavuuden keskeisiä osa-alueita ovat:

- **Asenteellinen saavutettavuus:** syrjimätön, kunnioittava ja turvallinen ilmapiiri.
- **Digitaalinen saavutettavuus:** verkkopalvelujen toimivuus ja ymmärrettävyys kaikille käyttäjille.
- **Fyysinen saavutettavuus:** esteetön ja turvallinen rakennettu ympäristö.
- **Saavutettavuus eri aistein:** tiedon ja elämysten välittyminen useiden aistikanavien kautta.
- **Aistiystävällisyys:** kuormitusta vähentävä ympäristö.
- **Sosiaalinen ja psyykkinen saavutettavuus:** mahdollisuus osallistua, tulla kohdatuksi ja kokea olonsa turvalliseksi.
- **Kulttuurinen saavutettavuus:** mahdollisuus samaistua ja osallistua taustasta riippumatta.
- **Tiedon, viestinnän ja ymmärtämisen saavutettavuus:** selkeä, helposti saatavilla oleva ja ymmärrettävä tieto.
- **Päätöksenteon ja vuorovaikutuksen saavutettavuus:** mahdollisuus vaikuttaa, osallistua keskusteluun ja yhteistyöhön.
- **Taloudellinen saavutettavuus:** osallistuminen ei esty kustannusten vuoksi.
- **Alueellinen saavutettavuus:** palvelut ovat saavutettavissa sijainnista riippumatta.

Taide- ja kulttuurialalla saavutettavuutta tarkastellaan erityisesti suunnittelun ja budjetoinnin, viestinnän, hinnoittelun, esteettömyyden, moniaistisuuden, ymmärtämisen tukemisen sekä alueellisen saatavuuden näkökulmista. Saavutettavuuden edistäminen perustuu yhdenvertaisuuteen, ihmisoikeuksiin ja kaikkien oikeuteen osallistua kulttuurielämään.

Saavutettavuusläheisyys *(access Intimacy)*

Saavutettavuusläheisyys tarkoittaa kokemusta siitä, että toinen ihminen tai yhteisö ymmärtää ja ennakoi yksilön saavutettavuustarpeita, mikä voi tuntua esimerkiksi helppoutena, turvallisuutena ja rentoutumisena. Kokemus voi syntyä yksittäisessä tilanteessa tai rakentua vähitellen vuorovaikutuksen ja luottamuksen myötä.

Saavutettavuusraideri *(disability) access rider)*

Saavutettavuusraideri on dokumentti, jossa henkilö kuvaa omat saavutettavuustarpeensa, toiveensa ja rajansa esimerkiksi työskentelyä varten. Sen avulla voi varmistaa yhdenvertaisen osallistumisen. Raideri on erityisesti vammaisten, kroonisesti sairaiden ja toimintarajoitteisten käytössä, mutta sitä voivat hyödyntää myös muut. Sen sisältö ja laajuus vaihtelevat tilanteen mukaan.

Samapalkkaisuus

Samapalkkaisuuden periaate tarkoittaa sitä, että kaikille maksetaan sama palkka samasta ja samanarvoisesta työstä eikä palkkaus ole sukupuolen tai siihen liittyvän syyn takia syrjivä. Samapalkkaisuusperiaate on osa kansallista ja kansainvälistä perus- ja ihmisoikeuksien järjestelmää.

Selviytymisreaktio, taistele-pakene-jähmety-miellytä –reaktio, sympaattisen hermoston aktivaatiotila *(survival response, fight-or-flight response, fight-flight-freeze-fawn response)*

Selviytymisreaktio on automaattinen stressireaktio, jossa hermosto yli- tai alivireytyy koetussa uhkaavassa tilanteessa ja suuntaa voimavarat nopeaan selviytymiseen. Se voi ilmetä aktiivisina reaktioina, taistelu, pako, tai passiivisina reaktioina, jähmettyminen, miellyttäminen. Se on luonnollinen, tahdosta riippumaton osa ihmisen stressijärjestelmää.

Selvitys tasa-arvotilanteesta

Selvitys tasa-arvotilanteesta toimii lakisääteisten tasa-arvosuunnitelmien perustana. Tasa-arvolaissa ja tasa-arvovaltuutetun ohjeissa annetaan tarkempia ohjeita selvityksen laatimisesta ja sisällöistä.

Sijaistraumatisoituminen

Sijaistraumatisoituminen on toisen ihmisen traumaattisten kokemusten kuulemisesta ja niihin eläytymisestä aiheutuvaa psyykkistä kuormitusta. Se voi ilmetä esimerkiksi ahdistuksena, uupumuksena tai kielteisinä muutoksina maailmankuvassa. Riski kasvaa toistuvassa altistuksessa. Sitä voi ehkäistä omien rajojen, palautumisen ja tuen huolehtimisella.

Sisäistetty ableismi *(internalised ableism)*

Sisäistetty ableismi on yksilön omaksumat yhteiskunnan ja kulttuurin ableistiset käsitykset, arvot ja asenteet. Vammaisella, sairaalla tai toimintakyvyltään rajoittuneella ihmisellä sisäistetty ableismi haastaa mielenterveyttä muun muassa vaikeuttamalla itsetunnistamista ja ajamalla ihmistä maskaamaan piirteitään.

Sisäistetty itsesyrjintä

Sisäistetty itsesyrjintä tarkoittaa tilannetta, jossa vähemmistöön kuuluva henkilö omaksuu itseensä kohdistuvia kielteisiä asenteita ja stigmoja, mikä voi ilmetä esimerkiksi häpeänä, itse-epäilynä tai kokemuksena omasta alemmuudesta. Se liittyy usein pitkäkestoiseen vähemmistöstressiin, mutta on tunnistettavissa ja muutettavissa.

Sosioekonominen asema

Sosioekonominen asema tarkoittaa ihmisen taloudellista ja yhteiskunnallista asemaa, joka muodostuu esimerkiksi tuloista, varallisuudesta, koulutuksesta, ammatista ja työmarkkina-asemasta. Se vaikuttaa muun muassa elintapoihin, terveyteen ja mahdollisuuksiin osallistua yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen toimintaan.

Stereotypia *(stereotype)*

Stereotypia tarkoittaa yksipuolista ja pelkistettyä käsitystä ihmisryhmästä, joka sivuuttaa yksilöiden moninaisuuden. Stereotypiat voivat ohjata ajattelua ja johtaa siihen, että ihmisiä kohdellaan ryhmään liitettyjen oletusten perusteella, mikä voi ylläpitää syrjintää ja eriarvoisuutta.

Suvaitsevaisuus *(tolerance)*

Suvaitsevaisuus tarkoittaa erilaisuuden hyväksymistä tai sallimista sekä pyrkimystä rauhanomaiseen rinnakkaiseloon. Sitä on kuitenkin myös kritisoitu, koska se voi viitata pelkkään sietämiseen eikä välttämättä edellytä aitoa yhdenvertaisuutta tai arvostusta kaikkia kohtaan.

Syrjintä *(discrimination)*

Syrjintä tarkoittaa henkilön asettamista perusteettomasti epäedullisempaan asemaan hänen ominaisuuksiensa, kuten iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vammaisuuden, sukupuolen tai seksuaalisen suuntautumisen perusteella. Se on laissa kiellettyä ja voi ilmetä yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa, palveluissa tai rakenteissa. Syrjintä voi aiheuttaa esimerkiksi etuuksien menettämistä, taloudellista haittaa tai valinnanmahdollisuuksien kaventumista. Esimerkiksi omankielisten palvelujen ulkopuolelle jättäminen voi olla välitöntä syrjintää. Syrjintä voi syntyä myös, kun kaikkia kohdellaan samalla tavalla, vaikka osa ihmisistä tarvitsisi tilanteessa erityistä tukea tai joustoja yhdenvertaisen kohtelun toteutumiseksi. Esimerkiksi asiakkaan jättäminen ilman tarvitsemaansa neuvontaa viranomaislomakkeen täyttämisessä voi olla välillistä syrjintää. Syrjinnän muotoja ovat:

- **Välitön (suora) syrjintä:** Henkilöä kohdellaan ilman hyväksyttävää syytä huonommin kuin muita vastaavassa tilanteessa jonkin henkilökohtaisen ominaisuutensa vuoksi.
- **Välillinen (epäsuora) syrjintä:** Näennäisesti yhdenvertainen sääntö tai käytäntö asettaa jonkun muita huonompaan asemaan.
- **Oletukseen perustuva syrjintä:** ihmistä kohdellaan huonommin häntä koskevan oletuksen perusteella.
- **Häirintä:** käyttäytyminen, joka loukkaa henkilön tai ihmisryhmän ihmisarvoa.
- **Kohtuullisten mukautusten epääminen:** erityisesti vammaisen henkilön tarvitsemien kohtuullisten mukautusten tekemättä jättäminen.
- **Ohje tai käsky syrjiä:** syrjivän ohjeen tai käskyn antaminen tai noudattaminen.
- **Rakenteellinen (institutionaalinen) syrjintä:** syrjivät käytännöt tai rakenteet yhteiskunnassa tai organisaatioissa, jotka asettavat tiettyjä ryhmiä huonompaan asemaan.

Syrjintää voi olla myös avointa, piiloista tai rakenteellista. Sen seurauksena syntyy eriarvoisuutta yksilöiden ja ryhmien välillä.

Syrjintäperusteet

Syrjintäperusteet tarkoittavat henkilöön liittyviä ominaisuuksia, joiden perusteella eriarvoinen kohtelu on laissa kielletty. Näitä ovat esimerkiksi ikä, alkuperä, kieli, uskonto, vammaisuus, sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen. Syrjintä voi kohdistua yhteen tai useampaan perusteeseen samanaikaisesti, ollen moniperusteinen ja risteävä syrjintä. Tämä voi lisätä syrjinnän vaikutuksia.

Syrjäyttäminen, syrjäytyminen, marginalisoitu, marginalisoiminen *(to marginalise, marginalisation)*

Syrjäyttäminen, syrjäytyminen on henkilön tai ryhmän yhteiskunnallisten ja sosiaalisten mahdollisuuksien kaventaminen normien, asenteiden, ennakkoluulojen ja yhteiskunnallisten rakenteiden kautta.

T

Tasa-arvo *(equality)*

Tasa-arvo tarkoittaa kaikkien ihmisten yhtäläistä arvoa ja oikeutta tulla kohdelluksi ilman sukupuoleen perustuvaa syrjintää. Se kattaa sekä muodollisen tasa-arvon eli yhdenvertaiset oikeudet että tosiasiallisen tasa-arvon eli todelliset mahdollisuudet ja lopputulokset, joiden saavuttaminen voi edellyttää erilaisten tarpeiden huomioimista ja heikommassa asemassa olevien tukemista.

Tasa-arvoanalyysi

Tasa-arvoanalyysi tarkoittaa asiantuntijatiedon tuottamista tai kokoamista tietyn aihealueen tasa-arvotilanteesta. Erillisiä tasa-arvoanalyyseja ja -selvityksiä tarvitaan silloin, kun aiheesta ei ole valmiiksi saatavilla riittävästi sukupuolen mukaan eriteltyä tietoa. Tasa-arvoanalyysi voi perustua sekä sukupuolen mukaan eriteltyihin tilastoihin että laadulliseen analyysiin esimerkiksi siitä, millaisina sukupuoli ja sukupuolittuneet käytännöt näyttäytyvät tietyssä kontekstissa.

Tasa-arvolaki, Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986

Tasa-arvolaki eli Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986 kieltää sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän sekä velvoittaa edistämään sukupuolten tasa-arvoa. Se huomioi sukupuolen moninaisuuden ja edellyttää viranomaisilta, työnantajilta ja koulutuksen järjestäjiltä toimia syrjinnän ehkäisemiseksi ja yhdenvertaisen kohtelun turvaamiseksi. Lain noudattamista valvovat tasa-arvovaltuutettu sekä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolautakunta.

Tasa-arvo-ohjelma

Tasa-arvo-ohjelmalla viitataan hallituksen toimenpideohjelmaan sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi. Ensimmäinen hallituksen tasa-arvo-ohjelma laadittiin Suomessa vuonna 1980 ja yhtäjaksoisesti niitä on tehty vuodesta 1997 lähtien.

Tasa-arvopolitiikka

Tasa-arvopolitiikka tarkoittaa niiden poliittisesti valittujen toimenpiteiden kokonaisuutta, joita käytetään toteuttamaan tai tavoittelemaan sukupuolten tasa-arvoa. Tasa-arvopolitiikan painopisteet perustuvat tasa-arvolakiin, hallitusohjelmaan sekä kansainvälisiin ja EU-sopimuksiin ja -lainsäädäntöön. Suomessa hallituksen tasa-arvopolitiikan koordinoinnista vastaa sosiaali- ja terveysministeriöön sijoitettu tasa-arvoyksikkö.

Tasa-arvoselonteko

Tasa-arvoselonteolla viitataan valtioneuvoston eduskunnalle antamaan selontekoon sukupuolten tasa-arvosta. Ensimmäinen tasa-arvoselonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta laadittiin vuonna 2010 ja sen tavoitteet ulottuivat vuoteen 2020. Valtioneuvosto hyväksyi toisen tasa-arvoselonteon kesäkuussa 2022. Nykyinen selonteko tarjoaa valtioneuvoston sukupuolten tasa-arvopolitiikalle kehyksen asettamalla Suomelle pitkän ajan kansalliset ja kansainväliset tasa-arvotavoitteet.

Tasa-arvosuunnitelma

Tasa-arvosuunnitelma on organisaation työkalu sukupuolten tasa-arvon edistämiseen ja syrjinnän ennaltaehkäisyyn. Se on lakisääteinen erityisesti työpaikoilla, joilla on vähintään 30 työntekijää, ja sen tulee sisältää selvitys tasa-arvotilanteesta, palkkakartoitus sekä konkreettiset toimenpiteet tasa-arvon toteuttamiseksi.

Tasa-arvovaltuutettu

Tasa-arvovaltuutettu on itsenäinen ja riippumaton viranomainen, joka valvoo tasa-arvolain noudattamista sekä sukupuolten tasa-arvon ja syrjimättömyyden toteutumista. Se antaa ohjeita ja neuvoja tasa-arvoon liittyvissä kysymyksissä ja seuraa myös sukupuolivähemmistöjen syrjintäsuojan toteutumista. Yhdenvertaisuuslain toteutumista valvoo yhdenvertaisuusvaltuutettu.

Tiedostamattomat ennakko-oletukset *(unconscious bias)*

Tiedostamattomat ennakko-oletukset ovat oletuksia, joiden avulla nopeasti lokeroimme ihmisiä. Ne ovat aivojemme kehittämä oikotie, joka johtaa stereotypioihin ja ennakkoluuloihin, mikä voi johtaa syrjintään. Ennakko-oletuksiin vaikuttavat sosiaaliset, kulttuuriset ja uskonnolliset normit. Niiden takia tuomitsemme ja teemme päätelmiä toisista, ennen kuin tiedämme oikeasti mitään.

Toiseus *(otherness)*

Toiseus tarkoittaa tapaa erottaa yksilö tai ryhmä “meistä” ja määritellä heidät erilaisiksi tai poikkeaviksi. Se perustuu vastakkainasetteluun, jossa oma ryhmä nähdään normina, ja voi liittyä esimerkiksi etnisyyteen, sukupuoleen tai vammaisuuteen. Tietoisena se voi johtaa syrjintään.

Toiseuttaminen

Toiseuttaminen tarkoittaa prosessia, jossa yksilö tai ryhmä määritellään normista poikkeavaksi ja ulkopuoliseksi korostamalla eroja ja luomalla vastakkainasettelu “meidän” ja “toisten” välille. Se ylläpitää eriarvoisuutta ja voi johtaa poissulkemiseen ja syrjiviin ajattelu- ja toimintatapoihin.

Tokenismi *(tokenism)*

Tokenismi on näennäistä osallistamista ilman aitoa yhdenvertaisuutta. Tokenismilla viitataan käytäntöihin, joilla tehdään vain pintapuolisesti tai symbolisesti ponnisteluja moninaisuuden ja inkluusioon eteen. Tokenismissa toisenlaista ihmistä kohdellaan keinona tavoitella hyötyä itselle. Tämä estää vähemmistöön kuuluvan henkilön aitoa mahdollisuutta tulla nähdyksi, kuulluksi ja arvostetuksi omana itsenään.

Turvallisempi tila *(safe space)*

Turvallisempi tila tarkoittaa ympäristöä, jossa jokaisella on oikeus olla oma itsensä ja tulla kohdatuksi kunnioittavasti ilman syrjintää tai häirintää. Siihen liittyvät yhteiset periaatteet, jotka tukevat kunnioittavaa vuorovaikutusta, ristiriitojen käsittelyä ja kaikkien osallistumista mahdollisimman turvallisesti.

V

Vaihtoehtoinen eli luova saavutettavuus

Vaihtoehtoinen eli luova saavutettavuus tarkoittaa saavutettavuuden lähestymistapaa, joka korostaa moninaisuutta, käyttäjien erilaisia tarpeita ja saavutettavuuden jatkuvaa kehittämistä. Se yhdistää tekniset, kulttuuriset ja eettiset näkökulmat sekä painottaa vuorovaikutusta, moniaistisuutta ja käyttäjien osallistamista. Saavutettavuus on prosessi, jossa ratkaisut syntyvät eri käyttäjäryhmien kanssa ja voivat olla osa sisältöä tai ilmaisua, erityisesti taiteen ja kulttuurin kontekstissa.

Valtadynamiikka *(power dynamics)*

Valtadynamiikka kuvaa, miten valta jakautuu ihmisten välillä ja miten sitä käytetään vuorovaikutuksessa. Se voi olla näkyvää tai piilotettua ja ilmetä rajoittavana vallankäyttönä, kuten sääntöjen asettamisena, sekä mahdollistavana toimintana, kuten tilan antamisena toisille. Siihen liittyy vastuuta. Valtadynamiikan tiedostaminen on tärkeää eriarvoisuuden ja vahinkojen ehkäisemiseksi.

Valtaistuminen

Valtaistuminen on prosessi, jossa vähemmistö tai marginaaliin työnnetty ihmisryhmä saa äänensä kuuluviin ja todellista valtaa päättää omista asioistaan. Se mahdollistaa yhdenvertaisemman kohtelun, täysipainoisen osallisuuden yhteiskunnassa ja aidot mahdollisuudet vaikuttaa itseä koskeviin päätöksiin. Valtaistuminen edellyttää myös enemmistöön kuuluvien aktiivista toimintaa vähemmistöjen oikeuksien edistämiseksi.

Valtaväestö *(majority)*

Valtaväestö tarkoittaa enemmistöryhmää, jota pidetään tietyssä yhteiskunnassa normina ja johon muita ryhmiä usein verrataan. Sillä on valtaa määritellä arvoja, normeja ja toimintatapoja, mutta sen asema ei ole pysyvä, vaan muuttuu yhteiskunnan kehittyessä ja moninaistuessa.

Vihapuhe

Vihapuhe tarkoittaa viestintää, joka levittää tai oikeuttaa vihaa, syrjintää tai väkivaltaa yksilöä tai ryhmää kohtaan. Se voi ilmetä esimerkiksi puheena, teksteinä, kuvina tai symboleina ja perustuu usein suvaitsemattomuuteen, leimaten kohteensa alempiarvoiseksi ja heikentäen yhdenvertaisuutta.

Viharikos

Viharikos tarkoittaa rikosta, jonka motiivina on ennakkoluulo tai vihamielisyys uhrin todellista tai oletettua ominaisuutta, kuten etnistä taustaa, uskontoa, sukupuolta, seksuaalista suuntautumista tai vammaisuutta kohtaan. Viharikos voi olla mikä tahansa rangaistava teko, ja sen määrittelyssä ratkaisevaa on teon syrjivä motiivi.

Voimaistaminen *(empowerment)*
Voimaistaminen tarkoittaa yksilön tai ryhmän itseluottamuksen, tietoisuuden ja toimijuuden vahvistumista siten, että he tunnistavat omat voimavaransa ja pystyvät vaikuttamaan omaan elämäänsä ja ympäristöönsä. Sitä käytetään erityisesti marginalisoitujen ryhmien aseman vahvistamiseen ja kokemuksen lisäämiseen arvostuksesta, osallisuudesta ja kuulluksi tulemisesta.

Väestöryhmä
Väestöryhmä tarkoittaa ihmisjoukkoa, jota yhdistää jokin yhteinen ominaisuus tai ominaisuuksien yhdistelmä, kuten ikä, sukupuoli, kieli, etninen tausta tai sosioekonominen asema. Käsitettä käytetään erityisesti tutkimuksessa, tilastoinnissa ja palvelujen kehittämisessä yhdenvertaisuuden tarkasteluun.

Väestösuhde
Väestösuhteet tarkoittavat eri ryhmien, kuten kielellisten, uskonnollisten ja kulttuuristen ryhmien, välisiä suhteita, jotka vaikuttavat ihmisten mahdollisuuksiin toimia yhteiskunnassa. Ne voivat ilmetä esimerkiksi asenteina, vuorovaikutuksena, turvallisuuden kokemuksina ja osallisuutena.

Vähemmistö *(minority)*
Vähemmistö tarkoittaa ihmisryhmää, joka on väestössä lukumääräisesti pienempi tai yhteiskunnallisesti heikommassa asemassa kuin valtaväestö ja jota yhdistää jokin yhteinen ominaisuus, kuten kulttuuri, kieli tai identiteetti. Vähemmistöt ovat muuttuvia ja kontekstisidonnaisia ryhmiä, ja niiden asema määräytyy suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan.

Vähemmistöstressi *(minority stress)*
Vähemmistöstressi tarkoittaa vähemmistöihin kuuluvien ihmisten kokemaa kasautuvaa psyykkistä ja fyysistä kuormitusta, joka syntyy syrjinnästä, ennakkoluuloista, toiseuden kokemuksista ja jatkuvasta epävarmuudesta muiden suhtautumisesta. Se voi näkyä esimerkiksi valppaustilana, stressinä ja terveyshaittoina, ja sitä voivat lievittää sosiaalinen tuki ja turvalliset ympäristöt.

Y

Yhdenvertaisuus *(equity)*

Yhdenvertaisuus tarkoittaa sitä, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia ja heillä on yhdenvertaiset oikeudet, mahdollisuudet ja kohtelu riippumatta esimerkiksi sukupuolesta, iästä, alkuperästä, kielestä, uskonnosta, vammasta, terveydentilasta tai seksuaalisesta suuntautumisesta. Yhdenvertaisuus merkitsee sekä syrjinnän ehkäisemistä että aktiivisia toimia eriarvoisuuden vähentämiseksi. Tämä edellyttää eriarvoisuutta ylläpitävien rakenteiden tunnistamista ja purkamista sekä sen varmistamista, etteivät henkilöön liittyvät tekijät rajoita mahdollisuuksia esimerkiksi koulutukseen, työhön, palveluihin tai osallistumiseen. Kulttuurin ja kulttuurihyvinvoinnin kentällä yhdenvertaisuutta voidaan edistää esimerkiksi parantamalla saavutettavuutta sekä huomioimalla kieli- ja kulttuurivähemmistöt. Yhdenvertaisuuden muotoja ovat:

- **Muodollinen yhdenvertaisuus:** kaikkia kohdellaan samalla tavalla ja heillä on samat oikeudet ja velvollisuudet
- **Tosiasiallinen yhdenvertaisuus:** huomioidaan ihmisten erilaiset tarpeet ja lähtökohdat sekä tarvittaessa käytetään tukitoimia, kuten kohtuullisia mukautuksia tai positiivista erityiskohtelua

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 on vuonna 2015 voimaan tullut laki, jonka tavoitteena on edistää yhdenvertaisuutta, ehkäistä syrjintää, turvata syrjintää kokeneiden oikeudet sekä vahvistaa heidän oikeusturvaansa. Laki kieltää syrjinnän henkilöön liittyvän syyn perusteella ja velvoittaa viranomaisia, koulutuksen järjestäjiä sekä työnantajia edistämään yhdenvertaisuutta suunnitelmallisesti.

Yhdenvertaisuussuunnitelma

Yhdenvertaisuussuunnitelma on lakisääteinen suunnitelma, jossa organisaatio kuvaa, miten se edistää yhdenvertaisuutta sekä ehkäisee ja käsittelee syrjintää omassa toiminnassaan. Sen tavoitteena on tehdä yhdenvertaisuuden edistämisestä jatkuvaa ja suunnitelmallista, ja se koskee työntekijöitä, työnhakijoita ja palvelujen käyttäjiä. *Toiminnallinen yhdenvertaisuussuunnitelma* tarkoittaa suunnitelmaa konkreettisista toimenpiteistä, joilla yhdenvertaisuutta edistetään käytännössä. Se voi koskea esimerkiksi asiakaskohtaamisia, palvelujen saavutettavuutta, henkilöstökäytäntöjä sekä toiminnan suunnittelua, toteutusta ja arviointia.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu

Yhdenvertaisuusvaltuutettu on itsenäinen ja riippumaton viranomainen, joka edistää yhdenvertaisuutta ja valvoo yhdenvertaisuuslain noudattamista. Se neuvoo ja avustaa syrjintää kokeneita sekä käsittelee syrjintää koskevia asioita.

Yhteiskunnan vastaanottavuus

Yhteiskunnan vastaanottavuus on yhdenvertaisuuden, osallisuuden ja hyvien väestösuhteiden toteutumista yhteiskunnassa. Yhteiskunnan vastaanottavuuden näkökulmasta kotoutuminen on monensuuntaista ja yksilöiden, yhteisöjen ja rakenteiden välistä. Koko yhteiskunta muuttuu, kun väestö monimuotoistuu.

Yhteiskunnan vastaanottavuuden edistäminen

Yhteiskunnan vastaanottavuuden edistäminen on toimintaa, jolla kehitetään yhteiskunnallisia rakenteita ja vuorovaikutusta yhteiskunnan vastaanottavuuden parantamiseksi. Yhteiskunnan vastaanottavuutta on mahdollista edistää esimerkiksi purkamalla syrjiviä rakenteita, kehittämällä palveluita ja vaikuttamalla asenteisiin.

Yhteenkuuluvuus, yhteisöllisyys *(relatedness, connection)*

Yhteenkuuluvuus, yhteisöllisyys on yksilön kokemus siitä, että hän kuuluu omaan yhteisöönsä, perheeseen tai muuhun itselle tärkeään ihmisryhmään, hänet hyväksytään omana itsenään ja hän kokee olevansa turvassa.

Lähteet

Aalto-yliopisto 2024. *Mitä on kaikille suunnittelu ja saavutettavuus?* https://www.aalto.fi/fi/tietotekniikan-laitos/mita-on-kaikille-suunnittelu-ja-saavutettavuus.

Arao, B. & Clemens, K. 2013. *From Safe Spaces to Brave Spaces: A New Way to Frame Dialogue Around Diversity and Social Justice.* PDF. https://static1.squarespace.com/static/5b6af3b236099ba883a28b1e/t/5dcc5b2ae2b90a3c5af08fc5/1573673770842/From+Safe+Spaces+to+Brave+Spaces_2013.pdf.

Britannica. *Disability art.* https://www.britannica.com/topic/disability-art, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Captitles 2024. *Guide to accessibility in the performing arts.* https://www.captitles.com/library/guide-to-accessibility-in-the-performing-arts, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Di Giovanni, E. 2025. *Disability, accessibility and inclusion in the arts: Changing paradigms and practices.* MDPI. https://www.mdpi.com/3042-8165/2/1/1, viitattu 27. toukokuuta 2026.

FasterCapital 2025. *Disability art and culture: Inclusive creativity – How disability art drives innovation.* https://fastercapital.com/content/Disability-Art-and-Culture-Inclusive-Creativity--How-Disability-Art-Drives-Innovation.html, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Finlex 1999. *Suomen perustuslaki 731/1999*. https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/1999/731, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Finlex 2014. *Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014*. https://finlex.fi/fi/lainsaadanto/2014/1325, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Hautamäki, L. & Ilomäki, T./ A-klinikkasäätiö. Tiimi 5/18. *Mitä on kokemusasiantuntijuus? Kuinka kokemusasiantuntijaksi tullaan?* PDF. https://tiedostot.a-klinikkasaatio.fi/tutkittua/Tiimi_518.pdf.

Helsingin kaupunki. *Käytännön opas turvallisemman tilan periaatteiden laatimiseen.* Päivitetty 8/2026. PDF. https://www.hel.fi/static/kanslia/Yhdenvertaisuus-ja-sukupuolten-tasa-arvo/Kaytannon_opas_turvallisemman_tilan_periaatteiden_laatimiseen.pdf.

Holopainen, W. 2021. *Brändi, älä sorru tokenismiin.* https://www.markkinointiuutiset.fi/artikkelit/brandi-ala-sorru-tokenismiin-nain-pyrkimys-yhdenvertaisuuteen-kannattaa-aloittaa, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Invalidiliitto. *Esteettömyys ja saavutettavuus.* https://www.invalidiliitto.fi/esteettomyys/tietoa-esteettomyydesta-ja-saavutettavuudesta/saavutettavuus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Invalidiliitto. *Saavutettavuus*. https://www.invalidiliitto.fi/esteettomyys/tietoa-esteettomyydesta-ja-saavutettavuudesta/saavutettavuus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Jäppinen, T. 2014. *Positiivinen erityiskohtelu – lupa tukea.* https://vates.fi/e-magazine/postiviinen-erityiskohtelu-lupa-tukea/.

KEHA-keskus/ Kotoutuminen.fi. 2021. *Keskeiset kotoutumiseen liittyvät käsitteet.* https://kotoutuminen.fi/keskeiset-kasitteet, viitattu 12. lokakuuta 2026.

Ketola, A. ym. 2026. *Kuvailutulkkauksen käsikirja.* PDF. https://sites.tuni.fi/app/uploads/sites/1113/2026/06/kuvailutulkkauksen-kasikirja.pdf.

Kokemustoimintaverkosto. *Kokemustoiminta*. https://kokemustoimintaverkosto.fi/kokemustoiminta/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kulttuuria kaikille -palvelu. *Mitä on moninaisuus?*. https://www.kulttuuriakaikille.fi/moninaisuus_mita_on_moninaisuus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Kulttuuria kaikille -palvelu. *Saavutettavuus ja sosiaalinen saavutettavuus*. https://www.kulttuuriakaikille.fi/saavutettavuus, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Kuntaliitto. *Kuntien saavutettavuusopas*. https://www.kuntaliitto.fi/julkaisut/saavutettavuusopas, viitattu 20. toukokuuta 2026.

LA County Department of Arts and Culture 2020. *Accessibility and the arts: Reconsidering the role of the artist.* https://www.lacountyarts.org/, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Mielenterveystalo.fi. *Vähemmistöstressi*. https://www.mielenterveystalo.fi/fi/omahoito/uskonnollisesta-yhteisosta-irtautumisen-omahoito-ohjelma/mita-vahemmistostressi, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Nonsuch Foundation 2025. *Accessible art practices.* https://www.nonsuchfoundation.com/accessible-art-practices, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Oikeusministeriö. *Yhdenvertaisuus – mitä se tarkoittaa?* https://oikeusministerio.fi/yhdenvertaisuus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Oulun kaupunki. *Turvallisemman tilan periaatteet.* https://www.ouka.fi/kulttuuripalvelujen-moninaisuuden-edistamisen-opas, viitattu 20. toukokuuta 2026.

ProNeuron. *Miten toimintaterapia tukee hienomotoristen taitojen kehitystä.* https://proneuron.fi/blogi/miten-toimintaterapia-tukee-hienomotoristen-taitojen-kehitysta/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Rosenlöf, A-M. & Tähti, T. (toim.)/ Turun ammattikorkeakoulu 2026. *Kulttuurihyvinvoinnin ABC – ableismista yleisötyöhön.* PDF. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 168. Taikusydän-yhteyspiste. https://www.theseus.fi/server/api/core/bitstreams/50e54fca-4c00-4193-a71e-f9f90ef1b6e8/content.

Saavutettavasti.fi. https://www.saavutettavasti.fi/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Sosiaali- ja terveysministeriö. *Turvallisemman tilan periaatteet.* https://stm.fi/turvallisemman-tilan-periaatteet, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Suomen Kotiseutuliitto. *Integraatio vai inkluusio?*. https://kotiseutuliitto.fi/tietopankki/kulttuurisesti-moninainen-kotiseututyo/moninainen-vapaaehtoistoiminta/inkluusio/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). *Stigma ja syrjintä.* https://thl.fi/aiheet/mielenterveys/mielenterveyden-edistaminen/stigma-ja-syrjinta, sivu poistunut käytöstä verkkosivu-uudistuksen jälkeen toukokuun lopussa 2026.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). *Yhdenvertaisuuden käsitteet.* https://thl.fi/aiheet/yhdenvertaisuus, sivu poistunut käytöstä verkkosivu-uudistuksen jälkeen toukokuussa 2026.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). *Yhdenvertaisuus ja syrjintä.* https://thl.fi/julkaisut/kasikirjat/vammaispalvelujen-kasikirja/vammaisuus-yhteiskunnassa/yhdenvertaisuus-ja-syrjinta, sivu poistunut käytöstä verkkosivu-uudistuksen jälkeen toukokuussa 2026.

TiksiTiksi. *Luova saavutettavuus.* https://tiksitiksi.fi/fi/luova_saavutettavuus/, viitattu 27. toukokuuta 2026.

Tukiliitto. *Positiivinen erityiskohtelu ja kohtuulliset mukautukset.* https://www.tukiliitto.fi/tuki-ja-neuvot/yhdenvertaisuus-ja-syrjintaan-puuttuminen/positiivinen-erityiskohtelu-ja-kohtuulliset-mukautukset/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Työ- ja elinkeinoministeriö. *Yhdenvertaisuus työelämässä.* https://tem.fi/yhdenvertaisuus-tyoelamassa, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Työsuojelu.fi. *Yhdenvertaisuus ja syrjintä.* https://tyosuojelu.fi/tyosuhde/yhdenvertaisuus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Työsuojelu.fi. *Yhdenvertaisuuden edistäminen.* https://tyosuojelu.fi/tyosuhde/yhdenvertaisuus/yhdenvertaisuuden-edistaminen, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Työsuojeluhallinto. *Psykososiaalinen kuormitus.* https://tyosuojelu.fi/tyoolot/psykososiaalinen-kuormitus, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Työturvallisuuskeskus. *Psykososiaalinen kuormitus.* https://ttk.fi/tyoturvallisuus/tyoympariston-turvallisuus/tyokuormituksen-hallinta/psykososiaalinen-kuormitus/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Vates-säätiö. *Työelämän esteettömyys.* https://vates.fi/tietopaketit/tyoelaman-esteettomyys/, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Väestöliiton Et ole yksin -palvelu, Finlands Svenska Idrott, Salibandyliitto ja Suomen Työväen Urheiluliitto TULEt ole yksin palvelu. 2024. *Häirintäyhdyshenkilön opas. Häirintäyhdyshenkilönä liikunta- ja urheilujärjestössä.* PDF. https://etoleyksin.fi/wp-content/uploads/2026/10/Hairintayhdyshenkiloopas_PAIVITETTY-2026.pdf.

Yhdenvertaisuus.fi. *Antirasistinen sanasto.* https://yhdenvertaisuus.fi/sanasto, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Yhdenvertaisuus.fi. *Mitä yhdenvertaisuus on?*. https://yhdenvertaisuus.fi/mita-yhdenvertaisuus-on, viitattu 20. toukokuuta 2026.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu. *Positiivinen erityiskohtelu.* https://yhdenvertaisuusvaltuutettu.fi/positiivinen-erityiskohtelu viitattu 20. toukokuuta 2026.

Muita sanastoja ja oppaita

Fem-R ry. 2025. *Sanasto*. feminismiin ja antirasismiin liittyviä sanoja ja käsitteitä. https://www.fem-r.fi/sanasto.

Työ- ja elinkeinoministeriö. 2025. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2025:11. *Kotoutumisen sanasto 2. laitos.* PDF. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/server/api/core/bitstreams/855883cc-b0ea-4d98-b737-acec62b9e1bd/content.

Väestöliiton Et ole yksin -palvelu, Finlands Svenska Idrott, Salibandyliitto sekä Suomen Työväen Urheiluliitto TULEt ole yksin palvelu. 2024. *Häirintäyhdyshenkilön opas. Häirintäyhdyshenkilönä liikunta- ja urheilutapahtumassa.* PDF. https://etoleyksin.fi/wp-content/uploads/2026/10/Hairintayhdyshenkiloopas_tapahtumat_PAIVITETTY-2026.pdf.

Kulttuuriakaikille-palvelu/Yhdenvertaisen kulttuurin puolesta ry/ :Linnapuomi A. ja Paqvalén, R. Kulttuuriakaikille-palvelun julkaisuja 1/2026. *Moninaisuus kukoistavan kulttuurin lähtökohtana - Näkökulmia kuntien yhdenvertaiseen kulttuuritoimintaan*. PDF. https://www.kulttuuriakaikille.fi/doc/tietopaketit_ja_oppaat/Moninaisuus_kukoistavan_kulttuurin_lahtokohtana.pdf.

Sanaston termit

Aistiystävällisyys ja neuromoninaisuus 12

A 12

ADHD *(Attention Deficit Hyperactive Disorder)* 12
ADHD-lamaantuminen *(ADHD paralysis)* 12
ADHD-vero *(ADHD tax)* 12
Aistieste, aistiesteellisyys *(sensory barrier, sensory inaccessibility)* 12
Aistialiherkkä, aistialiherkkyys *(sensory under-responsivity)* 12
Aistihakuisuus, Aistimushakuisuus *(sensory seeking, sensory craving)* 12
Aistiherkkyys *(sensory responsivity)* 13
Aistirauha *(sensory calm)* 13
Aistitiedon jäsentyminen, aistiymmärrys, sensorinen integraatio *(sensory integration)* 13
Aistitoiminnan poikkeavuudet 13
Aistiyliherkkyys *(sensory hypersensitivity, sensory over-responsivity)* 13
Aistiystävällisyys *(sensory accessibility)* 13
Aistiärsyke *(sensory stimulus)* 13
Allisti/allistinen henkilö, Ei-autistinen henkilö *(allistic)* 13
Ajatuksiin katoaminen *(zone out)* 13
Aleksitymia *(alexithymia)* 14
Alhaisen kuormittumisen menetelmä *(low arousal approach)* 14
Autismi *(autism)* 14
Autismikirjo *(autism spectrum)* 14
Autismiystävälliset ohjeet 14
Autistinen henkilö *(autistic)* 14
Autistinen inertia, autistinen jähmeys *(autistic inertia)* 14
Autististen henkilöiden johtama *(autistic-led)* 14
Autististen henkilöiden oikeuksien päivä *(Autistic Pride)* 15
Autistinen aksentti *(autistic accent)* 15
Autistinen kulttuuri *(autistic culture)* 15
Autistinen uupumus *(autistic burnout)* 15

D 15

Dopamiini *(dopamine)* 15
Dopamiinivajarit 15
Dopamiiniöverit 15
Dysforia 16

E 16

Empatiakuilu, myötätuntokuilu *(double empathy problem)* 16

Erityiskiinnostuksenkohde, erityismielenkiinnonkohde, ekko *(special interest, SI)* 16

H 16

Hajuaisti *(smell, sense of smell, olfactory system)* 16
Hyperempatia *(hyperempathy)* 16
Hyperfiksaatio *(hyperfixation)* 16
Hyperfokus *(hyperfocus)* 16

I 17

Infodumppaaminen *(infodumping)* 17
Inhibitio *(inhibition)* 17
Intensiivinen maailma 17
Itsetuki *(self-support)* 17
Itsetunnistaminen *(self-recognition)* 17
Itsesäätelyn epätasapainotila *(dysregulation, dysregulated)* 17

K 18

Kaikupuhe, ekolalia (*echolalia)* 18
Kaksoisempatiateoria myötätuntokuilu, empatiakuilu *(double empathy theory)* 18
Kehitysvammainen henkilö 18
Kehitysvammaisuus *(intellectual disability)* 18
Kehoaisti, interoseptio *(interoception)* 18
Kehollinen pakkotoiminto (*BFRB, Body Focused Repetitive Behavior)* 18
Kehontuplaus (*body doubling)* 18
Kiinnostusperusteinen hermosto 19
Kolonepsy, nenttisosiaalistettu, neurotyypillisesti sosiaalistunut neuroerityinen henkilö .. 19
Koprolalia *(coprolalia)* 19
Käsikirjoittaminen, skriptaaminen (*scripting)* 19

L 19

Laukaiseva tekijä (*trigger)* 19
Leima, leimaaminen, stigma *(stigma, stigmatisation)* 19
Luottoruoka, samaruoka, turvaruoka (*samefood, safefood)* 19
Lämpötila-aisti (*sense of temperature)* 20

M 20

Maailmatietoisuus 20
Makuaisti *(taste, sense of taste, gustatory system)* 20
Maskaaminen, mukautuminen, naamioituminen *(masking, camouflaging)* 20
Misofonia *(misophony)* 20
Monotropismi (*monotropism)* 20

N 21

Neurogender henkilö 21
Neurodivergentti, neuroepätyypillinen, neuroerityinen, neuropoikkeava henkilö *(neurodivergent)* 21
Neurodiversiteetin viitekehys *(Neurodiversity Paradigm)* 21
Neurodiversiteetti *(neurodiversity)* 21
Neuroenemmistö *(neuromajority)* 21
Neuroesteettömyys 21
Neuroinkluusio *(neuroinclusion, neuroinclusivity)* 21
Neurokirjo 22
Neurokvääri *(neuroqueer)* 22
Neuromoninaisuus *(neurodiverse)* 22
Neuromoninaisuusliike *(neurodiversity movement)* 22
Neuromoninaisuusmalli, neurodiversiteettiparadigma *(neurodiversity paradigm)* 22
Neuronormatiivinen, neuronormatiivisuus *(neuronormative)* 22
Neuropelastaja, neuropelastajuus *(neurosaviorism)* 23
Neurotyypillinen henkilö, nentti *(neurotypical)* 23
Neurotyypillisestä käyvä/menevä *(passing as neurotypical, neurotypical-passing, NT-passing)* .. 23
Neurotyyppi *(neurotype)* 23
Neurovahvistava lähestymistapa *(neuroaffirming, Neurodiversity Affirming Practices, NAP)* .. 23
Neurovähemmistö *(neurominority)* 24
Neuroystävälliset ohjeet 24

O 24

Omamaailmaisuus 24

R 24

RSD, äärimmäinen herkkyys hylkäämiselle *(Rejection Sensitive Dysforia)* 24

S 25

Sovellettu käyttäytymisanalyysi *(Applied Behaviour Analysis)* 25
Stimmi, stimmata, stimmaaminen, aistirauhoittaminen *(stimming)* 25
Sulkeutuminen, suttari *(shutdown)* 25
Sävyindikaattorit, sävytägit *(tone tags)* 25
Sävykyttääminen *(tone policing)* 25

T 25

Tic-oire *(tic)* 25
Tunneromahdus, hermoromahdus, melttari *(meltdown)* 25
Tuntoaisti, kosketusaisti *(touch, tactile sense, somatic system)* 26

V 26

Viivytellä, viivyttely, prokrastinaatio, prokrastinoida *(procrastination)* 26

Y 26

Yhteissäätely, kanssasäätely *(coregulation)* 26

Ä 26

Ärsyketulva *(deluge of stimuli, flood of stimuli)* 26

Lähteet 27

Erilainen oppijuus 28

E 28

Erilainen oppijuus, epätyypillinen oppiminen 28

H 28

Hahmotusvaikeus, hahmottamisvaikeus *(Difficulty with visuospatial processing, Developmental agnosi, Perceptual difficulty)* 28

L 28

Laaja-alainen oppimisvaikeus 28
Lukivaikeus 28

M 29

Matematiikan vaikeus, matematiikan oppimis/erityisvaikeus 29
Moninainen oppijuus 29

O 29

Oppimisen vaikeus 29
Oppimisvaikeus, oppimisen erityisvaikeus, kehityksellinen oppimisvaikeus *(Developmental) learning disability, learning difficulty* 29

Lähteet 29

Kommunikaatiotavat 30

A 30

AAC-menetelmät, esine- ja kuvakommunikaatio *(Augmentative and Alternative Communication)* .. 30
Alt-teksti 30

B 30

Blisskieli 30
Braillekirjoitus, pistekirjoitus 30

K 31

Kommunikaatio-opetus ja -ohjaus 31
Kommunikointitaulu, -kansio, -tabletti 31
Kuvailutulkkaus 31
Kuvailutulkkauskonsultti 31
Kuvailutulkkauskäsikirjoitus 31
Kuvailutulkkausäänite 31
Kuvailutulke 31
Kuvailutulkki 31

S 32

Sanakartta, äänireittikartta 32
Selkeä kieli 32
Selkeäkielinen kuvailutulkkaus 32
Selkokieli 32
Sosiaalinen kuvatarina, sosiaalinen tarina 32

T 33

Tukiviittomat 33
Tulkkauspalvelu 33
Tulkki 43

V 33

Viittomakieli 33
Viittomakommunikointi ja merkkijärjestelmät 33

Lähteet 34

Kulttuurinen moninaisuus ja kulttuurisensitiivisyys 35

A 35

Afrofobia 35

B 35

BIPOC *(Black, Indigenous and People of Colour)* 35

E 35

Eksoottinen, eksotisointi *(Exotic)* 35
Etninen profilointi 35
Etninen ryhmä 35

H 36

Hyvät väestösuhteet 36

I 36

Ikoni kulttuurisessa moninaisuudessa *(Icon)* 36
Islamofobia 36

K 37

Kiintiöpakolainen 37
Kulttuuri *(Culture)* 37
Kulttuuri-identiteetti *(Cultural identity)* 37
Kulttuurinen kompetenssi eli kulttuurinen osaaminen 37
Kulttuurinen moninaisuus *(Cultural diversity)* 37
Kulttuurinen omiminen 38
Kulttuuriset oikeudet 38
Kulttuurisensitiivisyys, kulttuurisensitiivinen työote 38

M 38

Maahanmuuttaja, maahanmuuttanut 38
Monikulttuurisuus *(multiculturalism)* 38
Monimuotoinen työyhteisö 38

P 39

Pakolainen 39
Paluumuuttaja 39

R 39

Rodullistaminen 39
Rodun käsite 39
Ruskea 39

S 40

Segregaatio *(segregation)* 40

T 40

Turvapaikanhakija 40

U 40

Ulkomaan kansalainen 40

V 41

Valkoisuus 41
Valkoisuusnormi 41
Valkoinen etuoikeus 41

Valkoinen hauraus 41
Vieraskielinen 41

Lähteet 42

Sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus 44

A 44

Afobia/Aphobia 44
Allonormi 44
Amatonormi 44
Ambiamoria *(ambiamorous)* 44
Androgynia 44
Androseksuaalisuus 44
Antigender-liike 44
Apilaperhe 45

B 45

Binäärinen eli kaksijakoinen sukupuolikäsitys *(binary/non-binary)* 45
Binäärinormi 45
Biseksuaalisuus 45
Butch 45

C 46

Cis, cissukupuolinen *(cis gender)* 46
Cisnormatiivisuus, cisoletus 46
Cisnormi 46
Cisseksismi 46
Crossdresser 46
Curious, utelias tai uteliaisuus 46

D 47

Demisukupuolisuus 47
Drag 47

E 47

Endosukupuolinen 47
Ei-monogamia 47

F 48

Feminiininen 48
Feminiinisyys 48
Feminismi 48
Fluidi, genderfluidi, liukuva sukupuoli-identiteetti 48

G 48

Gendereuforia/sukupuolieuforia 48
Gender-ideologia 48
Genderqueer 48
Gyne-/femiseksuaalisuus 49

H 49

Heteronormatiivisuus *(heteronormativity)* 49
Hetero-oletus 49
Heteroseksismi 49
Heterous, heteroseksuaalisuus *(heterosexuality)* 49
HLBTQ, HLBTIQA+ (englanniksi *LGBTQ, LGBTIQA*+) 50
Homous, homoseksuaalisuus, homo, homoromanttisuus 50
Homofobia 50

I 50

Intersukupuolinen, intersukupuolisuus 50
Inter(sukupuolisuus)fobia 50

J 51

Juridinen tai oikeudellinen sukupuoli 51

K 51

Kaappi 51
Kasvurauha 51
Kaksisukupuolinen 51
Kehotuskielto 51
Kolmas sukupuoli 51
Kumppanuusvanhemmuus 52
Kvääri *(queer)* 52

L 52

Lesbo *(lesbian)* 52
Lesbofobia 52
Läpi menevä *(passing)* 52

M 53

Maskuliininen, maskuliinisuus 53
Mies 53
Miesoletettu ja naisoletettu 53
Moniavioisuus eli polygamia *(polygamy)* 53
Monogamia, yksiavioisuus *(monogamy)* 53
Monogaaminen normi, mononormi, mononormatiivinen *(mononormative)* 53
Mono-polysuhde *(mono/poly relationship)* 53
Muunsukupuolinen 54

N 54

Nainen 54

O 54

Omniseksuaalisuus 54

P 54

Panseksuaalisuus 54
Perhenormi 54
Polyperhe *(polyfamily)* 55
Pride 55

Q 55

Queer 55
Queerplatoninen suhde 55

R 55

Rekisteröity parisuhde 55
Romanttinen suuntautuminen 55

S 56

Sateenkaareva 56
Sateenkaari-ihminen 56
Sateenkaarilapsi 56
Sateenkaarinormatiivisuus 56
Sateenkaarinuori 56
Sateenkaariperhe 56
Sateenkaariseniori 56
Sateenkaariyhteisö 56
Seksismi 56
Seksuaalinen häirintä 57
Seksuaalinen suuntautuminen 57
Seksuaalivähemmistö 57
Sosiaalinen transitio 57
Suhdeidentiteetti 57
Suhdenormi 57
Sisäinen ja ulkoinen adoptio 57
Sukupuoleen perustuva häirintä 58
Sukupuolen ilmaisu 58
Sukupuolen korjaus 58
Sukupuolen moninaisuus 58
Sukupuolen mukaan eritellyt tilastot 58
Sukupuolen mukainen segregaatio 58
Sukupuolentutkimus 58
Sukupuoleton 59
Sukupuoli 59
Sukupuolierityinen 59
Sukupuoli-identiteetti 59
Sukupuolikiintiöt 59
Sukupuolineutraali 59
Sukupuolineutraalit pronominit *they/them* ja *hen* 59
Sukupuolinormatiivisuus 60
Sukupuolinormi 60
Sukupuolinäkökulma 60
Sukupuolinäkökulman valtavirtaistaminen 60
Sukupuolisensitiivisyys 60
Sukupuolistereotypia 60
Sukupuolistunut 60
Sukupuolisyrjintä 60
Sukupuolitetut kehon piirteet 61
Sukupuolitiedoton 61
Sukupuolitietoinen 61
Sukupuolitietoinen budjetointi 61
Sukupuolivaikutusten arviointi 61

Sukupuolivähemmistöt....61
Sukupuolten tasa-arvo....61
Sukupuolten tasapuolinen edustus....61
Syntymässä määritetty sukupuoli....62

T 62

Trans, transihminen....62
Transfeminiini....62
Transfobia....62
Transmaskuliini....62
Transmies....62
Transnainen....62
Transmisogynia ja transmisandria....63
Transperhe....63
Transsukupuolisuus....63
Transtaustainen....63
Transvestisuus, Transvestiitti....63

U 63

Ulostulo....63

V 64

Väärinsukupuolittaminen....64

Y 64

Yhteisöorientoituva, yhteisöorientoituvuus *(community-oriented)*....64
Yliseksualisointi....64

Ä 64

Ässäfobia tai acefobia....64

Lähteet....65

Toimintakyky ja vammaisuus 66

A 66

Aivoperäinen näkövamma 66
Aivovamma 66
Aivovamman jälkitila 66
Apraksia *(apraxia)* 66
Arkitaidot, ADL-taidot *(Activities of Daily Living)* 66
Asentoaisti, liikeasentoaisti, proprioseptio *(proprioception)* 66
Ataksia 67
Atetoosi 67
Auringonkukkanauha, näkymättömien vammojen ja toimintarajoitteiden auringonkukkasymboli *(hidden disabilities sunflower)* 67
Avustaja 67

C 67

CP-vamma *(cerebral palsy)* 67
CP-oireyhtymä 67

E 68

Ei mitään meistä ilman meitä *(Nothing about us without us)* 68
Esteellisyys, esteellinen *(inaccessibility, inaccessible)* 68
Esteettömyys, fyysinen saavutettavuus *(accessibility)* 68

F 68

Fatiikki 68
Fyysinen inaktiivisuus *(physical inactivity)* 68

H 69

Hienomotoriikka, hienomotoriset taidot 69

K 69

Karkeamotoriikka 69
Kasvosokeus, kasvoagnosia (*prosopasigna)* 69
Kehityksellinen kielihäiriö 69
Kipuaisti, nosiseptio *(sense of pain, nociception)* 69
Kognitiiviset toiminnot ja niiden vaikeudet 69
Kolmipistekeppi 69
Kompensaatiotyö 70
Kompensaatioväsymys 70
Kuuloaisti *(sense of hearing, auditory system)* 70
Kuulovammainen henkilö 70
Kuurosokea henkilö 70
Kyvykkyys, pystyvyys *(competence)* 70

L 70

Lihastonus, lihaksen perusjänteys *(tonus)* 70
Liitännäinen, komorbiditeetti *(comorbid, comorbidity)* 70
Lyhytkasvuinen henkilö 71

M 71

Manuaalinen pyörätuoli 71
Meningomyeloseele, MMC, synnynnäinen selkärangan kehityshäiriö *(spina bifida)* 71
Monivammainen henkilö 71
Mororefleksi 71
Motorinen vaikeus, motorisen oppimisen vaikeus *(DCD)* 71

N 72

Nelipistekeppi 72
Näkymätön vamma, salaisesti vammaiset henkilöt 72
Näköaisti *(sight, vision, sense of sight, visual system)* 72
Näkövammainen henkilö 72

P 72

Pakkoliike 72
Palilalia *(palilalia)* Palilalia on sanojen, fraasien ja lauseiden toistaminen ääneen tai mielessä viiveellä eli jonkin ajan kuluttua sen kuulemisesta 72
Puhevamma 72
Puhevammainen henkilö 73
Puhumattomuus, mutismi *(mutism)* 73
Päivittäinen arjen toiminto 73

S 73

Synnynnäinen, syntyperäinen *(inherent)* 73

T 73

Tasapainoaisti *(balance, vestibular system)* 73
Tilannekohtainen puhumattomuus, tilannekohtainen mutismi *(situational mutism)* 73
Toiminnallisen näönkäytön ongelmat 73
Toiminnanohjaus *(executive function, executive functioning)* 74
Toimintakyky 74

V 74

Vaikeavammainen henkilö 74
Vammaiskulttuuri *(disability culture)* 74
Vammainen henkilö, vammaisuus 74
Vammaisuuden mallit 75
Vammaisuus, toimintarajoitteisuus *(disability)* 75
Viittomakielinen henkilö 75

Lähteet 76

Yhdenvertaisuus ja intersektionaalisuus 77

A 77

Ableismi *(ableism)* 77
Antiableismi *(antiableism)* 77
Antirasismi 77
Antisemitismi 77
Arjen kulttuuri 77
Artivismi 78
Arvot 78
Asiakaslähtöisyys 78
Assimilaatio, sulautuminen *(assimilation)* 78
Autonomia *(autonomy)* 78

D 79

Disabilismi *(disablism)* 79

E 79

Edustus, representaatio *(representation)* 79
Eletty kokemus, kokemusasiantuntijuus, kokemustoimija *(Lived Experience Informed Practice, LEIP)* 79
Ennakkoluulot *(prejudice)* 79
Eriarvoisuus 79
Etnosentrismi *(ethnocentrism)* 79
Etuoikeus 80
Etuoikeuskehä *(power wheel)* 80

H 80

Haavoittuvassa asemassa oleva väestöryhmä 80
Häirintä 80
Häirintäyhdyshenkilö 80

I 81

Identiteetti *(identity)* 81
Ikäystävälliset kulttuuripalvelut 81
Infantilisoida, infantilisointi *(infantalising)* 81
Inkluusio, mukaan kuuluminen *(inclusion)* 81
Integraatio, sopeutuminen *(integration)* 81
Intersektionaalisuus *(intersectionality)* 82
Isolaatio, eristäminen *(isolation)* 82
Itsemääräämisteoria *(self-determination theory)* 82
Itsensä puolella olemisen taidot *(self advocacy skills)* 82

K 82

Kaikukortti 82
Kohtuulliset mukautukset *(reasonable adjustment)* 82
Kulttuuriluotsi 83
Kulttuurinen kestävyys 83
Kulttuuriosallistuminen 83
Kulttuuriset oikeudet 83

L 84

Luova ikääntyminen *(creative ag(e)ing)* 84

M 84

Marginalisaatio *(Marginalisation)* 84
Mikroaggressio *(microaggression)* 84
Monimuotoisuus, monimuotoinen *(diversity)* 84
Moninaisuuden huomioiminen 84
Moninaisuus, moninainen *(diversity)* 85
Moniperusteinen syrjintä 85
Moraalinen vaurio *(moral injury)* 85

N 86

Normit 86
Normikriittisyys / normitietoisuus 86

O 86

Omien oikeuksien puolustaminen *(self-advocacy)* 86
Onnellisuusmuuri 86
Osallistaminen, sisällyttäminen, mukaan ottaminen *(inclusion)* 86
Osallisuus 87

P 87

Palkkakartoitus 87
Palkkasyrjintä 87
Pluralismi *(pluralism)* 87
Pois/ulos sulkeminen *(exclusion)* 87
Positiivinen erityiskohtelu *(positive discrimination/action)* 87
Projisointi *(projecting)* 88
Psykososiaalinen kuormitus 88

R 88

Rakenteellinen rasismi 88
Rakenteellinen syrjintä 88
Rasismi *(racism)* 88
Rohkeampi tila *(brave space)* 88
Romanivastaisuus 89

S 89

Saavutettavuus *(access, accessibility)* 89
Saavutettavuusläheisyys *(access Intimacy)* 90
Saavutettavuusraideri *(disability) access rider)* 90

Samapalkkaisuus 90
Selviytymisreaktio, taistele-pakene-jähmety-miellytä –reaktio, sympaattisen hermoston aktivaatiotila *(survival response, fight-or-flight response, fight-flight-freeze-fawn response)* 90
Selvitys tasa-arvotilanteesta 90
Sijaistraumatisoituminen 90
Sisäistetty ableismi *(internalised ableism)* 90
Sisäistetty itsesyrjintä 91
Sosioekonominen asema 91
Stereotypia *(stereotype)* 91
Suvaitsevaisuus *(tolerance)* 91
Syrjintä *(discrimination)* 92
Syrjintäperusteet 92
Syrjäyttäminen, syrjäytyminen, marginalisoitu, marginalisoiminen *(to marginalise, marginalisation)* 92

T 93

Tasa-arvo *(equality)* 93
Tasa-arvoanalyysi 93
Tasa-arvolaki, Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986 93
Tasa-arvo-ohjelma 93
Tasa-arvopolitiikka 93
Tasa-arvoselonteko 93
Tasa-arvosuunnitelma 94
Tasa-arvovaltuutettu 94
Tiedostamattomat ennakko-oletukset *(unconscious bias)* 94
Toiseus *(otherness)* 94
Toiseuttaminen 94
Tokenismi *(tokenism)* 94
Turvallisempi tila *(safe space)* 94

V 95

Vaihtoehtoinen eli luova saavutettavuus 95
Valtadynamiikka *(power dynamics)* 95
Valtaistuminen 95
Valtaväestö *(majority)* 95
Vihapuhe 95
Viharikos 95
Voimaistaminen *(empowerment)* 96
Väestöryhmä 96
Väestösuhde 96
Vähemmistö *(minority)* 96
Vähemmistöstressi *(minority stress)* 96

Y 97

Yhdenvertaisuus *(equity)* 97
Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014 97
Yhdenvertaisuussuunnitelma 97
Yhdenvertaisuusvaltuutettu 97
Yhteiskunnan vastaanottavuus 98
Yhteiskunnan vastaanottavuuden edistäminen 98
Yhteenkuuluvuus, yhteisöllisyys *(relatedness, connection)* 98

Lähteet 99

TAKO